

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**RİDVAN BİN ABDÜLMENNÂN'IN TERCEME-İ AHLÂK-I
MUHSİNİ'Sİ (85b-175b, İNCELEME-METİN)**

Ershad Ahmad RAHİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KIRŞEHİR-2021

©2021-Ershad Ahmad RAHIMI

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

RİDVAN BİN ABDÜLMENNÂN'IN TERCEME-İ AHLÂK-I
MUHSİNİ'Sİ (85b-175b, İNCELEME-METİN)
RİDVAN SON OF ABDULMENNAN'S TERCEME-İ AHLAK-
I MUHSİNİ (85b-175b, REVIEW-TEXT)

Hazırlayan

Ershad Ahmad RAHİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Ershad Ahmad RAHIMI tarafından hazırlanan “*Rıdvan bin Abdülmennân’ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsini’si (85b-175b)*”adlı tez çalışması 09.08.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman.....

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

Üye.....

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Üye.....

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ /2021

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Teziminyıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../2021

Ershad Ahmad RAHIMI

ÖZET

RİDVAN BİN ABDÜLMENNAN'IN TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSİNİ'Sİ

YÜKSEK LİNSANS

Hazırlayan: Ershad Ahmad RAHIMI

Danışman: Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

2021 / XI + 169

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIRIM

Ahlak insanın davranışlarını ve yaşam tarzını anlatan bir takım kurallardır. Bu kuralları takip ederken kendi kişiliğimize değer kazandırmış oluruz. Ahlak, tasavvufun da temelini oluşturan unsurlardan biridir. Edebiyatımızda ahlak konulu eserlerin kaynaklarını başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere, hadisler, kıyas-ı enbiya, tefsirler ve âlimlerin değerli sözleri oluşturmuştur.

Klasik Türk Edebiyat'ında ahlak konulu pek çok eser bulunmaktadır. Doğrudan Türkçe yazılan ahlakî eserler olduğu gibi Arap ve Fars Edebiyatından Türkçeye çevrilen eserler de vardır. Fars Edebiyatı'nın meşhur yazarlarından Hüseyin Vaiz-i Kâşifi tarafından 1495 yılında Ahlak-ı Muhsinî adlı bir eser yazılmıştır. Kâşifi'nin bu Ahlak-ı Muhsinî'si daha sonra bazı Türk yazarlar tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Rıdvan b. Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsinî'si de Farsçadan Türkçeye çevrilen eserler arasında yer alır. Rıdvan bin Abdülmennan, bu tercümeyi, 1575 yılında yapmıştır.

Bu araştırmada, *Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsinî'si* isimli kitap, 31'nci babından son (Hatime) kısmına kadar (85b-175b) incelenmiştir.

Bu çalışma, giriş, ana bölüm, sonuç ve sözlük kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın problemi, amacı önemi, eser ile ilgili yapılmış araştırmalar, araştırmanın yöntemi ve araştırmanın bulguları üzerinde durulmuştur. Ana bölümde metnin transkripsiyonu verilmiş olup ardından sonuç yazılmış ve değerlendirmeler yapılmıştır. Metinde geçip yaygın kullanılmayan kelimeler için de sözlük eklenmiştir. Eserin iki nüshası bulunduğu için, nüshalar karşılaştırılmış ve farklılıklar, dipnotlarda gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak-ı Muhsini, Ahlak, Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, Rıdvan bin Abdülmennan.

ABSTRACT

RIDVAN SON OF ABDULMENNAN'S TERCEME-İ AHLAK-I MUHSİNİ

M.SC. Thesis

Preparer: Ershad Ahmad RAHIMI

Advisor: Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

2021 / XI + 169

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department

Jury

Prof. Dr. Seyfullah KORKMAZ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Asst. Prof Dr. Mehmet YILDIRIM

Morality is a set of rules that describe human behavior and lifestyle. By following these rules, we add value to our own personality. Morality is one of the basic elements of Sufism. The sources of the works on morality have been the Quran, hadiths, stories of prophets, commentaries, and valuable words of scholars.

There are mostly works on morality in Classical Turkish Literature. Some of these have been translated into Turkish from Arabic and Persian Literature. The work named Ahlak-ı Muhsini was written in 1495 by Huseyin Vaiz-i Kashifi, the famous author of Persian Literature. The Ahlak-ı Muhsini of Kashifi was later translated into Turkish by Turkish writers. Terceme-i Ahlak-ı Muhsini, written by Ridvan son of Abdülmennan, is also among the translated Works that was translated in 1575 by him.

In this study, it has been studied from the 31st chapter of Ridvan bin Abdülmennan's Terceme-i Ahlak-ı Muhsini to the Hatime (last) part.

This study consists of introduction, main part, result and dictionary parts. In the introduction part, the problem, purpose and importance of the research, researches about the work, the method of the research, the findings of the research are include. In the main part, the transcription of the text was given, the conclusion was written and evaluations were made. A dictionary has also been added for words that are not commonly used in the text. Since there are two copies of the work, the copies have been compared and their differences are written as footnotes.

Keywords: Ahlak-ı Muhsini, Morality, Huseyin Vaiz-i Kashifi, Ridvan son of Abdülmennan.

ÖN SÖZ

Ahlak insan ve insanlık için önemlidir. Tüm dinler ahlaktan bahsetmiştir. İslamiyet, ahlaka çok önem vermiş ve ahlakı imanı tamamlayan bir unsur olarak görmüştür. Ahlak, insanın davranışlarını belirleyen bir kavramdır. Ahlak, insana ziynet verir.

Klasik Türk Edebiyatında Ahlak ile ilgili Türkçe yazılmış pek çok edebî eser bulunmaktadır. Ahlakla ilgili Türkçe telif eserlerin yanında diğer dillerden Türkçeye tercüme edilmiş eserler de mevcuttur. Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si de Farsçadan Türkçeye tercüme edilen ahlakî eserlerden birisidir. Mezkûr eser, bilinen Fars yazarı Hüseyin Vaiz-i Kâşifi tarafında 1495 yılında yazılmıştır. Rıdvan bin Abdülmennan da bu eseri 1575 yılında 40 bab halinde Türkçeye çevirmiştir.

Bu araştırmada, Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si isimli kitap, 31'nci babından son "Hatime" kısmına kadar yani (85b-175b) arası incelenmiştir. Bu bablar, sırayla; Gayret, Siyaset, Teyakkuz u Hibre, Firaset, Kitman-ı Esrar, İgtinam-ı Fursat, Riayet-i Hukuk, Sohbet-i Ahyar (iyilerle sohbet) , Def-i Eşrar, Terbiyet-i Hadem ü Haşem'dir.

Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si adlı bu yüksek lisans çalışması, giriş, ana bölüm, sonuç ve sözlük kısımlardan oluşmaktadır. Çalışmanın giriş kısmında eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ardından Ahlak-ı Muhsini'nin diğer tercümelerinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında araştırmacının problemi, amacı, önemi, eser ile ilgili yapılmış araştırmalar, araştırmacının yöntemi ve araştırmacının bulguları bulunmaktadır. Ana bölümde ise, metnin transkripsiyonu yapılmış olup ardından bir sonuca ulaşıp değerlendirilmiştir. Yaygın kullanılmayan kelimeler için de araştırmaya bir sözlük eklenmiştir.

Tezin yazım aşamasında desteğini ve ilgisini benden esirgemeyen Prof. Dr. Seyfullah Korkmaz hocama teşekkürlerimi sunarım. Bu tezi hazırlamamda bana yardımcı olan tüm hocalarıma da ayrıca teşekkürlerimi arz ederim.

Her daim yanımda olan ve bu süreçte beni yalnız bırakmayan aileme teşekkür ederim.

Tezin yazım aşamasında fikirleriyle bana destek olan Derviş Polat Bey'e ve yüksek lisans sınıf arkadaşlarım Sevilay Buse Gök, Selma Ataç teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
NÜSHA KISALTMALARI	x
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	xi
BÖLÜM I	1
GİRİŞ.....	1
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	2
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	2
1.3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR.....	2
1.3.1. Rıdvan b. Abdülmennan	2
1.3.2. Rıdvan b. Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si	3
1.3.3. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi	3
1.3.4. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Başlıca Eserleri	3
1.3.4.1. Cevâhirü't-tefsîr li-tuĥfeti'l-emîr	3
1.3.4.2. Mevâhib-i 'Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)	4
1.3.4.3. Câmi' u's-sittîn.	4
1.3.4.4. Ravzatü's-şühedâ'	4
1.3.4.5. Envâr-ı Süheylî	4
1.3.4.6. Maĥzenü'l-inşâ'	4
1.3.4.7. Esrâr-ı Kâsimî.....	4
1.3.4.8. Fütüvvetnâme-i Sultânî.....	5

1.3.4.9. Bedâyi‘u’l-efkâr fî şanâyi‘i’l-âşâr.	5
1.3.4.10. Risâle-i Hâtimiyye (Kısaş u Âşâr-i Hâtim-i Tâ‘î)	5
1.3.4.11. Er-Risâletü’l-‘aliyye fî’l-eĥâdîşî’n-nebeviyye.	5
1.3.4.12. Şahîfe-i Şâhî	5
1.3.5. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi’nin Ahlak-ı Muhsini’si	5
1.3.6. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi’nin Ahlak-ı Musini’sinin Kaynakları	6
1.3.6.1. Kur’an	6
1.3.6.2. Hadis	6
1.3.6.3. Kısas-ı Enbiyâ	7
1.3.6.4. Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatı	7
1.3.6.5. Firdevsi’nin Şeh-nâmesi	8
1.3.7. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi’nin Ahlak-ı Muhsini’sinin Diğer Türkçe Tercümeleri	8
1.4. YÖNTEM	9
1.4.1. Nüsha Tavsifi	9
1.4.1.1. Ankara Milli Kütüphanesi Nüshası	9
1.4.1.2. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Nüshası	10
1.4.2.1. Otuz birinci bâb : Gayret (cesaret):	10
1.4.2.2. Otuz ikinci bâb: Siyâset (Cezalandırma):	11
1.4.2.3. Otuz üçüncü bâb: Teyakkuz ve Hibre, (Uyanıklık ve haberdarlık):	11
1.4.2.4. Otuz dördüncü babda: Feraset (Basiret):	12
1.4.2.5. Otuz beşinci bab: Kitman-ı Esrar (Sır saklama):	13
1.4.2.6. Otuz altıncı bab: İğtinam-ı Fırsat ve Nîk-nâmî (Fırsatı Ganimet Bilme ve iyi şöhret):	13
1.4.2.7. Otuz yedinci babda: Riayet-i Hukuk:	13
1.4.2.8. Otuz sekizince babda: Sohbet-i Ahyâr (İyilerle Sohbet):	14
1.4.2.9. Otuz dokuzuncu babda: Def‘i Eşrar (Kötülerin Def‘i):	14
1.4.2.10. Kırkıncı babda: Terbiyet ve Hadem ü Haşem (Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi):	14
1.4.2.11. Hatime (son):	15
1.5. BULGULAR	16
1.5.1. Terceme-i Ahlak-ı Muhsini’sinin özellikleri	16
BÖLÜM II	18

RIDVAN BİN ABDÜLMENNÂN'IN TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSİNİ'Sİ (85b-175b).....	18
2.1. METNİN TRANSKRİPSİYONU.....	18
SONUÇ	149
KAYNAKÇA.....	151
SÖZLÜK	150
ÖZGEÇMİŞ	169

SİMGELER VE KISALTMALAR

age.	:	Adı Geçen Eser
Ar.	:	Arapça
bk.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Far.	:	Farsça
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
vr.	:	Varak

NÜSHA KISALTMALARI

- A : Ankara Milli Kütüphanesi 60 HK 40. Numarada Kayıtlı Nüsha
D : İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesindeki Nüsha

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ī)	a, e, ı, i, u, ü	ض	z, d
ب	b, p	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	c
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	ķ
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
ځ	ḥ	ځ	ñ
د	d	ل	l
ذ	z, d	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʿ

BÖLÜM I

GİRİŞ

Ahlak (أخلاق), “tabiat, huy” anlamına gelen hulk (خلق) kelimesinin çoğuludur. (İbn Manzur, خلق maddesi). Sözlüklerde genellikle insanın fizik yapısı için halk, mânevî yapısı için hulk kelimeleri kullanılmaktadır. Fakat iyi ahlak anlamına gelen mürûve (mürüvvet) kelimesine daha çok rastlanır. Ahlak kavramının asıl kaynağı Kur’an ve Hadislerdir (Akseki 1969: 227-260; Çağrııcı, 1989:1-9).

Ahlak ile ilgili çok sayıda hadisler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber Kur’anî ifadeyle evrensel ahlakın değerlerini şahsında toplayan, içinde yaşadığı topluma yaşayış ve davranışlarıyla örnek olan bir ahlak modelidir. İslam kültürünün çeşitli alanlarında meşruiyet için Kur’an’dan sonra ikinci referans olan Hz. Peygamber, mutasavvıflar tarafından da kendi disiplinlerinin ikinci kaynağı olarak gösterilir. Mutasavvıflar sevgi, rahmet ve pratik ahlaka yönelik düşünce ve davranışlarının merkezinde Hz. Peygamberi yerleştirir (Bardakçı, 2000:1).

“İslâm’da felsefî ahlâkın, birbiriyle ilgili olmakla beraber, farklı özellikler taşıyan iki ana çizgiyi takip ettiğini görmekteyiz. Bunlardan ilki Farsça ve daha sonra Türkçe yazılan ahlâka dair eserlerdir ki bunlar büyük ölçüde İbn Miskeveyh’in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip etmektedir. Bu eserlerin başında Tûsî’nin Ahlâk-ı Nâsırî’si gelir. Amelî felsefenin üç ana konusu (ahlâk, tedbîr-ül-menzil ve siyaset) bu eserin üç temel bölümünü teşkil etmiştir. Özellikle siyaset konusu İbn Miskeveyh’in eserinde çok az yer işgal etmekteydi. Tûsî bu eksikliği gidermenin gerekli olduğuna inanmış ve dolayısıyla Tehzîbü’l-ahlâk’ın Farsça’ya aktarılışını yeterli bulmamıştı. Tûsî’nin Ahlâk’ı daha sonra kaleme alınan birçok esere kaynak teşkil etti. Bunların en önemlileri, Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî’si, Kâşifi’nin nisbeten daha basit olan Ahlâk-ı Muhsinî’si ve nihayet Türk ahlâkçısı Kınalızâde Ali Efendi’nin Ahlâk-ı Alâî’sidir” (Kınalızade, 820/966; Aydın, 1989: 10-14).

Pek çok Türk ilim adamının ahlak kurallarını yaşam biçimine dönüştürdüklerini görüyoruz. Ahmed Yesevî ve onun takipçisi Hacı Bektaşî Veli bu yolun öncülerindendir (Korkmaz, 2001: 325-355).

Ahlak ve nasihat ile ilgili eserler, yazıldıkları çevrenin sosyal ve tarihi durumu hakkında bilgi veren kaynaklar gibidir. Bu tür eserler siyaset-name eserlerin özelliği de taşımaktadır. Çünkü bu tür eserlerin ilk yazılanları hükümdara ve devlet büyüklerine nasihatları ihtiva etmektedir. Bu tür eserlerin ilk örneği Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig

ve Edip Ahmed b. Mahmud Yükneki'nin Atabetül Hakayıkı'dır (Korkmaz, 603-613), Türk Edebiyatı'nda Ahlak ile ilgili Farsça yazılmış sonra Türkçeye çevrilmiş eserler de bulunmaktadır. Meşhurlarından biri Emir Unsurü'l-Maali Keykavus b. İskender b. Kaabus b. Vermşgir b. Ziyad tarafından yazılıp (1082) yılında Murad II'in emri ile Mercimek Ahmet b. İlyas tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Pekolcay, 250-266).

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Rıdvan b. Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'sinin iki nüshası bulunmaktadır. Her bir nüshayı incelemek, nüshaları karşılaştırmak ve farklılıkları ortaya koymak araştırmanın problemini oluşturur.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'sinin Türkçe tercümeleleri, Klasik Türk Edebiyatı'nda önemli eserlerdendir. Ve tercüme edilmiş eserler arasında Rıdvan b. Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si de yer alır. Bu çalışmanın amacı Rıdvan b. Abdülmennan tarafından Türkçeye tercüme edilmiş eseri üzerine çalışmaktır. Eser dini, tarihi, edebi, kültürel, ahlakî ve siyasi konuları ihtiva ettiği için edebiyatımızda önemlidir.

1.3. ARAŞTIRMANIN SINIRI KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR

Bu araştırmada, Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsinî'si isimli kitap, 31'nci babından son "Hatime" kısmına kadar yani (85b-175b) arası incelenecektir. Eserin, varak 1b – 85b arası ise, Selma Ataç isimli öğrenci tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. (Ataç, 2021)

Bu çalışmada eseri incelerken önce Rıdvan b. Abdülmennan, Hüseyin Vaiz-i Kaşifi ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

1.3.1.Rıdvan b. Abdülmennan

Rıdvan b. Abdülmennan'ın hayatı hakkında fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Rıdvan'ın ahlak-ı Muhsini'sinin hatime kısmında saray mutfağında görev yapmış ve bir süreden sonra gurebâ-yı yesâr ağası ve ulûfeciyân-ı yemîn ağalığı vazifelerinde bulunmuştur.

1.3.2.Rıdvan b. Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si

Abdülmennan, eseri tercüme ederken, dibacesinden başlayıp hatime kısmına kadar tercüme etmiştir. Eserin iki nüshası tespit edilmiştir. Ve eserin sebab-i tercüme kısmında eser, Osmanlı hanedanından Sultan Selim'in kızı İsmi Han adına yazıldığı belirtilmiştir. Abdülmennan, eserin hatime kısmında Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'si, Azmi Pir Mehmed tarafından da tercüme edildiğini ve onun dili ağır ve halk tarafında kolayca anlaşılmadığını belirtmiştir. Ve eserin sebab-i tercümesini, Türk halkına İslam dinine uygun olan ahlaki anlatmak ve mezkûr eserin padişahlara nasihat ve vaaz edici özelliğe sahip olduğu için eseri Farsçadan Türkçeye çevirme kararını almıştır.

1.3.3.Hüseyin Vaiz-i Kâşifi

İran mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin asıl adı Hüseyin babasının ismi Ali'dir. Molla Hüseyin, Mevlana Hüseyin ve Kemaleddin Hüseyin lakablarıyla anılan şairin tam adı Kemaleddin Hüseyin b. Ali-i Beyhaki-i Sebzevarî'dir. Vaazlarıyla tanındığı için "Vaiz" lakabını ve şiirlerinde ilmi sorunları çözdüğü için "Kâşifi" lakabını benimsemiştir. Kâşifi, İran'ın Horasan bölgesinde Sebzevar'da doğmuştur. Ve doğum tarihi 1427 yılı civarı tahmin edilmektedir (Aynî, 1939: 180-197; Karasimailoğlu, 1999: 16-18).

Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda eserler yazmıştır. Şiirlerinde Kâşifi mahlası kullanmış ama şair olarak önemli bir varlık gösterememiştir (Karasimailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Başlıca Eserleri

1.3.4.1. Cevâhirü't-tefsîr li-tuĥfeti'l-emîr

Müellif, dört cilt olarak planlayıp ancak ilk cildini yazabildiği eseri Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Kur'an'ın başından Nisâ sûresinin 84. âyetine kadar olan kısmının tefsirini ihtiva eden eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur'an ilimlerine dair yirminin üzerinde konu ele alınmıştır. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Karasimailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.2. Mevâhib-i ‘Aliyye (Tefsîr-i Hüseynî)

Hüseyn Vâiz, Cevâhirü’t-tefsîr’in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899 (1492-1494) yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olarak bu eseri kaleme almıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.3. Câmî ‘u’s-sittîn.

Yûsuf sûresinin tasavvufî tefsiridir (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.4. Ravzatü’ş-şühedâ’

Ehl-i beyt’e yapılan zulümleri ve Kerbelâ Vak‘ası’nı anlatan eser, 908’de (1502) Hüseyn Baykara’nın kız tarafından torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. On bölümden meydana gelen Ravzatü’ş-şühedâ’ müellifin en tanınmış eseridir. İlk defa Bombay’da basılan eserin ilmî neşri Muhammed Ramazan ve Ebü’l-Hasan Şa‘rânî tarafından yapılmıştır. Eseri Âşık Çelebi Tercüme-i Ravzatü’ş-şühedâ, Câmî-i Rûmî, Saâdetnâme adıyla Türkçe’ye tercüme etmiş, Fuzûlî de Hadîkatü’s-suadâ’sını yazarken bu eserden geniş ölçüde faydalanmıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.5. Envâr-ı Süheylî

Müellif, Kelîle ve Dimne’yi Hüseyn Baykara’nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî’nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen Envâr-ı Süheylî’nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897 (1492) tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.6. Maḥzenü’l-inşâ’

Kâşifî, Hüseyn Baykara ve Ali Şîr Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili bu eseri 907 (1501-1502) yılında tamamlamıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.7. Esrâr-ı Kâsımî.

Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser ilki Bombay’da (1302) olmak üzere dört defa basılmış, oğlu Fahreddin Safî esere Keşf-i Esrâr-ı Kâsımî adıyla bir şerh yazmıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.8. Fütüvvetnâme-i Sulţânî

Fütüvvet ve fütüvvet erbabı hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb yayımlamıştır. Eser Abdûlbaki Gölpinarlı tarafından tanıtılıp özet bir tercümesi yapılmıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.9. Bedâyi' u'l-efkâr fi şanâyi' i'l-âşâr.

Edebî sanatlardan bahseden eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsözle neşredilmiştir (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.10. Risâle-i Hâtimiyye (Kışaş u Âşâr-i Hâtim-i Tâ'î)

Müellifin 891'de (1486) Hüseyin Baykara adına yazdığı bu eser cömertliğiyle efsaneleşmiş Hâtem et-Tâî ile ilgili hikâyeleri içerir (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.11. Er-Risâletü'l-aliyye fi'l-eĥâdîsi'n-nebeviyye.

Kırk hadis konusunda 875 (1470) yılında Farsça yazılmış bir şerh olup Şemseddin Ebü'l-Meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakîb'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibri ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.4.12. Şahîfe-i Şâhî

Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin taş basması yapılmıştır (Karaismailoğlu, 1999: 16-18).

1.3.5. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsinî İsimli Eseri

Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirza adına (1495) yılında kaleme alınmıştır. Ahlâk-ı Nâsirî ve Ahlâk-ı Celâlî'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarının en ünlülerinden biridir. Ahlâk-ı Muhsinî, Doğu ülkelerinde ve özellikle Hindistan'da çok rağbet görmüş, başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir. Eserin Türkçeye ilk tercümesi II. Selim zamanında, Azmî Pîr Muhammed tarafından Enîsü'l-Ârifin adıyla yapılmıştır. Bu tercümenin Türkiye kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunmaktadır (Şahinoğlu, 1989: 17).

Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'si, dönemin dini, siyasi, sosyal ve kültürel konuları içeren bir eserdir. Ahlak-ı Muhsini ne kadar ahlak kitabı olsa da yine de siyasetname olarak da tanınmıştır. Anadolu sahasında Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Ahlak-ı

Muhsini'si çoğu şair ve yazarlar tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. O eserlerin arasında Rıdvan b. Abdülmennan'ın Ahlak-ı Muhsini'si de yer almaktadır.

1.3.6. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Ahlak-ı Musini'sinin Kaynakları

İslam dünyasında ahlak konu olduğu zaman, kaynak olarak aklımıza ilk gelen kitap Kur'an'dır. Hüseyin Vaiz-i Kâşifi eserini yazarken birçok kaynağa başvurmuştur. Öncelikle Kur'an sonra hadisler, Kısas-ı Enbiya, Firdevsi şeh-namesi, Hz. Ali'nin sözleri, İran mitolojisinden kalan hikâyeler, Arap diyarındaki ünlü hikâyeler ve sözlerine yer vermiştir.

Aynı zamanda Eski Türk edebiyatının da kaynakları olarak aşağıda sıralanan beş unsur söyleyebiliriz. 1. Kur'an, 2. Hadis, 3. Kısas-ı Enbiyâ, 4. Firdevsi'nin Şeh-nâmesi, 5. Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatı (Mermer, 2016: 27).

1.3.6.1. Kur'an

Klasik Türk Edebiyatı'nın en önemli kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Abdülmennan'ın Ahlak-ı Muhsini'sinde de konuyu daha etkili hale getirmek için ayetlerle örnekler verilmiştir. Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'sinde “Teyakkuz ve Haberdarlık” bölümünde gelmiştir ki, “إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِتْمٌ¹” (Kâşifi, 1495: 89) yani “Allah, bazı zanlar günahtır” buyurur. Adı geçen eserde riayet-i hukuk bölümünde de gelmiştir ki, “فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَحْمَصَةٍ²” (Kâşifi, 1495: 104) yani, “Mümin eğer açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir.” Aynı şekilde eserin kötülerin defî bölümünde gelmiştir ki, “وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ³” (Kâşifi, 1495: 121) yani, “hasetlik ettiğinde kıskanç kişinin şerrinden sığınırım.”

1.3.6.2. Hadis

Klasik Türk Edebiyatı'nın ikinci ve önemli kaynaklarından biri de hadis'tir. Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini ifade eden bir terimdir. Hulefâ-yi Râşidîn'in çözümünü Kur'an'da bulamadığı bazı meselede hadise başvurduğu, hatta ortaya çıkan sorunlara çözüm getirecek hadislerin var olup olmadığını tesbit etmek için sahâbîlerle istişare ettiği bilinmektedir (Kandemir, 1997: 31). Bu arada, Kütüb-i Sitte hadislerin büyük kısmını ve genellikle güvenilir olanları ihtiva eden bir hadis kitabı bilinmektedir (Kandemir, 2003: 6).

¹Hucurât, 49/12.

²Mâide, 5/3.

³Felak, 113/5.

Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'sinde hadis ile beraber Arapça meşhur sözlerinden de örnek olarak bahsedilmiştir. Mesela; ¹“استر الله عليك” (Kâşifi, 1495: 82).

1.3.6.3. Kısas-ı Enbiyâ

Kısas-ı Enbiyâ iki kelimedenden (kıssa ve enbiya) oluşmakta ve peygamberin kıssaları, tarihleri demektir. Kur'an'da birçok peygamberlerin isimleri geçmektedir. Adları geçen birçok peygamberin hayat hikâyeleri ve tebliğ faaliyetleri daha çok ibret verici yönleriyle daha ayrıntılı bir şekilde zikredilmiştir. Kur'an'da Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. Yusuf, Hz. İsâ ve Hz. Musâ gibi peygamberlerin kıssaları oldukça tafsilatlı olarak verilmektedir. Kur'an'da yer alan kısaca kıssalar, daha sonra Kur'an dışı kaynaklarla genişletilmiş, daha sonra Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinleriyle Yahudi dini literâtüründen istifade edilmiş, önceleri tefsirlerde yer alan bu açıklamalar sonra da özel bir tür olan kısas-ı enbiya eserlerini meydana getirmiştir. Bu gelenek sahâbe zamanından itibaren başlayıp tâbiîn ve sonraki dönemlerde yaygınlık göstermiştir. Kâtib Çelebi, kısas-ı enbiyâ konusunda ilk eser veren müellifin Vehb b. Münebbih (ö. 110/728) olduğunu belirtmektedir (Süreyya, 2002: 495).

Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'sinde de farklı bölümlerde peygamberlerin kıssaları yer almaktadır. Örnek verecek olursak; Teyakkuz ve Hibre babda Hz. Davud aleyh selamın² kıssası, Feraset bölümünde Hz. Süleyman aleyhisselamın (Kâşifi, 1495: 86) kıssası ve Riayeti Hukuk babında Hz. Musâ aleyhselamın (Kâşifi, 1495: 103) hikâyesinden bahsedilmiştir.

1.3.6.4. Tasavvuf ve Tasavvuf Edebiyatı

Tasavvuf düşüncesi, Allah sevgisi ve Allah korkusu temeline dayanmaktadır. İslâm'a göre kullarla Allah arasında karşılıklı sevgi vardır. Kullar Allah'ı sevdiği gibi Allah da kullarını sever. Ayetlerde ifade edildiği gibi, Allah'ın kullarını sevmesini sağlayan unsurlar, tövbe, temizlik, takva, sabır, adalet, ihsan, tevekkül gibi özellikler tasavvuf ehli seyrüsülûk diye ifade edilen ve bir mürşid-i kâmil rehberliğinde uygulanan eğitim sürecinde özenle gerçekleştirilmeye çalışılır ki bu eğitimin sonucunda kul ile Allah arasında mânevî bir ilişki meydana gelir (Öngören, 2011: 120).

Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'si bir ahlak kitabı olmakla birlikte tasavvufi bir eser olarak da bilinmektedir. Kâşifi'nin *Ahlak-ı Muhsini*'si kırk bableden oluşmaktadır. Bu

¹“Allah senin ayıbını örtüyse, sen de başkasının ayıbını ört.”

²Hüseyin Vaiz-i Kâşifi, *Ahlak-ı Muhsini*, s. 86.

bölümleri hayatımızda uyguladığımız zaman bizi Allah'a yaklaştırır ki bu tasavvufun temel amacından sayılmaktadır. Eserin bütün bölümleri aşağıda belirtmiştir.

Edebiyatların önemli unsurlarında biri da mitolojidir (Mermer, 2016: 32).

1.3.6.5. Firdevsi'nin Şeh-nâmesi

Firdevsi, Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâz köyünde doğdu. Gazneli Mahmud'un tahta çıktığı sırada (387/997) elli sekiz yaşında olduğunu söylediğine göre 940 yılında doğmuş olmalıdır (Kanar, 1996: 125). Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'sinin en büyük kaynaklarından biri de Firdevsi'nin Şeh-namesi'dir. Künyesi Ebu'l-Kasım, lakabı Fahrudîn, mahlası Firdevsî olan şairin adı çeşitli kaynaklarda birbirinden farklı şekilde Hasan, Ahmad ve Mahsur olarak geçmektedir (Lugal, 2013: 15). Firdevsi kendi Şeh-name'sini Gazneli Sultan Mahmud'a sunulmuş, fakat istediği rağbeti ondan görmemiştir (Lugal, 2013: 30).Şeh-name, Pişdâdiler, keyâniler, Eşkâniler ve Sâsânilerden oluşan dört hanedanın Keyumers'ten 3. Yezdicerd'e kadar elli hükümdarın egemenlik sürdüğü dönemi mitolojik, kahramanlık ve tarihi dönemler ismiyle üç dönem çerçevesinde inceler (Lugal, 2013; 36-37).

1.3.7.Hüseyin Vaiz-i Kâşifi'nin Ahlak-ı Muhsini'sinin Diğer Türkçe Tercümelere

Hüseyin Vaiz-i Kâşifi (ö. 910/1505) hükümdar Hüseyin Mirza'nın oğullarından Mirza Ebülmuhsin'in adına bir ahlâk kitabı yazmıştı. Bu sebeple Ahlak-ı Muhsini namıyla şöhret bulmuş olan kitap az vakit içinde İstanbul'a da gelmiş ve yayılmıştı. Fakat dili Farsça olduğu için orta halli Türkler bundan istifade edemiyordu. Bu kitabın Türkçeye çevrilmesini istiyorlardı. Bunun için Bitlisli İdrisin oğlu Ebülfazl Mehmed'e gidip ondan bu kitabı çevirmesini istemişler idi. Fakat ben yapamam diye itiraz etmişti. Nihayet emrinden çıkamayacağı bir büyük adam dahi işe karışarak bu tercemenin yapılmasını istediğinden, Ebülfazl o kitabı Türkçeye çevirmiştir (Aynî, 1939: 181).

Türk Ahlakçıları isimli kitabın yazarı Mehmet Ali Aynî, Ahlak-ı Muhsini'sinin Diğer Türkçe Tercümelere konusunda şu değerli bilgileri vermiştir:

“Hüseyin Vaiz Kâşifinin Ahlâk-ı Muhsini'si daha bir kaç mühim zat tarafmdan dilimize çevrilmiştir. Bunların başında Abdülâziz'i görüyorum (Yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No. 3467). Bu Türk âlimi meşhur Tacü't-Tevarih müellifi müftü'l-enam Hoca Sadettin'in oğullarından biridir. Zamanın en mümtaz bir hukukçusu,

edibi ve müverrihi olan Sadettin'in de Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den İstanbul'a birlikte getirdiği nedimi Haşan Çan'ın oğlu olduğu malûmdur. Abdülâziz'in edebî kudret ve kemâline tercemesi için yazdığı beliğ mukaddime parlak bir şahittir. Mütercim bunu Birinci Sultan Ahmed zamamnda ve onun için yapmıştır (h. sene 1021).” (Aynî, 1939: 191)

Bunun yanında daha pek çok kimse Ahlak-ı Muhsini’yi Türkçeye çevirmiştir ki onlardan bir kısmı da şunlardır:

Hüseyin Vaiz-i Kâşifi’nin Ahlak-ı Muhsini adlı eserinin edebiyatımızdaki bir tercümesi, Kütahya’da Firakî Abdurrahman Çelebi tarafından yapılmıştır (Bursalı Mehmet Tahir, 1915 - 1925). Ahlak-ı Muhsini’nin diğer bir Türkçe tercümesi de Azmi Pir Mehmed’in Enîsü'l-Ârifin (Koyuncu, 2019: 59) isimli kitabıdır. Ragıp İmamoğlu da 1965 yılında *İyilerin Ahlakı* adıyla Türkçeye çevirmiştir. (İmamoğlu, 1965)

1.4. YÖNTEM

Bu çalışmada önce metin transkripsiyonu yapılmış sonra eserin künyesi araştırılıp nüsha tavsifi yapılmış ve daha sonra eser üzerine incelemeler yapılmıştır. Eser incelemesinde önce eserin bölümleri hakkında detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir. Eserin iki nüshası bulunduğu için, iki nüsha karşılaştırılıp farklılıklar dipnot olarak bildirilmiştir.

1.4.1.Nüsha Tavsifi

Rıdvan bin Abdülmennan’ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini’sinin iki nüshası tespit edilmiştir. Nüsha tavsifleri şu şekildedir:

1.4.1.1. Ankara Milli Kütüphanesi Nüshası

Eserin adı Terceme-i Ahlak-ı Muhsini, yazarın adı Rıdvan b. Abd el-Mennan, yer numarası 60 HK 40, dvd no 1699, ölçüleri 212×130-141×78 mm. Yaprak sayısı 1+175, bir sayfada satır sayısı 19, yazı türü Nesih, kâğıt türü yerli, dili Türkçe, eserin konusu İslam din-ahlak ve ictimaiyattır. Eserin son yaprağında kütüphanenin mührü bulunmaktadır. Söz başları, duracaklar kırmızı, halkarî salbek şemseli, köşebentli, zencirekli, miklebli, vişne rengi meşin mukavva ciltli, sertabı vişne rengi meşinle tamir edilmiş, sırtı yıpranmış, kurt yenikli, yaprakları kurt yenikli, şirazesı kısmen bozuk, son yaprakları lekeli, 1. yaprak delik sol deffe ciltten kısmen ayrıktır.

1.4.1.2. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Nüshası

Söz başları, duracakları kırmızı, kahverengi meşin mukavva ciltli, şirazesini kısmen kaymış ve yaprakları lekeli. Yazı türü Nesih, eserin ilk sayfaları okunaklı değildir. Eserin bazı sayfaları yırtıktır. 195 varak ve 17 satırdan oluşmaktadır. Ölçüleri 210×130-142×80 mm.

1.4.2. Rıdvan Bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'sinin Bölümleri

Rıdvan'ın Ahlak-ı Muhsini'si (40) babdan oluşmaktadır. Bu bablar (bölümler) sırayla: İbadet, İhlâs, Dua, Şükür, Sabır, Rıza, Tevekkül, Hayâ, İffet, Edep, Yüksek Himmet, Azim, Çaba ve Gayret, Sebat ve İstikâmet, Adalet, Affetme, Hilim, Güzel Huyluluk ve Nezâket, Şevkat ve Merhamet, Hayır ve İyilik, Cömertlik ve İhsan, Tevazu ve Saygı, Emânet ve Diyânet, Ahde vefâ, Doğruluk, İhtiyaçları gidermek, Teennî ve Teemmül, İstişâre ve Tedbir, Basîret ve uzak görüşlülük, Yiğitlik, Gayret, Cezalandırma, Teyakkuz ve Haberdarlık, Feraset, Sır saklama, Fırsatı Ganimet Bilme, Riayet-i Hukuk, Haberlerin Doğruluğu, Kötülerin Defî ve son olarak, Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiye ve Âdâbı'dır. Bu makalede (31)nci bölümünden yani Gayret bölümünden Hatime kısmına kadar incelenmiştir.

1.4.2.1. Otuz Birinci Bâb: Gayret (cesaret): غيـرت

Bu bölüm emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker yani iyiliğe emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma konusunu anlatıyor. Bölümün içerisinde Arapça sözleri, hadisler, Kur'an'dan yapılmış alıntılar, dinî ve siyâsî hikâyeler ve Farsça şiirleri bulunmaktadır. Önsöz kısmında anlatıldığı üzere bu eser hem dinî ve hem siyâsî özelliği taşımaktadır. Bu eserin siyâsî boyutunu daha iyi anlatmak için Gayret bölümünde adı geçen Behram-ı Gur'dan ve onun hikâyesinden bahsedebiliriz. Arapça meşhur sözleri ise, örnek olarak "استر الله عليك" yani "Sen başkasının ayıbını ört ki Allah da senin ayıbını örter" bulunmaktadır. Eserin genelinde Farsça beyitler yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Farsça beytinden örnek:

Beyit:

آن یکی با پیر خود گفتا که من
نهی منکر میکنم اندر زمین

لیک میترسم که از اهل حسد
آفتی در روزگار من رسد

Biri bir âlime dedi ki

Bu dünyada insanları kötü eylemlerinden alıkoyuyorum

Ama hasetçiden korkuyorum

Belki bana zarar verebilir diye

1.4.2.2. Otuz İkinci Bâb: Siyâset (Cezalandırma): سیاست

Bu babda ceza, cezalandırma ve cezalandırılma konusu, padişahlar ve hükümdarların hikâyeleri ile anlatılmaktadır. Bu babda eski hükümdarlar olarak tanınan şahıslar; Nûşirevân¹, Hürmüz bin Nûşirevân, Tamgaç Han'dan² bahsedilmiştir. Yine diğer bölümler gibi Farsça beyitleri yoğun bir şekilde işlenmiştir. Örnek olarak:

Beyt:

خوش آن شهریاری که از روی دانش
تأمل کند در کتاب سیاست³

1.4.2.3. Otuz Üçüncü Bâb: Teyakkuz ve Hibre (Uyanıklık ve haberdarlık): تیقظ و

خبیرت

Bu babda teyakkuz ve haberdarlık, Hz. Davud (as) ve Sultan Mahmut-ı Gaznevî⁴ hikayesiyle anlatılmıştır. Rıdvân bin Abdülmennan'ın Ahlak-ı Muhsini'sinin dinî bir özelliği taşıdığı buradan da anlaşılmaktadır. Bu babda yine diğer bölümler gibi konuyu anlatmak için örnek olarak Farsça beyitler, Arap ifadeler, hadis ve Kur'an'dan alıntılar yapılmıştır. Farsça beyit olarak:

¹ Kısra Enûşirevân I. Hüsrev b. Kubâd (ö. 579), (531-579) yılları arasında İran'da hüküm süren bir Sâsânî hükümdarı. (bk. Ahmet Tefazzüli, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 255 / 1995)

² Tamgaç Han (ö. 460/1068), Batı Karahanlılar devletinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır (1041-1068). (bk. Ömer Soner Hunkan, Tamgaç Han, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 556 / 2010)

³ “Ne mutlu bilge bir padişaha ki bilgini Allah'ın kitabından almış ise.”

⁴ Ebü'l-Kâsım Yemînu'd-Devle ve Emînu'l-Eille Kehfü'l-İslâm Nizâmü'd-Dîn Gâzî Mahmûd b. Sebük Tegin (ö.421/1030), Gazneli hükümdarlarından biridir. (Bk. Erdoğan Merçil, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 27, s. 362 / 2003).

چه نیکو متاعیست کار آگهی

کزین نقد عالم مباد تهی¹

ز عالم کسی سر برارد بلند

که در کار عالم بود هوشمند²

1.4.2.4. Otuz Dördüncü Bab: Feraset (Basiret): فراسـت

Bu babda, konuyu anlatmak için Hz. Süleyman (as) ve hikâyelerinden bahsedilmiştir. Kur'an'dan ferasetle ilgili ayetler örnek olarak. Bu babda ilm-i feraseti anlatmak için insanın şekil, sima, yüz biçimi, boyu ve ten renginden de bahsedilmiştir. Örnek olarak:

“Bir alın ki, bārīk ve naḥīf olsa, fūrū-māye ve ḥasāset ve ‘ācizliğe delīldür. Ve bir alın ki mutavassıṭ olup anuñ üzerine ğuşūn olsa, şıdḡ u muḥabbet ve fehm ü ‘ilim ve hüşyār u tedbīre delīldür. Delā’il-i Ğuş: Ğuş-ı büzürg nişān-ı cehldür. Līken anuñ şāḥibi kuvvet-i ḥıfza ve ba‘zı evḡātda tünd-ḡūylıġa delīldür. Ve ğuş-ı ḡord aḡmaḡ ve düzdliğe delīldür; ve ğuş-ı mū‘ tedil i‘ tidāl aḡvāle nişāndur.”* (Abdülmennan, 1575: 101b-102a)

Bu paragraf günümüz Türkçesi ile:

Birinin alını nahif ve ince olması, soysuz ve zayıf olmasına delalet eder. Ve bir alın ki orta halde olup üzerinde ağaç dalları gibi çizgiler varsa; sadakat, muhabbet, ilim ve bilginlik, tedbir ve uyanıklığa delalet eder. Kulak delilleri: Büyük kulak cehalet ve bilgisizlik anlamına gelir. Ama kulağı büyük olanların hafızası güçlü ve bazen şiddetli mizaç olmasına delalet eder. Ve küçük kulak aptallık ve hırsızlığa delalet eder. Ve orta halde olan kulak ölçülülüğe delalet eder.*

Her ne kadar yazar, burada böyle yazmış ise de kimseyi yaratılışından dolayı suçlayamayız. Bu babta yazılanların ahlakla ilgili yoktur. Bu babda da diğer bablar gibi Farsça beyitler çoğunlukla bulunmaktadır. Örnek olarak:

دسته گل چو برگیا بندند

¹ “Bilgili olmak ne güzel nimettir ki, bu dünyada hiç kimse nimetten mahrum kalmasın.”

² “Her kimse ilim ve bilgi aramaya çıkarsa, bu dünya en zeki olandır.”

* Yaratılıştan gelen farklılıkların ahlakla bir ilgisi yoktur.

* Değerli danışmanım, insanların doğuştan gelen bu şekillerdeki farklı yaratılışlarının ahlakla bir ilgisi olmadığını ve kimsenin şeklinden dolayı suçlanamayacağını belirtmişlerdir.

1.4.2.5. Otuz Beşinci Bab: Kitman-ı Esrar (Sır saklama): *کتمان اسرار*

Bu babda konuyu anlatmak üzere, İskender-i Zülkarneyn'den bahsedilmiştir. Konuyu daha ayrıntılı bir şekilde anlatmak için Farsça şiirlerinden de örnek verilmiştir. Örnek olarak:

چون تو نتوانی کشیدن بار خویش
بار اگر نکشد مرنج از یار خویش²

1.4.2.6. Otuz Altıncı Bab: İğtinam-ı Fırsat ve Nîk-nâmî (Fırsatı Ganimet Bilme ve iyi şöhret): *اغتنام فرصت و نیک نامی:*

Bu babda, Nûşirevân, Sultan Mahmut ve bazı ekabirin hikâyelerinden örnek olarak bahsedilmiştir. Konuyu daha ayrıntılı bir şekilde anlatmak için Farsça şiirlerinden de örnek verilmiştir. Örnek olarak:

کسی که شد بنام نیک مشهور
پس از مرگش بزرگان زنده دانند³
ولی آنرا که بدفعلست و بد نام
اگر چه زنده باشد مرده خوانند⁴

1.4.2.7. Otuz Yedinci Bab: Riayet-i Hukuk: *رعایت حقوق*

Bu babda konuyu anlatmak üzere Hz. Musa (as), Nûşirevân ve bazı ekâbirin kıssalarından bahsedilmiştir. Konuyu daha ayrıntılı bir şekilde anlatmak için Farsça şiirlerinden de örnek verilmiştir. Örnek olarak:

آنکه تنت پاره از جان اوست
قطره از چشمه حیوان اوست⁵
خدمت او کن که بجایی رسی

[124/b D] برگ دهش تا به نوایی رسی⁶

¹ “Eğer bir dala gül eklenirse, o dalın süsünü artırır.”

² “Eğer sen kendi yükünü taşıyamaz isen, bir dosttan da bunu bekleme.”

³ “İyi isimle meşhur olan biri, ölümden sonra da adı anılır.”

⁴ “Kötü fiil ile tanınan biri, yaşarken de onu ölü zannederler.”

⁵ “Bedenin onun canından bir parçası gibidir, onun canlı çeşmesinden bir damladır.”

⁶ “Ona hizmet et ki bir yere varasın, ona saygı göster ki yücelesin.”

1.4.2.8. Otuz Sekizince Bab: Sohbet-i Ahyâr (İyilerle Sohbet): صحبت اخبار

İslam dini, bir işi istişare ile yapmayı buyurur. Bu babda, acem sultanlarının bir işi danışarak yaptıkları örneklerle anlatılmıştır. Acem sultanları her zaman sohbetlerinde ulema, fuzala, âlimler ve şairleri hazır bulundurmuşlardır. Bu babda çoğunlukla Farsça şiirlerinden örnekler de verilmiştir. Örnek olarak:

همنشینی که لطیف و کاملست
راحت روحست و آرام دلست¹
و آنکه نادانی و غفلت وصف اوست
صحبتش مانند زهر قاتلست²

1.4.2.9. Otuz Dokuzuncu Bab: Def'i Eşrar (Kötülerin Def'i): دفع اشرار

Eşrar (اشرار) kelimesi şerîr (شریر) kelimesinin çoğulu olup şerli ve kötüler anlamına gelir. Bu babda kötülerden uzak durup iyilere yakın olmaktan bahsedilmiştir. Diğer bölümler gibi bu babda de Farsça beyitler ağırlıktadır. Aynı zamanda Arapça metinler, hadisler ve dini ve tarihi hikâyeler de mevcuttur. Farsça beyitlerden bir örnek:

با دولتیان نشین که خاری
در صحبت گل شود بهاری³
با هر که مقبل است منشین
کز سرکه نگشت کام شیرین⁴

1.4.2.10. Kırkıncı Bab: Terbiyet ve Hadem ü Haşem (Hizmetçi ve Görevlilerin Terbiyesi): تربیت و خدم و حشم

Bu bab da iki alt bölümden oluşmaktadır. Birinci, hizmetçi ve görevlilerin terbiyesi ve ikinci ise hizmetçi ve görevlilerin edebi veya dikkat edecekleri bazı hususlar hakkındadır. Farsça beyitlerden bir beyit:

گر سغله بجاه دست یابد
بازار ملک شکست یابد⁵
دونان نه سزای جاه باشند

¹“Latif ve kâmil bir dosttan zarar gelmez.”

²“Câhil dostun dili öldürücü zehir gibidir.”

³“Devletli ile dost ol ki diken gülle konuştuğunda bahar olur.”

⁴“Herkes ile dost olma, çünkü sirke ile ağız tatlanmaz.”

⁵“Eğer alçak adam bir makama gelirse, o memleket yıkılır.”

1.4.2.11. Hatime (son): خاتمه

Hatime kısmı, dua ve padişahı övmekle başlamıştır. Ardından, Rıdvan b. Abdülmennan biraz kendi hayatından da bahsetmiştir. Daha sonra eserin tercüme sebebini bir kez daha açıklamıştır. Dinî, tarihi ve siyasi bir eser olduğunu ve Azmi Pir Mehmet'in de bu eseri tercüme ettiğini ama dili çok zor olduğunu ve kendisi bu eseri tercüme ederken çok kolay ve anlaşılır bir biçimde çevirdiğini vurgulamıştır. Ve sonunda bu kitabı okuyanlardan dua etmelerini isteyerek bir şiirle son noktayı koymuştur.

Şiir:

Ġarazım pes bu naşş-ı dilkeşde
Bu durur hâtır-ı müşevveşde²
Nağl idicek bu dâr-ı hayretten
El yuvıcak kıyūd-ı şūretten³
Bu güzergāhda nişāne ola
Bir du' ā itmege bahāne ola⁴

¹ “Alçak insanlar makama layık değiller, onlar zincir ve koyuyu hak ederler.”

² “Bu eseri ortaya çıkarmamın sebebi şudur ki,”

³ “Sonuçta bu fânî dünyadan göçüp gideceğiz.”

⁴ “Bu eser ilim yolunda bir nişane ve dua etmek için bir bahane olsun.”

1.5. BULGULAR

Bu çalışmada eserin iki nüshası incelenmiştir. Nüsha tavsifi hakkında Yöntem kısmında bilgi verilmiştir.

1.5.1.Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'sinin özellikleri

1. Rıdvan eseri çevirirken hatime kısmında eserin birebir tercüme edilmesini ve dili kolay ve halk tarafından anlaşıldığını vurgulamıştır.

“Ammā bu kimsene ʿ-i ḥaḳīr kitāb-ı müsteṭābuñ maʿnā-yı lügavīsī her ne ise, istiʿarāt-ı kelām-ı ğayriden ʿārī olunup, be-ḥasb-ı maḳdūr-ı lafzı ve kelimesi üzerine tercüme eyledüm.” (Abdülmennan, 1575: 175b)

2. Eser yazılırken siyah ve kırmızı olarak iki farklı mürekkep kullanılmıştır. Siyah mürekkep metni yazarken ve kırmızı mürekkep noktalama işaretleri amacıyla kullanılmıştır.

3. Eserde bütün başlıklar ve alt başlıkları kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

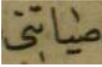
4. Eserde Kur'ân'dan ve hadisten yapılmış alıntılar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

5. Eserin Gayret babından sonra Hatime kısmı dışında Osmanlıca şiiri veya nazım bulunmamaktadır.

6. Eserde Farsça şiiri ağırlıklı bir biçim kullanılmıştır.

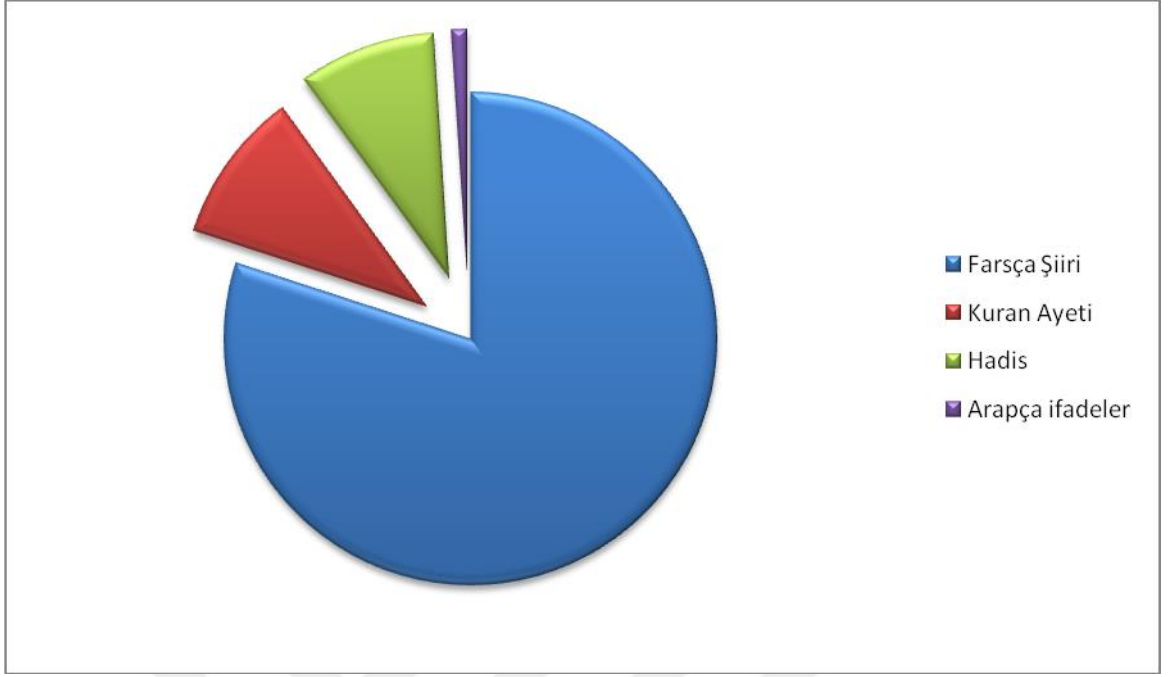
7. Eserin Ahlakî boyutuna rağmen siyasî boyutu da vardır. Eserde padişahları nasihat amaçlı hikayeler ve hayat tecrübeleri bulunmaktadır.

8. Eserde derkenarlar bulunmaktadır. Fakat çoğu yerlerde bu derkenarlar metnin eksik parçası değil, daha çok açıklama niteliğinde kullanılmıştır.

9. Eserde, metin içerisinde zaman zaman harflerin noktalarının yer değiştirdiği görülmektedir. Örnek olarak; .

10. Eserde metnin içerisinde bazı harflerin bir nokta olması gerekirken iki nokta veya tam tersi uygulanmıştır.

11.

Tablo 1. Eserde diğerk kaynaklardan yapılmış alıntı oranı

BÖLÜM II

RIDVAN BİN ABDÜLMENNÂN'IN TERCEME-İ AHLÂK-I MUHSİNİ'Sİ

(85b-175b)

2.1. METNİN TRANSKRİPSİYONU

[85/b A] [96/b D]Bâb-ı Sî vü Yeküm Der-ğayret:

Ğayreti hâtıruñda duta. Ve ğayret bir nesnedür ki, anuñ şıyânetini insâna lâbüdd ve lâzımdur. Tedbîr-i mühimmât [97/a D] ve te'kîd siyâsetde ve selâtin-i nâmdârlara, bu şıfatile muttaşif olmağ nâ-çârdur. Hıuşuşen umûr-ı millet ve mühimm-i memleketde. Zîrâ ki ğayret iki nev' dür: Biri ğayret-i dîn ve biri dağı ğayret-i dünyâdur ve mülûka, bu iki nev' i ri'âyet eylemek bir emr-i lâzımdur. Ammâ ğayret-i dîn oldur ki, temşiyet-i emr-i ma' rûf ve nehy-i münkerde, sa' y kıllalar. Ve mülâzımân-ı hâzret ve re'âyâ-yımemleket ta'ât ve 'ibâdâta kondurup, me'âşî vü menâhîden men' eyleye. Hâdîşde gelmişdür ki, sizden bir münkeri görse, ya' nî şer'-i şerîfe muhâlif bir emr vâkı' olsa, gerekdür ki dest ile anı tağyîr eyleye. Ya' nî tâziyâne ile men' eyleye. Ve yâhûd muktezâ-yı şer' ise şemşir ile eyleye. Ve bu mertebe'-i ehl-i iktidâr ve ehl-i ihtiyârıñdur. Pes, eğer dest ile def' olmağa mümkün degil ise, zebân ile men' buyura. Eğer naşihatla münzecir olmaz ise, 'unf ve sahtlık ile söyleye. Bu ise ehl-i 'ilm ve erbâb-ı zühd ve vera' mertebesidür. Eğer anuñ men' izebânla dağı müyesser olmazsa, bârî gönlünden düşmânlık duta. [86/a A]Ve bu 'avâm-ı nâsdan za'ifler mertebesidür. Ve 'ulemâ'dan ba'zı, bu hâdîş-i şerîfi bu vech üzerine getürmişlerdür. [97/b D](لَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ الْإِسْلَامِ)¹ ya' nî her kimse ki dest ve zebân ile münkeri men' eylemekden 'âciz olup, kılbinden 'adâvet eylemese, ol kimesnenüñ İslâm'dan naşîbi olmaz.

Beyt:

نهى منكر بدست باید کرد

¹ “Eğer bir münkerin eylemini el veya sözler ile önleyemeyip, o halde onu kalbinde kötölemez ise, o birey imandan pay alamaz.”

ور میسر نباشدت این کار¹
بزبان منع کن و گر نتوان
در دل خویش می کنش انکار²

Ve her pādişah-ı ‘ālī-miḳdār, iḳāmet-i ḥudūd-ı şer‘ ve icrāī aḥkām-ıdīninde kūşiş ve iḳdām eylese, nāib-ı Ḥaḳḳ ve zıllullāh olur. Ve çün pādişaha, keşret-i mühimmāt-ı saltanat vāsıtasıyla her umūra vāḳıf ve muḩḩalı‘ olmak müşkil ve mū‘tezirdür. Her āyine kendü memleketinde muḩtesibler naşb eyleye ve muḩtesibe lāzımdur ki cem‘iyyet-i dīn anuñ üzerine gālib olup, şıfat-ı ‘ıffet ve perhīz-kārılıkla ve emānet, rāstī ve ḩama‘ sızılıkla ile ārāste ola. Ve her nesneyi ki işler taḩviyet-i emr-i şer‘ olup, ğaraz u riyādan ve devā‘ī-yi nefsi-hevādan ber-ḩaraf ola. Tā ki anuñ aḩvāli ḩalblerde yir eyleyüp gönüllere te’şīr eyleye.

Beyt:

سخن که او ز غرض پاک و از طمع خالی است
اگر به سنگ بگویی درو اثر بکند³

Hikāyet olunur ki Şeyḩ Abul ḩasan-ı Nuri⁴ Raḩmetullāhi‘aleyh te‘ālā, ‘ādet edinmişdi ki, her ḩaçan bir münkeri [86/b A] [98/a D] görseydi ḩatl-i ḩavfolur dise daḩı anı andan men‘ ider idi. Bir gün ḩahāret-i namāz için kenār-ı Dicle’ye vardı. Görür ki bir zevraḩ üstünde otuz ‘aded küp üzerlerine mührvurılıp ḩonulmuş. Ve her birinüñ üzerine laḩıfdiyü taḩrīr olunmuş. Şeyḩ bundan müte‘accib olup, mübāya‘ ātda ve ticāretde ism-i laḩīf yazıldığı işitmemişdi. Mellāḩdansı’āl eyledi ki, “Bu küplerde ne vardur?”. Mellaḩdedi ki, “Sen bir merd-i dervīşsin bunlar ile ne kārūñ vardur, var kendü kārūñda ol!”. Şeyḩüñ anı bilmesine şevḩ ve ḩırşı ziyāde olup, mellaḩa itdi, “Elbetde, bu küplerde ne vardur bilmeyince olmazum”. Mellaḩ itdi, “İy dervīş fuzūllıḩ eyleme. Bu küplerde olan ḩamrdur

¹ “Kötü bir eylemi gördüğünde önce el ile önle, eğer el ile önleyemez isen.”

² “O kötü eylemi sözler ile önle; eğer olmaz ise, gönlünde o insanı kötüle.”

³ Kin ve küdureten arınmış bir söz, taşta söylense onu da etkiler.

⁴ Tam adı; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-BaĒdādī en-Nürī’dir. BaĒdat’ta doğmuştur. BaĒdat tasavvuf ekolünün en büyük temsilcilerindendir. (295/908) yılında ölmüştür.

ki Mu‘tazıd¹halife için getürmüşim”. Şeyh nazar idüp gördi kim, zevrâkda bir ‘aşâ durur. Mellağa itdi,“Şu ‘aşâyı baña vir”. Mellağgazab ile şâgirdine,“Vir”dedi. Çünkü ‘aşâ şeyhün mübârek eline girecek birer birer ol küplerişoyub hõrd eyledi. Mellâh havfından lerzeye gelüp feryâda âgâz eyledi. Yunus-ı Eflâk ki cısr-i Bağdâd’uñ şahnesiidi. Birkaç kimesneler² ile gelüp [98/b D] şeyhi huzûr-ı halîfeye getürüp şüret-i hâli ‘arz eyledi. Mu‘tazıdbe-ğâyet cebbâr u gayûr ve sitem-kâr idi. Ekşer-i siyâseti şemşîr ile idi. Ehl-i Bağdad gördiler kim şeyhi Mu‘tazıd önüne iledirler, be-ğâyet [87/a A] enduh ve ğam-nâk oldılar. Ve halife, şeyhi şehidedeçeginde şekk ü şübhe itmediler. Çünkü şeyhi halîfeye götürdüler, Mu‘tazıd bir âhenin kürsî üzerine oturmuşdı. Ve eline bir gürz alup câme’-i sürh giymişdi. Ve bu evzâ’ kahr u siyâset ‘alâmetiydi. Şeyhe âvâz idüp dedi ki,“Sen kimsin ki böyle küstahlık idersin”. Şeyh, “Ben muhtesibim anuñ için böyle iderim” dedi. Halife itdi,“İhtisâbı saña kim virdi”. Şeyh itdi,“Hilâfeti saña kim virdiyse, ihtisâbı dağı baña ol virdi”. Halife bir zamân te’emmülden soñra, dedi ki, “Bu küpleri niçün şoyduñ?” Dedi ki, “Saña ve ra’iyyetüñe şefaķat ve merhâmetimden”. Halife itdi,“Benim haķķında merhâmetüñ nedür? Şeyh itdi, “Bir münkeri ki sen anı gidermedetaķşîrliğı revâ kılduñ, ben anı senden men’ eyledüm. Ve seni kıyâmet gününüñ giriftârlığından halâş eyledüm”. Halife itdi, “Yâ ra’iyyetimüñ haķķında merhâmetüñ ne gûnedür?” Şeyh [99/a D] itdi, “Sen muharremâta irtikâb etmekle, ra’iyyet dağı amel-i muharremâta dilîr olurlar. Fe-ammâ sen harâmdan perhîz üzere olursañ gayriler dağı harâma yakın ve dilîr olmazlar. Zîrâ halkuñ şalâhı ve fesadı, pâdişâha tâbi’dür. Eger anı nehc-i şalâh üzerine görürlerse, cem’isi tariķ-i şalâhı ihtiyâr idüp, düñlisinüñ şevâbı anuñ dîvânına râci’ olur. Eger andan fesâd [87/b A] müşâhede etseler, anlar dağı fişķ u fücûra duruşup anuñ vebâli pâdişâha râci’ olur. Pes, hem senüñ haķķında ve ra’iyyetüñ haķķında merhâmet ve şefaķat eyledüm. Ve bundan ğarazım Haķķ te’âlânuñ hoşnûdliğı ve rızâ’sıdur”. Mu‘tazıd bu kelâm-ı pür-nasâyihî işidecek ağlayup dedi ki, “Bundan soñra her münker-i ki göresin anı tağyîr ve men’ idüp ta’zîr eyle. Ve hüküm eyledüm ki, bu bâbda saña hiç kimesne mâni’ olmaya”. Ve bu

¹Tam adı; Ebü’l-Abbâs el-Mu‘tazıd-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca’fer el-Abbâsî’dır. 857-58 yılında Samerra’da doğmuştur. Abbâsîler döneminde Bağdat’ın halifesiydi. (289/902)’de ölmüştür.

² Kimesneler A: kimseler D.

hikāyetüñ muhtevāsından ma‘lūm olur ki, çün bir muhtesib ki haqqānī olā, aña hiçbir kimesneden āfet irişmez.

Beyt:

آن یکی با پیر خود گفتا که من
نهی منکر میکنم اندر زمین¹
لیک میترسم که از اهل حسد
آفتی در روزگار من رسد²

[99/b D] گفت اگر این کار بهر حق کنی

از بلاهای دو عالم ایمنی³

Ammā ğayret-i dūnyā üç nev‘dür. Evvel eşbāh ve aqrāna nisbetdür. İkinci kendüye maḥsūşdur. Üçüncü‘umūm-ı ḥalkā nisbetdür. Ammā aqrān ve emşāla olan nisbet-i ğayret budur ki, aqrānından bir mertebe müteferriḳ olmak gerekdür ki, hiçbir kimesne aña ser-efrāzlık yetiştirmeye. Ve daḥı ḥaseb-i cāh ve ḳadr u şevket ü ḥaşmet ve ‘azamet ile dūñliden ziyāde ola. Her āyine bu ğayretüñ zūhūrundan ve bu ḥamiyyetüñ vūfūrundan kār-hāy-ı külli ğuşāde olup ve cemī‘-i mühimmāthaseb-i dil-ḥāh ile müyesser olur. Ve bu ehl-i himmetüñ ḥaşāyışındandır. Her ne ḳadar ki himmeti [88/a A] yüce olsa, anuñ ğayreti daḥı ziyāde olur.

Hikāyetde getürmişlerdür ki, evlād-ı selāṭinden birisi bir ḥakīmden şordı ki, “Ben dilerim ki kendü iḥvān ve aqrānımdan mümtāz ve ser-efrāz olup, kūy-ı devleti meydān-ı iḥtiyārdan çevgān-i iḳtidārla rübūde ḳılam. Bu kār ve ef‘āluñ esbābından ne nesneyle ele getürmesi ḳābil ü münkindür?” Ḥakīm itdi, “İy melik-zāde! Devlet ve sa‘ādetüñ iktisābına, himmet ve ğayretten yek hiçbir sebep olmaz.

Beyt:

[100/a D] کسی که ز غیرت برافراخت تیغ

سر تیغ را بگذراند زمیخ¹

¹ “Biri bir ālime dedi ki, bu dūnyada insanları kötū eylemlerinden alıkoyuyorum.”

² “Ama hasetçiden korkuyorum, belki bana zarar verebilir diye.”

³ “Dedi ki, eğer bu işi Allah için yaparsan, her iki dūnyanın belālarından kortulursun.”

ز غیرت بدست آیدت نام و ننگ
ز غیرت مراد خود آری بچنگ²
چنین گفت آن مرد بیدار بخت
که از غیرت آید بکف تاج و تخت³

Ammā bir ğayret ki kendü hāşşesine nisbetdür, şöyle gerekdür ki, kendü harem-i hāşımı çeşm-i nā-mahremden pūşīde dutup, anları muhāfazat-ı hudūd ve‘işmet ü ‘iffetde mubālağā eyleyeler. Ve şer‘en ve ‘örfen ri‘āyeti lāzım olan umūruñ her birine haremmini mu‘tād eyleye. Tā ki anuñ berekātıyla ehālī ve ra‘iyyet daħı şalāh ile mevşūf olup, fesād u fitneden dūr olālar. Ammā ğayret-i ‘umūm hālāiķe nisbeti şöyledür ki, bir ğayret-i ki muhadderāt harem-i salṭanatına eyleirse, heme’-i Müselmānān’a daħıol ğayreti [88/b A] edā eyleye. Ve mülāzımān-ı der-gāh olanlarını bir hānedāna nāmūs ile bed-nāmlıķ irişdüremegini men‘ eyleye. Ve Müselmānān’uñ günāhlarını keşf etmeye. Ve kendü memleketi ra‘iyyetlerinüñ ‘uyūbını mümkün olduķçe pūşīde duta. Her kimse ki bir mü’minüñ ‘aybını setr eylese Hudā-yı ‘azze ve cell, anuñ cümle ‘uyūbını hünere mübeddel ider. Ve rivāyetde vardır ki anuñ günāhlarını [100/b D] dünyā ve āhīretde gizlü ve pūşīde eyler. Bir meşeldür ki, diyār-ı ‘Arab’da isti‘māl olunur:

(استر أسْتَرَالله عَلَيْكَ)⁴

پرده کس ندري کس ندرد پرده تو⁵

Ve kemāl-ı ḥamiyyet oldur ki çün, bir kimesne, melāz ve penāhı aña getürse, hüsn-i ḥimāyetle anı kendüsine yaķın idüp, mümkün olduķça hıfz ve ḥirāsetini andan dirīğ eylemeye. Nitekim diyār-ı ‘Arab’da bu ḥāl destūr olmuşdur. Ve ḥālā vilāyet-i Hicāz’da daħı bu ‘ādet mevcūddur ki, çün bir kimesne anlaruñ sāye’-i dīvārına veyā zılāl-i ḥiyāmına

¹ “Allah yolunda (zulmü önlemek için) kılıç çıkaran biri, Allah onun yolunu kolaylaştırır.”

² “Allah’ın yolunda hizmet eden biri, şöhret kazanır.”

³ “Ālimlerden biri böyle dedi ki, Allah yolunda yürüyen biri tâç ve taht sahibi olur.”

⁴ “Sen başkasının ayıbını ört, Allah da senin ayıbını örtsün ” Allah senin ayıbını örtüyse, sen de başkasının ayıbını ört.” Hadis-i Şerifte “ Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da onun ayıbını dünya ve ahirette örter ” Buhari / 2442 من ستر مسلماً ستره الله في الدنيا والآخرة

⁵ “Kimsenin ayıbını arama ki, kimse senin ayıbını aramasın.”

gelseydi, anı himāyet ü şiyānet idüp kendülerine qarīb bir cāy tedārik iderlerdi. Ve anı hiçbir kimsenüñ eline vermeyüp ve bu bābda bisyār māl unefs telef idüp setr-i sırdan geçmezlerdi. Ve ba‘zı canvarlar daħı anlarıñ heymelerine penāh getirüp çerā-gāhlarına gelseydi, himāyet ve şiyānet iderlerdi. Hikāyet olunur ki Behrām-ı Gūr¹ şeh-zāde iken, atası Yezdicerd, Behrām’a terbiyet olunması için diyār-ı ‘Arab’da Nu‘mān b. Mündez katına göndermişti. [89/a A] Günlerde bir gün, şikār-gāhda bir āhūya kāsıd idüpardına düşer. Āhū anuñ okından remīde olup her tarafta kaçardı. Havā gāyetde [101/a D] germ ve hārāret üzere olup āhū teşneliginden bī-tākat olmuşdı. Āhū bir kabīle kenārına irişüp, Kūbeyze-nām ‘Arab’uñ heymesine dāħil oldu. A‘rābī anı dutupbir destylebağladı. Ve anuñ ‘aķıbından Behrām elinde tīr-kemān² heyme kāsına irişüp na‘re vurdu ki, “İy şāħib-i hāne, benim şikārım bu heymeye girdi, tīz anı baña çıkar vir” dedi. Kūbeyze Behrām’ı bilmeyüp, dedi ki, “İy süvār-ı zībā-rūy, bu mürüvvet degildür ki bir cānvar sāye-bānımız penāh idinüp, küşte olmasına anı kimesne eline idevüz.” Behrām a‘rābīye kātı ve muhkem söylemege āğāz eyledi. Kūbeyze itdi, “Sözi dirāz idüp ne idersin. Elüñde olan tīr sīnemden güzzer ve beni hāka berāber itmeyince dest-i taşarrufuñ āhūya irişmez. Ve eger beni küşte eyleseñ kabīlem ehli senden kāmı almayınca kōmazlar. Kendü cānuña rahm idüp sevdā-yı āhūdan ferāğat eyle. Ve eger muķābelesinde bizden kālil ve keşir bir nesne tevaķķu‘ iderseñ işbu der-i heymede zīn ü licam-ı muṭallā ile devran-ı esb-i tāzī’i al senüñ olsun. Anuñ üzerine süvār ol ve kendü esbiñi cenibidüp maķāmuña rücū‘ eyle”. Behrām’a bu himāyet be-gāyet [101/b D] hoş geldi. Ve anuñ esbine iltifāt itmeyüp kendü mevkibine [89/b A] geldi. Ol gün ki tāk-ı saltanat anuñ fark-ı himmetine kōnular ve tavķ-ı fermānı ‘acemüñ gerden-i itā‘atlarında efgende oldu. Behrām, Kūbeyze’i taleb idüp terbiyetler eyledi. Ve ‘Arablar’da aña Mūciru’l-Ġazlān diyü nāmverdiler. Ya‘nī āhūları himāyet ve şiyānet idici demekdür.

Beyt:

کسی را که آری به زنهار خویش

¹ Tam adı; Behrām-ı Gūr b. Yezdicerd b. Behrām b. Şâpūr’dur. Doğum tarihi belli değildir. (420-438) yılları arasında Sāsāni imparatorluğun zamanında İnan’da hükümdardı. Sene 438’de ölmüştür.

² Tīr-kemān A: Tīr ü kemān D.

نگهدار اندازه کار خویش¹

بمردی حمایت از او وامگیر

بمرد آنکه کار او در پذیر²

Bāb-1 Sī vü Düyum Der-siyāset:

Siyāset zabt idüp fısqdan ve fūcurdan men‘ eylemekdür. Ve siyāset iki nev‘dür. Biri kendü nefsinı siyāset ve biri dağı ğayrıleri siyāset etmekdür. Ammā siyāset-i nefis oldur ki, ahlāq-ı zemīme’i def‘ idüp, evşāf-ı ħamīdeyi kesb eylemekdür. Ammā siyāset-i ğayrı iki kısmdur. Biri siyāset-i ħavāşş-ı bār-gāh ve muqarrebān-ı der-gāh olanlaruñ zabt-ı fısq u fūcurıdır. İkinci siyāset-i ‘avāmmıdır ve kısm-ı evvel bāb-ı çihilümde zıkr olunsa gerekdür. Ammā kısm-ı düyum bu vech üzerinedür ki, yaramaz ve bed-fi‘l olanları, peyveste tersān ve hirāsān idüp, nīkān ve bī-günāhānı umīd-vār eylemekdür. Ebū Zer-i Cemıhr’den [102/a D] şordılar ki, pādışāhlaruñ büzürg-vārı kimdür? Ebū Zer-i Cemıhr itdi, “Oldur ki bī-günāh olanlar sāye’-i sa‘ādetinde emīn olalar”.³Hüşeng-şāh demişdür ki, “Nīkān ve maşlahānüzlerine Ĥudā’dan ben bir raĥmetüm. [90/a A] Ve bed-nefsān ve müfsidān üzerene ħışm-ı Ĥudāyum. Nīş-i qāhrum, nūş-ı luţfla āmiĥte olup ve zehr-i heybetüm şeker-i merĥamet ile me’lūf olmışdur”.

Beyt:

تریاق و زهر هر دو مرا در خزانه هست

آنرا به دوستان دهم این را به دشمنان⁴

Ve ĥükemā’ demişlerdür ki ‘ālemüñ medār-ı siyāset üzerinedür. Eger zabt u siyāset olmaz ise, mühimmāt-ı cihān nesaq ü nizām bulmaz. Ve eger qānūn-ı te’dīb ve ta‘zīb olmaz ise, niçe kārlar tebāh olur.

Nazm:

از سیاست نظام یابد ملک

¹“Birine sahip çıktığında, ona kendi evladımın gibi davran.”

²“Ondan yana ol ve ona yardım et.”

³ Der-kenār: Ve günāhkārlar tiğ-i qāhrından tersān olalar.

⁴“Tiryak ve zehir ikisi hazinemde var, onu dostlara ve bunu düşmanlara veririm.”

بی سیاست خلل پذیر بود¹

نسق کارهای عالم را

از سیاست ناگزیر بود²

Egerçi ‘arūs-ı (الأ بالعدل) ³bī-nigār dil-pezīrdür. Ammā ol (الأ بالسیاسة)⁴ pīrāyesinden nā-güzīrdür. Her pādīşāh ki (أفت الریاسة ضعف السیاسة)⁵ muḳtezāsından bī-ḥaber ola. Az zamānda erkān-ı memleketine tezelzül gelür. Esās-ı salṭanatı ḥalel ü zeled bulur. [102/b D] zīrā zīnet-i mülk ü millet ve maşlahat-ı dīn ü devlet siyāsetledür.

Beyt:

تیغ سیاست که رخسار ملک را

سازد جهان فروز و درخشان چو آفتاب⁶

معماری بیسیاست اگر نی مدد کند

سازد جهان ز سیل جفا و ستم خراب⁷

Bī-ḳā’ide³-i şer‘ hiçbir ḥaḳ kendü merkezinde ḳarār dutmaz. Ve bī-zābıṭa³-ı siyāseti,⁸ muḳavvī-i şer‘ olur. Ve siyāsetsiz niẓām-ı ‘ālem intizām bulmaz. Nefs-i emrde medār-ı millet [90/b A] anuñla ḳarār bulup ve esās-ı memleket ü salṭanat anuñla pāye-dār u üstüvār olur. Ḥadiş-i şerīfde vārid olmuşdur ki, “Eger pādīşāh olmasaydı, ādemiyān birbirini yiyüp helāk ve nā-būd eylerlerdi”. Ve memleketi siyāsetden ğayri nesneyle zabṭ olunmaḳ maḥāl ve fitneye siyāsetden ğayri nesneyle ārām u sükün vermek mecāl olmaz. Getürmişlerdür ki, ḥulefādan birisi minbere çıḳup, bir eline tiġ-i ḥün-riz ve bir eline muşḥaf-ı güher-riz almış. Pes, ešnā-yı ḥuṭbede dedi ki, “İy merdümān-ı nīkān size bu yeter. Ya’ nīmuşḥaf-ı şerīf ve bedān u bed-ḥāyān, siz bundan ğayriyle rast u doğru olmazsınız. Ya’ nī şemşir-i ḥün-riz”.

Beyt:

سیاست آتشی باشد که آنرا

¹ “Allah’tan gelen yaşam kuralları benimsediğimizde, saltanatımız düzen bulur, yıkılmaz.”

² “Allah’ın buyurduğu gibi davranırsak, işlerimiz rast gelir.”

³ “Kimse padişah olamaz, meğer adliyle.”

⁴ “Adl, siyaset gerektirir.”

⁵ “Siyaset zayıflığıyla devlet tezelzüle düşer.”

⁶ “Allah’ın adaletini temsil eden yeryüzündeki padişahın, yüzü güneş gibi parlayacak.”

⁷ “Eğer bir şehrin mimarı adil değilse, o şehri cefâ seli gelip yok eder.”

⁸ Der-kenâr: Kār-ı şer‘ ve dīn intizām bulmaz. Pes melikūn siyāset.

[103/a D] ز بهر بدسکالان بر فروزند¹

چو ایشان بر فروزند آتشی ظلم
همان بهتر که ایشانرا بسوزند²

Ṭamḡāc ḥān ki bir pādīshāh-ı nām-dār ve şehinshāh-ı şehriyār idi. Mi‘mār-ı siyāseti ‘arṣa’-ı memleketi ma‘mūr idüp ve şemşir-i heybeti bünyād-ı bī-dādī ve sitem-kārī şehir-i vilāyetden dūr etmişdi.

Beyt:

تاخت از بیم قهر و فتنه
زان سوی نیستیصد فرسنگ³

Bir gün levend ü evbaşlardan birisi, bir deste güli anuñ hizmetine getürdi. Sulṭān şordı ki, “Bu gülleri kıandan getürdün” Dedi ki, “Gül-zārdan düşürdüm”. Yine şordı ki, “Ol gül-zār mülküñ midür?” İtdi ki, “Yoķ bu şehirde gül şatılup ve şatun alınmaz. Ve ziyādeliğinden [91/a A] kıymeti çend-ān degildür”. Sulṭān bir sâ‘at te‘emmül eyledi. Ve buyurdı ki destürsüz ğayrūñ bāğından gül diren, meyve dağı kıoparur. Ve bu ‘amelden niçe şuret zuhūr gelmek mutaşavverdür. Hüküm eyledi ki anuñ elin keseler. Ekābir ve a‘yān şefâ‘at idüp bir parmağın kesdiler. Ve Ṭamḡāc Ḥān peyveste rindān u kıallāşānı kıatlı ve helāk eylerdi. Bir gün dervāze-i şehriñ üzerine [103/b D] yazmışlar ki, “Biz giyāh ve nebāt gibiyüz, kesüp biçtikçe dağı ziyāde oluruz”. Bu haber sulṭāna degicek, buyurdı ol haṭṭuñ yanına yazdılar ki, “Biz dağı bāğbānız ki muntazır dururuz. Her kimse ki mānend-i giyāh baş kııkarırsa, fil-ḥāl başını kıat‘ eylerüz bir dağı bitmez”. Dirler ki Hürmüz bin Nūşirevān, kendü ‘adāleti siyāsetieķārīn kıılıp ve kendü luṭfını kıahrıyla inzimām buyurmuşdı. İyüleri nevāht idüp, yaramazları rüsvā iderdi. Bir vaķtde anuñ rikāb-dārı, bir bāğa güzer idüp ve bī-icāzet-i bāğ-bān, bir hūşe engür kıopardı. Bāğ-bān ‘inān-ı esbdutup, “Beni hoşnūd eyle, yoķsa senden Hürmüz şāha şikāyet eylerüm” dedi. Ğulām ol kıadar ki nesne verürdi, bāğ-bān mütesellī

¹ “Allah’ın yeryüzünde adāleti, kötü düşünen insanları kendi ateşinde yakar.”

² “Çünkü onlar zulüm ateşi yakarlar, en iyisi kendileri yansınlar.”

³ (فرسنگ) ölçü birimidir. Bir (فرسنگ) alt kilometreye denk gelir.

⁴ “Fitne ve azaptan kaçtı, yüzler kilometre yokluğun ötesine.”

olmazdı. El-kışşa Hürmüz'ün heybet-i siyāsetinden Biñ altun virüp hâtırını hoş eyledi. Ve hükemā' demişlerdür ki, salṭanat nihāl meşābesinde ve siyāset āb-1 menzilesindedür.[91/b A] Pes, lāzımdur ki, bîḥ-i dirāht-1 salṭanatı āb-1 siyāsetle tāze dutalar. Tā ki şemere'-i emn ü emān ḥāsıl ola.

Beyt:

خوش آن شهرياری که از روی دانش

تأمل کند در کتاب سياست¹

[104/a D] سر تیغ او گلشن سلطنت را

تروتازه دارد بآب سياست²

Ve bunı bilmek lāzımdur ki, mevķi' ü maḥallinde vāķi' olan siyāset, budur ki siyāsete müsteḥaķ olan bir cem' üzerine ola ki añā istiḥķāķ olmuş olalar. Ve siyāsete müsteḥaķ olan ṭā'ife şunlardır ki, mār-1 düm-zede gibi āzār u bed-endişeden, ḥāşş u 'amma ve ḥörd u büzürge, anlaruñ zarar ve şerr u şūrları irişe. Selāṭından birisi bir ḥakīmdensu'āl eylediki,“Merdümāndan siyāsete müsteḥaķ olan kimlerdür?” İtdi ki, “Ādem siyāsete müsteḥaķ olmaz”. Belki siyāset, sibā' ve hevāmma münāsibdür. Ya'nī yaratıcılar ve zarar idicilerdür. Pādişāh itdi, “Bu sözi rüşen eyle”. Dedi ki,“İy melik maḥlūkātdan ba'zı ṭā'ife ḥayr-1 maḥz'dur ve ba'zıṭā'ife maḥz-1 şerdür. Maḥz-1 ḥayr olanlardan düñliye nef' ve fā'ide irişür. Ve anlar melā'ikelerdür. Ve ba'zı diger ki anlar, şerr-i maḥz ve maḥz-1 şerlerdür, gürg ü peleng u mār ve 'aķrep gibidür. Ve anlardan düñliye zarar u şerr irişüp, nef' ve fā'ide irmez. Pes, her kimse ki ḥūy u ḥaşletde melā'ikeye müşābih olsa, efzāl nev' insāndur. Ve her kimse ki bed-ṭab' ve sīreti-sibā' u hevāmm [92/a A] [104/b D] olsa, ziyāde yaratıcı ve zarar idicilerdür. Ādemiyāndan müsteḥaķ-1 siyāset olan bunlardır. Hikāyetde getürmişlerdür ki, zamān-1 Nūşirevān'da bir zālim bir za'if kimesneye bir ṭabānca vurdı. Nūşirevān buyurdı, ol zālimi siyāsete irişdürdiler. ḥavāsdan birisi dedi ki, pādişāhuñ 'adāletinden 'acebdür ki bu deñlü günāh için bir adamı bī-cān eyleye.

¹ “Ne mutlu bilge bir padişaha ki bilgini Allah'ın kitabından almış ise.”

² “Bilgiyle saltanat bağını ter ü tāze tutar.”

Nüşirevân itdi, “Ġalaṭ söyledüñ ben adamıbî-cân eylemedüm, belki seg ü gürgi bî-cân idüp, mār u gejdümi eyledüm.

Beyt:

کسی که پیشه کرد آزار مردم
بمعنی بدترست از مارو گزدم¹

Hikâyet olunur ki Hüsrev-i Pervîz, büzürg-i Ümid'den şordı ki, “Ṭabaḳāt-ı ḥalâyiḳden, siyâsete lâyiḳ kimdür?” Dedi ki, “İy melik, ḥalâyiḳ beş ṭabaḳadur. Evvel şunlardır ki, ḥadd-ı zâtında iyülerdür. Ve anlardan düñliye iylük irişür. Anları taḳviyet idüp, anlarıñla şoḥbet ve muşâhabet eylemekdür. İkinci bir cem' dür ki kendüleri iyü olup, ammâ anlardan hiçbir kimseye iylük irişmeye. Anları 'azîz dutup ḥayra taḥrîş eylemek gerekdür. Üçüncü bir gūruhdur ki, anlar miyâne-hâl olalar. [105/a D] Ya' nî anlardan ne ğayri kimseye ve ne kendü nefesine ḥayr ve şerr-i olmaya. Anlara rāh-ı ḥayr-ı göstermek gerekdür. [92/b A] Ve şerden ḥazer itdirmek gerekdür. Dördüncü bir ṭā'ifedür ki anlar yaramaz olalar. Ammâ yaramazlıḳları kimseye irmemiş ola. Anları ḥār ve bî-i'tibār dutmaḳ gerekdür. Tā ki yaramazlıḳların terk eyleyeler. Beşinci bir fırḳadur ki, anlar hem yaramaz olalar ve hem âdemîlere yaramazlıḳları irişe. Bu ṭā'ifeye siyâset eylemek lâzımdur. Gāh va' de ve gāh va' id ile. Pes, anlarıñ tehdîdi ḥabs ve zarbla olur. Āḫiri ḳatldur.

Beyt:

آتشی را که خلق ازو سوزند
جز به کشتن علاج نتوان کرد²

fevâid-i siyâsetden birisi, teskîn-i fitnedür. Zîrâ merdüm-i fettân şūr-engîzlerdür. Çünkim âteş-i siyâseti muḥkem görseler, her birisi bir gūşeye firâr iderler. Ve eger kār-ı siyâsetde tehāvün ve tekāsülü cüz'icemüşâhede eyleseler, hezār fitne'i ayağ üzerine ḳaldırup, her cihetden şerri ve şürî zuhūra getirirler.

¹“Halkı azarlamak ve eziyet etmeyi meslek eden biri, zatında yılan ve akrepten daha kötüdür.”

²“İnsanları eziyet çektiren ateşin sönmesi için, yok edilmesi gerekir.”

Nazım:

اگر سلطان نفرماید سیاست
زند هر ناکسی لاف ریاست¹
بلا برهم زند روی زمین را
[105/b D] نه دولت را بقا ماند نه دین را²

Bāb-1 Sī vü Süvüm der Teyakkuz ve Hibret:

Teyakkuz, kār-ı memleketde bīdārlik ve hibrethāl-i ra‘iyyetden āgāh olmaqdır. Ve mülük-ı ‘ādilden meşhūr u ma‘rūfdur ki, aḥvāl-i memleketi, istiḥbār u istifsār eylemek için, müstaḥberān-ı mū‘temedi naşb eyleyüp [93/a A] ve mütefaḥḥışān-ı emīni ta‘yīn iderlerdi. Tā ki maḥfice tecessüs-i hālāt-ı memleket ve tefahḥuş-ı mühimmāt-ı ra‘iyyeti görüp mevḳıf-ı ‘arza irişdürirlerdi. Ve aḥvāl-i ‘āleme muṭṭali‘ olduğundan soñra, her bir ḥalel ve zeleli ki bünyād-ı ma‘deletden zāhir olurdu. Ol bābda gürgi gibi sa‘y idüpmeremmetine ihtimām iderlerdi. Andan evvel ki dest-i tedārik anuñ dāmān-ı telāfīsine irişmedin.

Beyt:

بول توان کرد اصلاح کار
از آن پیش کز کف رود اختیار³

Ve çok vāqi‘ olmışdur ki, selāṭin-i māziye gece ile libās-ı mechül-ı giyüp, memleket ü ra‘iyyet aḥvālını tefahḥuş iderlerdi. Zīrā niçe āḥbār olur ki, der-gāh salṭanatuñ muḥarrebleri istimā‘ itmezler. Eger anuñ⁴ sem‘ine irişürse, kendü mesālih cihetinden ve yāḥūdvaḳt ü zamān mülāḥzasından, pādişāha ‘arz eylemezler. Ve yāḥūd ‘arzına ḳādir olmazlar. Ḥazret-i Dāvūd [106/a D] ‘aleyhisselam menḳūldur ki, gecelerde cāmesin tebdīl idüp şehr ü bāzārı geşt iderdi. Ve merd-i ḡarīb şüretinde, herkesden bir nesne su’āl eylerdi ve dirdi ki, “Dāvūd sizüñle nice mu‘āmele eyler. Ve anuñ nökerān ve kār-künān

¹ “Allah’ın buyurduğu gibi adâlet sağlanmazsa zulüm olur. Zülme dayanan padişah yıkılır..”

² “Bu belâ yeryüzünün tertibini bozar, ne devlet kalır ne din.”

³ “Bir hükümdar, hükümdarlık zamanında iş iştin geçmeden adâleti sağlamalıdır.”

⁴ anuñ A: anlaruñ D.

veçākerānı, ne vech üzerinesülük iderler”. Pes, eger bir yerde hālel ve zeled müşāhede eylese anuñ def’ine ve telāfisine meşğul [93/b A] olurdu ve Sulṭān Maḥmūd-ı Ġaznevī’den bu meşellüşüretler menkūldur ki, gecelerde taşra çıkup tecessus-ı aḥvāl eylerdi. Çün bu şüretde ki pādişāh kendüsi taşra çıkup aḥvāl-i ‘ālemi tefahḥuş ve tecessus eylemek ile maḥall-i ḥaṭar vāki’ ola. Pādişāha lāzımdur ki mu‘temed ve emīn ve devlet-ḥāh-ı bī-ğaraż ve pāk-‘itikād u bülend-himmetlü kimesne ta’yīn ide ki, hiçbir eḥad aña vākıf ü muṭṭali’ olmaya. Ve anuñ mersūmını dil-ḥāhına göre muḥarrer eyleye ki, bir kimsenüñ aḥvāline vākıf olursa, zer virmekle aña firīb olmasına mecāl olmaya. Ve duḥūl-ı pādişāha her vaḳtde girmesi lābüdd ve lāzımdur. Şāyed bir ḥaberi ola ki, anda tevaḳḳuf eylemege mecāl olmaya. Çünkim ḥāl bu menāl üzerine olursa, [106/b D] elbetde pādişāh külli ve cüz’î hādişe şāḥib-i vuḳūf olur. Bundan şoñraki erkān-ı devlet ve a’yān-ı salṭanatı her birinüñ ef’āl ve aḥvāline vākıf olduğını muṭṭali’ olıcaḳ. Bī-şekk anlaruñ ma’āşları aḥsen-i vech üzerine olup ve anlardan ‘amel-hāy nā-şāyeste vüçūda gelmez.

Nazm:

چه نیکو متاعیست کار آگهی
 کزین نقد عالم مباد تهی¹
 ز عالم کسی سر برارد بلند
 که در کار عالم بود هوشمند²

Hikāyetde getürmüşlerdür ki, şehr-i Ḥarezmi’de bir pādişāh-ı ‘ādil [94/a A] vardı ki (والشفقة علي خلق الله)⁴rāyeti, meydān-ı merḥametde efrāşte idi.

Beyt:

ز عدل او شده باز سفید جفت کلنگ
 ز سهم او شده شیرسیه رفیق شغال⁵
 نه آن فراز برد در هوا بدین چنگال

¹ “Bilgili olmak ne güzel nimettir ki, bu dünyada hiç kimse nimetten mahrum kalmamasın.”

² “Her kimse ilim ve bilgi aramaya çıkarsa, bu dünya en zeki olandır.”

³ “Allah’ın emrine lebbeyk demek gerekir.”

⁴ “Allah’ın kullarına merhamet etmek gerekir.”

⁵ “Onun adāleti yüzünden beyaz kartal ile tavuk ve kara aslan ile çakal dost oldu.”

Ve anuñ zamānında bir kimsenüñ zühresi yoğdı ki, fişk u fucūrdan bir ‘amel-i nā-pesendīde ideydi. Ve anuñ a‘yān u ümerāsından bir emir vardı ki, huķūķ-ı hıdmet-i sābıķası olup, der-i bār-gāhında andan ihtiyār kimesne yoğdı. Kendüsini şuret-i şalāh üzerine pādīşāha gösterüp, maḥfıce şurb-ı ḥamra ve envā‘ fısk u fucūra meşğul idi. Ve bir kimsenüñ [107/a D] zühresi yoğdı ki, anuñ ḥālinden sulṭāna bildürelendi. Sulṭān bu ḥāle vāķıf olıcaķ. Dilemedi ki ol bābda anuñla āşkāre söz söyleye. Zīrā ekābirden bu nev‘ ile kelimāt zāhir olursa, def -i ḥicāb-ı ihtīşāma sebeb ve mehābet-isalṭanatına muzırdır. Pes, günlerde bir gün ol emīri ṭaleb idüp buyurdu ki, “Baña bir mürğ lāzım olmuşdur ki, minķarı sürḥ ola ve ķanadınıñ ücleri siyāh olup, mā-bāķisi beyāz ola. Ve bu nev‘ e mürği senden ğayri kimesne peydā ve ḥāzır idemez”. Emīr itdi, “İy şāh anuñ ṭalebine meşğul olup ve her ne vechle mümkün ise iḥzārına [94/b A] üç gün mühlet viresiz”. Sulṭān nola diyüp emīr yerinden durdu. Ve mürğitaḥsīl eylemege meşğul oldu. Ve şehir ü nevāḥīde bu nev‘ le mürğ ele girmeyecek. Üç gündən soñra pāye’-i serīr-i a‘lāya gelüp, merāsım-i i‘tidārı temhīd eyledi. Dedi ki “İy melīk, ol miķdār ki maķdūrām idi, cidd ü cehd idüp tefahḥuş eyledüm. Buncılayın bir mürği peydā edemedüm. Ḥāzret-i ‘ālīden bu mürğün bedeli her ne işāret buyurılırsa anı müheyyā eyleyim”. Sulṭān buyurdu ki, “Benim maṭlūbım saña didüğim mürğdür. [107/b D] Saña şehri ve vilāyeti virmiş olam. Bu deñlü cüz’i nesnenüñ taḥşīlinden ‘āciz mi olduñ? Üç gün daḥı saña mühlet verdüm. Bu def‘a dedüğim üzere mürği taḥşīl itmedin. Ḥuzūrıma gelmeyesin” dedi. Emīr tekrār cüst ü cüidüp, üç gündən soñra teḥī-dest geldi. Sulṭān itdi, “Bu şehrün aḥvālinden böyle mi ḥāberdārsın ki, dört mürğ bu şekil ve hey’le bir ḥānede mevcūd olup anı peydā eylemesine ķādir olmayasın. Bu şehrün dört yolu başına var. Ve şarķ cānibinde olan bāzārdan güzer eyle, bir mescide vāşıl olursın. Şağ ṭarafuñda bir maḥalle vardır. Ve ol maḥallede falan nişānlu bir zūķāķ vardır. Ve anuñ karşıusunda ķapusu cānib-i şarķa açılır bir ḥāne vardır. Ol ḥāneye dāḥil ol, ṭaraf-ı cenubda vāķi‘ olan şuffa cānibine teveccūh eyle. Şol cānibünde [95/a A] bir ḥāne var. Ve ol ḥānenüñ içinde bir küçük ḥāne daḥı vardır. Ol ḥāne’i güşād eyle, anda bir ķafes vardır

¹ “Ne o havada yerdekine karışır, ne de yerdeki olan havadakine karışır.”

ki üsti şaru nemed ile pūşīdedür.¹ Anları baña getür dedi”. Emīr hayrān olup nezd-i sulţāndan taşra geldi. Ve melikūñ emri üzere ki nişān buyurmuşdı. Kafes ile [108/a D] mürġānı melike getürdi. Melik buyurdu ki, “Ehl-i hükümet olan kimesneye lâzımdur ki, kendü şehr ü vilāyetinden buncılayın haber-dār ola”. Emīr ki bu sözi işitdi kendüsiyle endīşe eyledi ki, bir pādīşāh ki şehrūñ küçe ü bāzār u hānesinden haber-dār olıcağ. Benim a‘māl-ı nihānıma dağı vāqıf olması muķarrerdür. Lāceremkendü ma‘āşını tağyiridüp, ma‘āşiden tövbe ve istiġfār eyledi. Ve tarīķ-i şalāha sālīk olup, menāhīden girü dönüp rücū eyledi. Ve bu hikāyeden mefhūm ve ma‘lūm olur ki, selāţin aḥvāl-i merdümān üzerine muṭṭalī olmak ve memleket ve ra‘ıyyetūñ ef‘āline vāqıf olduklarınuñ bir niçe fā’idesi muķarrerdür.

Nazm:

چنین گفتم مرد سخن آفرین
ز اخبار شاهان ایران زمین²
که هرگز بهنگام نزع روان
بخسرو چنین گفتم که ای نوجوان³
جهانی بذات تو وابسته اند [95/b A]
بفرمان و حکم تو پابسته اند⁴
بغفلت مکن خواب بیدار باش
ز احوال گیتی خبردار باش⁵
چو در عهده تست عالم تمام
مشو غافل از کار خود والسلام⁶

Ve şāhib-i haberūñ yaķīnı ile ḥāşıl olan def‘-i ġafletūñ fevāyidi budur ki, aḥvāl-i vilāyete ıṭlā‘ taḥsīl olunur. Mensūr ḥalīfe [108/b D] dirdi ki, “Ben üç kimesneye muḥtācım. Evvel bir ‘āmīle ki, māl-ı ra‘ıyyeti baña virmeye ve benim mālımı ra‘ıyyetde ķomaya. İkinci bir şaḥşa ki ḥaķķ-ı mażlūmānı zālīmlerden alıvirüp bī-ṭama‘ ve bī-ġaraż ḥüküm eyleye”. Pes bir

¹ Der-kenār: Ol kafesde dört mürġ vardır; dedüġim üslub üzere.

² “Bilgin kişi İranlı şahları hakkında şöyle söyledi.”

³ “Hürmüz vefat ederken Hüsrev’e dedi ki, ey delikanlı.”

⁴ “Bu dünyanın umudu sensin, senin hükmüne baġlıdır.”

⁵ “Gaflet uykusundan uyan, dünyanın ahvalinden haberdar ol.”

⁶ “Bu âlem senin sorumluluġundur, kendi işinden ġâfil olma vesselam.”

āh-ı serd çıkup dedi ki, “İy diriĝ eger üncisini benden su’āl iderler ise kimlerdür”, dedi ki, “Bir şahşdur ki anlaruñ şüret-i aĥvālını mā-vaĥ‘a üzerine baña bildüre. Eger ĥidmet-i pādişāha bu şıfatlu kimesneler vāĥi‘ olur ise, miyān-ı ĥalkda şalāĥ zāhir olupve umūr-ı benī-ādemde nizām u intizām peydā ve āşikāre olur”. Erdeşir Bābuk’dan menķüldür ki aĥvāl-i muĥarrebān ve zir-destānı tefahĥuşunda, şol mertebe ve dereceye, irişdürmişdi ki, her gün kendü vüzerā’ ve ümerāsına, bu gece senüñ ĥalüñ bu minvāl üzerine geçüp, falan ta‘āmı yedüñ ve falan kimesne ile mükāleme idüpve falān yerde ĥāb itdüñ dir idi. Ĥalk bu şüretten müte‘accib olup, buña ĥaber [96/a A] veren melā’ikedür dirler idi. Ammā ĥaber veren melāike degil idi. Liken i‘lām şāhib-i ĥaberāndur.

Beyt:

صاحب خیران امین شاهان باشد
مقبول دل جهان پناهان باشند¹
هم بر جگر ستمگران نیش زنند
[109/a D] هم مرهم زخم دادخواهان باشند²

Ve eger şāhib-i ĥaberüñ bir mühimme ĥaberi olmadın mevķıf-ı ‘arza yetişdirseler ĥaĥıĥat-ı ĥāla vāĥıf olmasına şart budur ki, ol mühimme ‘ale’l-fevr ĥükm buyurmayalar. zirā ki ulular demişlerdür ki, ĥükm-i pādişāh, nāzile’-i ĥazā ve taĥdīre beñzer. Çünki ‘ālem-i meşīyyetden ‘azm-ı ‘ālem-i beşeriyet ola. Tizcik anuñredd ü men‘ine ĥiĥbir vechle müyesser olmaz. Ve andan ictināb ve ihtirāz eylemek ĥayyiz-i imkāna şıĝmaz.

Beyt:

چو از کمان قضا و قدر رسد تیری
یقین که باز نگردد به هیچ تدبیری³

Pes vālīyān ĥıĥta’-ı saltanat ve ĥāmīyān-ı ĥavza’-ı memleket olanlaruñ, şart oldur ki, umūr-ı şālih cumhūrda ĥüccet-i ĥāṭı‘ ve delīl-i sāṭı‘ ve beyyine’-i rüşen ve burhān-ı vāzıĥ

¹ “Padişahlara emin ve makbul kişiler onların sarayındaki bilginlerdir.”

² “Hem sitemkârların ciĝerine şiş batırırılar, hem de mazlumun yarasının merhemidirler.”

³ “Kader ve kaza yayında çıkan ok, şüpheşiz ki geri dönmez.”

olmayınca, hiçbir hâkîm imzâ etmeyeler. Ve hiçbir huşûşda, te'emmül ve im'ân ve tedbîr ü îkân, etmeyince emr buyurmayalar ki 'âkıllar demişlerdür:

Nazm:

نباشد پسندیده شرع و عقل
که بی سینه شاه فرمان دهد¹
که همچون قضا و قدر حکم او
گهی جان ستاند گهی جان دهد² [96/b A]

Ve bir şart dağı oldur ki, rüy-ı gümāndan bir bî-günāhı maẓîk-i zarar ve ma'raz-ı haṭara itmeyeler ki, çok vâkı' olur ki, gümān bā' is-i [109/b D] vebāl ve ḥayf olur. Nitekim Hâkḫ sūbhānahu ve te'ālā buyurmuşdur ki,³ {إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِتْمٌ} ve eger bir kimesne mücerred gümān-ı bî-taḥkîkle, îkân gelmedin, bir mühimde hüküm buyursa ve ol mühimde gümānı haṭā olsa kendüyi Hâkḫ te'ālānuñ ḥışm ve ğazabına itmiş olur. Ne'uzu bil'llāhi min şerri zālîk.

Beyt:

مكن كس را با اندک ظن باطل
عقوبت تا پشیمانی نیارد⁴

Hikāyetde getürmüşlerdür ki, Ḳubād şehriyār zamānında, bir şahş bir vîrāneye gelür. Görse ki bir ḥerîfūñ başı keselüp, bıçağı göğsi üzerine ḳomışlar. Ol şahş ziyāde taḥayyürinden mebhūt ve medhūş olup, neṭurmağa ḳuvvet ve ne gitmege cür'et idebilir. Bu maḥalde ol vilāyete hâkîm olanuñ mülāzımlarından birisi ol yere gelüp, sūret-i ḥālî müşāhede eyler. Fîl-ḥāl anı dest ü gerden-beste ve kârd-ı pür-ḥūnı gerdeninden, sînesi üzerine āvîḥte idüp hâkîme getürdi. Ve vâkı'a'ı hâkîme bir bir taḳrîr eyledi. Hâkîm āvāz idüp dedi ki, “Niçün bu şahş helāk eyledüñ?” Dedi ki, “İy melik ben ol vîrāneyevarduğında, anı küşte bulup müte'accib vemütehayyir durur iken [97/a A] bu kişi beni dutup ḥuzūrînuza getürdi. Ben anuñ ḳātil [110/a D] ve maḳtūlığında ḥaber-dār degilüm”. Hâkîm itdi, “Benim gümānım oldur ki, anuñ ḳātîli sensin. Ve bu bahāne ile

¹“Akla ve şeriata uygun değildir ki bir padişah delilsiz hüküm eylesin.”

²“Onun hükmün neticesinde, gâh can alsın gâh can versin.”

³“Allah, ‘Bazı zanlar günahdır’ buyurur.” Hucurât 49/12.

⁴“Az bir şüphe ile hüküm eyleme ki neticesi pişmanlıktır.”

benim elimden hālāş olmak istersin”. Ol bī-çāre itdi, “İy melik, zan u gümān ile baña bir kār buyurma ki, Ḥaḫḫsūbhānahu ve te‘ālā buyurmuşdur ki ¹{إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا} ya‘nī gümān, ḫaḫḫ ve yaḫīn yerine durmaz. Ḥākim anuñ sözine iltifāt etmeyüp, “Fīl-ḫāl anı berdār eylüñ”diyü buyurdu. Cellād anuñ gerdenine urġāntaḫup “Falan vīrānede adam ḫatl idenüñ siyāseti budur”, diyüp maḫall-i nidāda iken, nezāre kenārından bir civān ilerü gelüp itdi,“İy cellād bir miḫdār şabr eyle ki, bu yigit bī-günāhdur ve bī-günāhuñ ḫanını dōkmek bir ‘amel-i tebāhdur. Şūret-i vāki‘a’ı melike bildirmeyince ve melikden tekrār ḫaber gelmeyince, berdār etmeyesin” diyüp anı melike iletdiler. Civān dedi ki, “İy melik, vīrānede vāki‘ olan maḫtūluñ ḫātili benim. Ve ol şahş benim düşmanım idi. Fırşatın bulup helāk eyledüm. Ve siyāset olunan civān andan bī-ḫaberdür”. Ḥākim ḫayli te’emmül idüp, ‘ahd u nezr eyledi ki, men-ba‘d, zan u gümān ile hükm eylemeye. Pes ol civānı ḫabs idüp, [97/b A] [110/b D] şūret-i ḫālī Ḳubād şāha ‘arz eylediler. Ol daḫı ‘ulemā’-ı zamāndan istifsār eyledi. Dediler ki,“Bu kişiyi helāk eylemek münāsib degıldür. Zīrā ki eger birisini küşte eylediyse, birisinüñ daḫı ḫayātına sebep olmuşdur”. Pes Ḳubād ol civānı ḫaleb idüp şūret-i ḫālī civāndan su’āl eyledi ve ḫil‘ at verüp anı āzad eyledi. Ve vaşiyetlerinde taḫrīr ve taşīr olmasını buyurdu ki, pādişāhlara lāzım olan budur ki, ḫūn-ı merdümānı, mücerred zan ile dōkmeyüp, şeḫḫ ile bir nefsi telef etmeyeler.

Ḥikāyet olunur ki, pādişāhlardan birisi şalā-yı bār-ı ‘ām idüp, bāb-ı āstānesini, vazī‘ ve şerīf muvācehesine meftūḫ idüp, dīdār-ı hümāyūniyle, ekābir ve eşāġırteberrük iderlerdi.

Beyt:

دیدن روی سلاطین دیده را روشن کند²

Ol cem‘üñ miyānından bir pīr ayaġ üzere durup söze āġāz eyledi. Dedi ki, “Her kimse ki liḫā-yı mülūk ile müsta‘idd olsa, bir hediye’-i nefīs ve tuḫfe’-i ‘zīzi pīş-keş eylemek lāzımdur. Amma benim dest-i imkānım, zer ve nuḫre cinsinden olan hediyeye irişmez,

¹ “Allah, ‘Zan asla doğru bilgi vermez.’ Buyurur.” Yūnus 10/36.

² “Sultanların yüzünü görmek, gözü aydınlatır.”

lîken dilerüm ki, cevâhir-i hikmet dürr-i şâh-vârı bu meclise nişâr eyleyim”. [111/a D] Pâdişâh itdi, “Benim luţf u keremüm bâzârında bızâ‘at-ı sühandan râyic ü mergûb bızâ‘at olmaz”. Pîr itdi [98/a A] “İy melik, şekk ile yaqîn mâbeyninde dört parmağdan ziyâde tefâvüt yokdur. Her şey’ ki göz ile ‘ayân görine, haqq ve yaqîndür. Ve şol nesne ki işidle, anuñ haqq ve bâtıl olmasında, medhal-ı şekk ve gümân vâki‘dür. Zîrâ işidilen nesne şâyed ki bâtıl ola. Pes çünkü pâdişâhların hükmi her nesneye nâfizdür. lâzımdur ki bir huşûşi emr eylemek dileseler. Mertebe’-i yaqîne varılmayınca hükmeylemeyeler. Ve râh-ı gümândan emr buyurmayalar ki, eger nâ-gâh ol gümân ref’ olursa, bed-nâmî’-i dünyâ ve vebâl-ı âhirete sebebdür”. Melik ol pîre taḥsîn idüp bu sözünü qabûl buyurdu.

Nazm:

هر حکم که آن سر یقین است
 آرایش ملک و زیب دین است¹
 حکمی که بناش بر گمان است
 آشوب دل و بلای جان است²

Bir ḥakîmden şordılar ki, “Ba‘zı pâdişâhların gâfletine, sebep ne olmuştur”. Dedi ki, “Üç nesnedür ki mülûkı memleket ve ra‘iyyetden bi-ḥaber eyler. Evvel şehvettür ki mütâba‘at-ı hevâ-yı nefsdür. Her kimse ki hevâ-yı nefis [111/b D] ve ârzularında olsa hiçbir kimsenüñ ḥâlınden ḥaber-dâr olunmaz”.

Beyt:

هر که از سودای شهوت مست شد
 کار او یکبارگی از دست شد³

Ve bu meşhûrdur ki, İskender’e bir kimesne itdi, “Sen birpâdişâh-ı [98/b A] ‘azîm-ül kadrsin. Saña lâzımdur ki, niçe ḥâtûnlar alup nikâḥ idesin. Tâ ki ferzendânüñ bisyâr olup, senden sonra yâdigâr qalalar”. İskender itdi, “Pâdişâhların yâdigârı, ‘adâlet ve nîk-

¹“Kesin ve sağlam bilgiye dayanarak bir hüküm, din ve dünyanın süsüdür.”

²“Şüpheye dayanan bir hüküm, gönüle vahşet ve cana belâdır.”

³“Şehvet peşinden koşan biri, kendini yollarda kaybeder.”

nāmlıkdur. Qabāhatdur ki bir kimesne merdana gālib olmuşken kendüyi zenān-ı bî-‘aqla zebūn eylemek”.

Beyt:

برای یکدمه شهوت که خاک بر سراو
زبون زن شدن آیین شیر مردان نیست¹

İkinci esbāb-ı gāfletden birisi daḥı cem‘-i mālā ve ḥazīne yaḡmaḡa ḥarīṣ ü mā’il olmaḡdur. Ve pādiṣāhlara cem‘-i māl eylemeḡe ḥarīṣ olmaḡ şıfatı gibi bir nā-pesend şıfat olmaz. Zīrā ki māl cem‘ ine ḥarīṣ olan kimesne ḥelāla ve ḥarāma muḡayyid olmayup, melik ve ra‘iyyet ḡamın çekmez. Belki kendüde olan emvāl hiçbir kimesnede olmayup, hırşdan cemī‘ ‘ālemūñ mālı benim olsadır. Ve bunuñla daḥı aña tuymaḡ gelmez.

Beyt:

کاسه چشم حریصان پر نشد
تا صدف قانع نشد پردر نشد²

[112/a D] Hikāyet olunur ki, bir zāhid bir pādiṣāha vaşıyyet eyledi ki, “İy melik ḥālā senūñ ra‘iyyetūñ ḡanī ve tüvān-gerlerdür. Ve sen ḡanī ve baylarūñ pādiṣāhısın. Pes eger ra‘iyyetden māl u menāl alursañ muḡtāc olurlar. Pes ol zamān muḡtāclar ve faḡīrlar pādiṣāhı olursın.³ Ve bu ma‘ nāda Firdevsī buyurmuşdur.

Beyt: [99/a A]

اگر پادشاه رای گنج آورد
دل زیر دستان برنج آورد⁴
چو ناکام باید بدشمن سپرد

¹ “Mertlik değildir kahrolası bir anlık şehvet için kadına çarsız ve âciz olmak.”

² “Hırslıların ve kanaat etmeyenlerin gözü doymaz, sedef aç gözlüyken inciye doymaz.”

³ Der-kenâr: Mıṣrā‘ : Ri‘ āyādan māl alan melik, Fuḡarā pādiṣāhı derler; ri‘ ānun mālına ḡama‘ olunmaya: A, - D.

⁴ “Kanaat etmeyen bir padişah, mal ve varlık edinmek için elinin altındaki çalışanları azarlar.”

Bir pādişāha dediler ki, “Ra‘iyyetden māl alup hazānuñda hıfz eyle”. Dedi ki, “Hazāne ra‘iyyetden yek ü bih-ter degildir. Her-gāh dilerüm ki kendü mālımı hazānemden ref idüp, anuñ telāfine meşgūl olam. Zīrā ki māl, şarāb-hūr gibi ğaflet getürüp melāhī ve melā‘ibe meyl itdürir”. Pes pādişāha lābüdd ve lāzımdur ki, ‘aql ve fehmini vādī’-i mestlikden bādiye’-i hüşyāra getüre. Zīrā ki çün pādişāh mest ola, mülk ü mālдан bī-ħaber olur. Ve mülāzımān-ı dergāhı, anuñ bī-ħaber ve ğafletine vākıf olıcağ, diledüğünü [112/b D] işlerler.

Beyt:

بی خبر آن مرد که چیزی چشید
کش قلم بی خبر در کشید²

Bāb-1 Sī vü Çihārım Der-Ferāset:

Ferāset, hüküm ü hükümetde bir şart-ı küllīdür. Ve ehl-i ihtiyāra vācibdür ki, vākı‘ olan havādişüñ sevābıq ve levāhıqına ‘ayn başiretiyle nazār eyleyeler. Ve eger ol vākı‘a be-ğāyet rüşen ve hüveydā olursa, ‘adl ve şer‘ muqtezāsı ne ise anuñla hüküm eyleyeler. Eger anuñ sırrı zāhir olmazsanūr-ı ferāsetle anı idrāk eyleyüp, qavlı nāqilānai‘timād etmeyeler. Ulular demişlerdür ki hükümetüñ zīnet-i [99/b A] zīveri ferāsetledür.

Rivāyet olunmuşdur ki iki za‘ifehātūn, maħkeme’-i Ĥazret-i Süleymān ‘alā nebīyinā ve ‘aleyhi selāma geldiler. Ve bir oğlanuğı da‘vā idüp, ikisi dağı benim oğlumdur diyü işbātına ‘āciz oldılar. Süleymān ‘aleyhi selām buyurdı ki, “Şemşir ile oğlanuğı iki nīme idüp ol iki ĥātūna birer nīme vireler”. Çünki şemşiri ğılāfindan çıkardılar, ol iki za‘ifenüñ birisi bī-ħarār olup ağladı. Ve itdi ki, “Yā Nebīyallāh ben kendü ĥaqqımdan geçdüm tek oğlanuğım sağ ve emn olsun”. Ĥātūnuñ birisinde hiçbir eşer zāhir [113/a D] ve bir ‘alāmet āşikār olmayacağı. Ĥazret-i Süleymān buyurdı ki, “Bī-ħarār olup feryād eden ĥātūna ol oğlanuğı virdiler”. Zīrā iktizā’-ı ferāset budur ki, ol ĥātūn

¹“Eğer amaç düşmana yenilmemek ise bu azarlamayı kabul etmelidir.”

²“Gâfil olan padişahın altındaki çalışanları istediğini yaparlar.”

māderidür. Ki cihet-i şefakatı zāhir olmuşdu. Ve ferāset bir nūrdur ki, Hāḫḫ sübhānahu ve te‘ālā, ‘abd-ı mü‘mine ‘atā eylemişdir. Nitekim bu ḥadīṣ-i şerīfün maḫmūnı ki, (الْمُؤْمِنُ فَإِنَّهُ)¹ bu ma‘nā üzerine delālet eyler. Ve bu ḥadīṣün ma‘nāsı budur ki, ḳorkuñ mü‘minün ferāsetinden ki mü‘min her nereye nazar eyler. Nūr-ı Hūdā ile nazar eyler. Pes Mü‘mine hiçbir şey’ maḫfī ve pūṣīde ḳalmaz. Ve bu āyet-i kerīme ki { إِنَّ فِي ذَلِكَلَاءِةٍ }² tefsīrinde müfessirīn teferrūs ile tefsīr eylediler. [100/a A] Ve ferāset iki nev‘dür. Biri ferāset-i şer‘ī ve biri daḫı ferāset-i ḥükmīdür. Ferāset-i şer‘ī, bundan ‘ibāretdür ki, tezkiye’-i nefis ve taṣfiye’-i ḳalb vāsıtasıyla ḥicāb-ı ḡafleti ‘ayn-ı baṣiretden irtifā‘ eyleye. Tā ki mü‘min nūr-ı yaḳīnle bīnā ola. Ve her nesneye ki nazar eylese, ferāset-i ḥaḳīḳīyle anuñ aḫvāline muṭṭali‘ olur.

Beyt:

[113/b D] بلکه گر از دور نامت بشنوند
بر همه حالات تو واقف شوند³

Aḫbārda gelmişdir ki, İmām Şāfi‘ī ve İmām Muḫammed ḫarem-i Ka‘be önünde oturmuşlardı. Bir kimesnemescid ḳapısından içerü girdi. İmām Şāfi‘ī buyurdu ki, “Bu ṣaḫṣ durūd-gere beñzer”. İmām Muḫammed itdi, “Benim nazarıma āhen-ger görünür”. Pes ol kimesne’i ṭaleb idüp ṣan‘atından su‘āl eylediler. Dedi ki, “Bundan evvel āhen-gerlik eylerdüm. Ḥālā durūd-gerlik eylerüm”. Ve bu ḳıṣṣadan ol iki ulunuñ ṣiḫḫat-ı ferāseti ma‘lūm olındı.

Beyt:

هر دل که منظر نظری کبریا بود
پیوسته جلوه گاه کمال فراست است⁴
که آینه بصیقل تجرید پاک ساز
آنرا که آرزوی جمال فراست است⁵

¹ “Müminler’in sezgi ve zihin açıklığından korkun ki, Mümin her tarafa baktığında nūr-ı İllāhī ile bakar.”(El-Aclūni, Keṣfū’l-Hafā, I, s. 42.)

² “Onda da inananlar için bir ders vardır.” Hicr, 15/77.

³ “Senin adını uzaktan duysalar bile, senin her hāline vāḳıf olurlar.”

⁴ “Allah’ın nazagāhı olan her gönül, her zaman ferasetin aynası olur.”

⁵ “Eğer gönül bir ayna ise, feraset onun cilāsıdır.”

Ḳuṭbu'l-aḫyār'da getürmişlerdür ki, Ḥāce 'Abdu'l-Ḥālīḳ Ğucdüvānī¹ ḳuddise sırruhu, bir gün ma'ārifden ba'zı kelimāt olunurdu. Nā-gāh meclis-i şerīflerine bir civān çıḳa geldi, şūret-i şalāḥ üzere ḫırḳası arḳasında ve seccādesi omzunda [100/b A] idi. Bir zamāndan şoñra devri gelüp dedi ki, “Ḥāzret-i Risālet şalavātu-r raḫmān 'alyehi buyurmuşlardur ki (انْفُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ)²[114/a D] bu ḥadīṣ-i şerīfün sırrı nedür?”. Ḥāzret-i Ḥāce Kaddesellāhu rūḫa buyurdılar ki, “Ḥadīṣ-i şerīfün sırrı budur ki, zünnārı kesüpimān getüresin”. Civān itdi, “Ne'üzubillāh ki benim zünnārım ola”. Ḥāzret-i Ḥāce ḫādımına işāret buyurup civānuñ başından ḫırḳasın çeküp miyān-ı civānda zünnārı zāhir oldı.

Beyt:

ضمیری که آنرو شست از غبار
شود نقش غیبی درو آشکار³

Civān fīl-hāl zünnārın kesüpimān getürdi. Ḥāzret-i Ḥāce ḳaddesellāhu rūḫahu buyurdılar ki, “İy yārān gelün bu 'ahde muvāfaḳat idüp biz daḫı zünnār-ı bāṭınī keselüm”. Meclisde olanlar ḫurūşa gelüp Ḥāzret-i Ḥāce'nün mübārek ḳademine yüz sürüp tecdīd-i tövbe ve istiḡfār eylediler.

Beyt:

توبه چون باشد پشیمان آمدن
بر در حق نو مسلمان آمدن⁴
عام را توبه ز کار بد بود
خاص را توبه ز دید خود بود⁵
گفت پیری که اندرین ره پیشواست

¹ Der-kenār: maṭlab; 'Abdu'l-Ḥālīḳ Ğucdüvānī. A, -D.

² “Müminler'in sezgi, feraset ve zihin açıklığından korkun ki, Mümin her tarafa baktığında nūr-ı İlähî ile bakar.”(El-Aclūni, Keşfü'l-Hafâ, I, s. 42.)

³ “Tozdan arındırılmış gönül, Gaybı tecelli eder.”

⁴ “Pişman olup tövbe etmek, sanki yeni Müslüman olmak gibidir.”

⁵ “Avam kötü işten dolayı tövbe eder, havasın tövbesi kendi gözündendir.”

Ferāsetūñ ikinci kısmı budur ki, hūkemā' anı tecrübe ile bulmuşlardır. Ve anuñ delīllerini şekil ve hey'etdenmüshāhede idüp, aḡleb [101/a A] ve ekseri dürüst gelmişdür. Nūşīrevān zamānında olan hūkemā' ferāsetde [114/b D] anuñ için bir kitāb te'lif eylediler. Dā'imā aña mü'tāla'a idüp ferāset yüzünden hūkm eylerdi. Bir gün bir kışa boylu adam Nūşīrevān'ın mezālīm şordığı meclise geldi. Ve şikāyet idüp baña zulm ve hayf olmuşdur dedi. Nūşīrevān itdi, "Yalan söylersün". Bu cihetden ki 'ilm-i ferāsetde demişlerdür ki, her kimüñ kim kāmēt-i kūtāh olsa, hīre ve pür-hīle ve sitem-kār olur. Pes bu adam zulm olunmuşa beñzemez. Çünkim tefahhus eylediler dedügi üzere bulındı. Tevārīḡde mezkūrdur ki, bir kerre daḡı Nūşīrevān dīvānına bir kūtāh-kāmēt kimesne gelüp dedi ki², "Baña zulm eylediler". Nūşīrevān dedi ki, "Kışa boylu adama hiçbir kimesne zulm idemez". Ol şahıḡ feryād idüp dedi ki, "İy şāh baña zulm eyleyen benden daḡı kūtāhdur". Nūşīrevān tebessüm idüp anuñ dādını alıvirdi. Ve Ḥāzret-i Mürşid Şemedānī³ emīr Seyyid 'Ali Hemedānī rūhullāhu rūha, Zāḡīretü'l-Mülūk'da, delā'il-i ferāset bābında, ehl-i ḡikmet aḡvālinden bir faşıl getürmişdür. Ḥātır-ı fātirimegeldi ki, zıkr olan faşlı ol ḡāzretüñ 'ibāretiyle bil-tamām bu kitābda zıkr idüp maşūr eyleyim. Tā ḡāzret-i selāḡine [115/a D] destūru'l-'amel ola. Ve bu kitāb daḡı [101/b A] ol imām-ı ḡāḡḡānī ve 'alā ḡānī kelāmı bereketiyle zībā ve müzeyyen ola.

Beyit:

دسته گل چو برگیا بندند

زیور دیگرش بیفزاید⁴

Bil-kül ki hūkemā' kendü maḡālātında demişlerdür ki, levn-i beyāz kebūd ile mefreḡ olsa ve çeşmīsebz olsa, saḡt-rūylıḡa ve bī-şermlıḡe ve fıḡ u ḡıyānete ve za'f-i 'aḡla

¹ "Bu yolda önder olan pīr dedi ki, Allah dıḡında her şeyden tövbe et."

² Der-kenār: Maḡlab: Nūşīrevān'nun dīvānında bir kışa boylu adam baña zulm eylediler. İcrā idüñ didiler, kışa boylu adama zulm olmaz didiler. Pādīşahım benden kışadır diyü, merḡum zulmini alıvirmişdür. Murād; kısa boylu adam hīle-kār olurmuş.

³ Der-kenār: Maḡlab, Mürşid Şemedānī rahmetullāh ferāset ḡāḡḡında ba'zı āḡār taḡrīr buyurmışlardır.

⁴ "Eḡer bir dala gül eklenirse, o dalın süsünü artırır."

ve rekâket-zāya delîldür. Ve eger bu ‘alâmât ile bārîk-zenaḥ köseç ve tîz-naẓar ve alnıyaşşı ve başında saçı çok olsa, ḥükemā’ demişlerdür ki, ef’î yılandan ḥazer olunduğı gibi bu şıfatlu adamdan ḥazer eylemek lâbüdd ve lâzımdur¹.

Delā’il-i Muy: Ḥükemā’ demişlerdür ki, saç ki iri ve mu’tedil-renk olursa, şecā’at ve şıḥḥat-ı dimāğnişānıdır. Ve muy nerm bî-dil ve ters-nāk ve bürüdet-i dimāğ ve ‘illet-i fehme delîldür. Ve ketiflerde keşret-i muy² olsa, ḥamākat ve tasalluḥ u tîz-ḥışma delîldür. Muy siyāh ‘aḳıl ve idrāka nişāndur. Fe-ammā sürḥ ü siyāh ile mutavassıt olan muy, i’tidāl şıfata delîldür.

Delā’il-i Pişānî: Ḥükemā’ demişlerdür ki, bir alın ki [115/b D] giñ olsa, ve anuñ üzerine ḥuḩuḩ ve ğuşunolmasa, ḥuşümet ve belāhat ve şegaf ve lâfügüzāf nişānıdır. Bir alın ki, bārîk ve naḥîf olsa, fūrū-māye ve ḥasāset ve ‘ācizliğe delîldür. Ve bir alın ki mutavassıt olup anuñ üzerine ğuşun [102/a A] olsa, şıdḳ u muḥabbet ve fehm ü ‘ilim ve ḥuşyār u tedbîre delîldür.

Delā’il-i Güş: Güş-ı büzürg nişān-ı cehldür. Lîken anuñ şāḥibi kuvvet-i ḥıfza ve ba’zı evkāt-datünd-ḥüylığa delîldür. Ve güş-ı ḥord aḥmaḳ ve düzdlığe delîldür. Ve güş-ı mü’tedil i’tidāl aḥvāle nişāndur.

Delā’il-i Ebrü: Bir ebrü ki büzürg olup, müyü bisyār olsa, sözi dürüş olmağa delîldür³. Ve bir ebrü ki siyāh ve kütāh u dirāzlıḳda mutavassıt olsa, fehm ve diyānete nişāndur.

Delā’il-i Çeşm: Çeşmüñ bed-teri ezraḳ olandır. Bir çeşm ki ezraḳ ve tîz-naẓar olsa, ḥasüdlığa ve ḥiyānete kāhillığe delîldür. Ve bir göz ki ḥamüdet ve ḥareketi kıllet üzere olsa, nādān [116/a D] ve ḩab’i künd olmasına ve sür’atla ḥareket iden çeşm ve tîz-naẓar olmaḳ, ḥîle ve mekr ü düzdlığe delîldür. Ve çeşm-i sürḥ olmaḳ şecā’at ve dilîrlik nişānıdır. Ve ḥadeḳanuñ eḩrāfında saru noḳtalar olsa, fitne ve şerre delîldür. Ve bir çeşm ki ḥord u büzürlükde ve siyah u sürḩlıkda mutavassıt olup, miyāne olsa, fehm ü ḥuşyārî ve istiḳāmet ü diyānet nişānıdır.

¹ Derkenâr: Maḩlab: ḳaşîr adamıñ 1. Köseç ve alnıyaşşı ve tîz-naẓar. 2. adam ef’î yılandan ḥazer olunur ki ḥazer gerekir. الصدغ بالضم , göz ile kulaḳ arası.

² cür’et ve ḥamākata nişāndur. Ve sine ve şikemde bisyār muy D: -A

³ Derkenar: ve bir ebru ki şudğa ḳarîb çekilmiş olsa, lâf u tekebburlığa delîldür.

Delâ'îl-i Bîni: Bîni ki bārîk olsa, müdâhine ve lînet ü mülâyemet nişânıdır. Bîni ki kec olsa, şecâ'ata [102/b A] nişândır. Yaşşı olursa, şehvete ve dostlığa delîldür. Ve dilügi büyük olmak, ğazaba 'alâmetdür. Ve bir bîni ki miyânıyla ucı yaşşı ve yoğun olsa, sahtlığa dürüg-guylığa nişândır. Bîni ki dirâz ve bārîk vasat-bürîde mutavassıt olsa, fehm ü 'aqla delîldür.

Delâ'îl-i dehen: Dehen büyük olmak şecâ'at 'alâmetidür. Ve leb ki saşber ya'ni yoğun olsa hamâkâta delîldür. Leb ki sürhlikde mû'tedil olsa, re'y-işavâb nişânıdır. **Delâ'îl-i Dendân:** Dendân kec olup hemvâr olsa, mekr ü hîle ve hıyânet nişânıdır. Ve dendân [116/b D] güşâde olup hemvâr olmasa, 'adâlet ve emânet ü tedbire 'alâmetdür. **Delâil-i Ruhsâr:** Ruhsâre ki etlü ola, ceble ve dürüş-hüya 'alâmetdür. Ve 'illetsiz zerd olmak hâbs-i bâtın ve kabh-isîret nişânıdır. Ve bu ma'ânîniñ tavassıt, i'tidâla nişândır. **Delâ'îl-i Âvâz:** Âvâz bülend olmak, nişân-ı şecâ'atdır. Ve âvâz bārîk olsa, bed-gümân ve tevehhüme 'alâmetdür. Ve âvâz-ı mû'tedil hüsni kifâyet nişânıdır. Ve âvâzda tedbîr ğunne olsa, kibr ve hamâkat ve kem-fehmlik 'alâmetidür.

Delâ'îl-i Sühan: Sühanda vaşar olmak, hüblığa nişândır. Ve söz söylerken hareket-i dest etmek zekâ ve fıtnat ve zîreklik ve tedbîr 'alâmetidür.

Delâ'îl-i Gerden: Gerden ki kütâh olsa, mekr ü hâbs nişânıdır. Ve gerden ki [103/a A] dirâz ve bārîk olsa, hamâkâta ve bî-dil olmasına 'alâmetdür. Ve gerden saşber olsa, ceble ve kesret-i ekle delîldür. Mutavassıt olan gerden, şıdk ve 'adl u tedbîr nişânıdır. **Delâ'îl-i Şikem:** Şikem-i büzürg, nişân-ı cebl ve hamâkatdan ve mû'tedil ü laşif olunması, hüsni re'yye ve sefâ-ı 'aqla delîldür.

Delâ'îl-i Ketf ü püşt: 'Arz-ı ketfeyn ü püşt şecâ'ata [117/a B] ve hıffet-i 'aqla delîldür. Ketf, nizâr olsa, nişân-ı kabh-ı sîret ve sū'-ı mezhebdir.

Delâ'îl-i Kef ü Engüştan: Kef ü engüştan dirâz olsa, şan'atda zîreklik nişânesi ve tedbîr-kâra 'alâmetdür.

Delâ'îl-i Sâk: ğilzet-i sâk, saht-rüy ve nâdânlık nişânesidür. Ve mû'tedil olmak i'tidâl-ı hâl 'alâmetidür. Ferâset hükminüñ 'alâyiminden ahvâl-i hulqî teferrüs itmege, 'aqla bu mişdâr kifâyet ider. Ve bu bâbda bilmek gerekdür ki, hükemâ' bu delâ'îl üzerine ki evşâfi

zıkr eylemişlerdür, ‘avām-ı nās için ve dağı şol kimesnelere göredür ki, tebdīl-i ahlāka sa’y etmemiş olalar. Ve şıfāt-ı seb’ī behīmīdengeçmeyüp, meretebe’-i insāniyyete vāsıl olmamış olalar. Ve eger bir kimesne kendü evşāf-ı ahlākını, sebeb-i riyāzet ve telkīn-i meşāyih eyle. Ve yāhūd terbiyet ü taqviyet-i ‘ulemā’ ve kıdemānuñ āsar ve aḥbārına muṭṭali’ olmağla şüret-i [103/b A] şalāha getürse, kıyāfetinde şerre delālet ider ‘alāmeti var ise, aña ḥükm olunmaya. Nitekim aḥbār-ı Yunāniyān’da getürmişlerdür ki, ḥakīm-i eflātūn-ı ilāhī, bir bālāy kūhda mesken dutmışdı ki, bir cānibinden ğayri yolu yoğdı. Ve ser-i rāhda bir naḳḳāş [117/b D] vaż’ idüp, muḳarrer buyurmuşdı ki, her kimse ki benim şoḥbetime ṭālib ve rāğib olur, evvel anuñ şüretini resm ü taşvīr idüp baña ‘arz eyle. Tā ki anuñ delā’il-i hey’etinden aḥvālını teferrūs eyleyim. Eger muşāḥabet ve mücālesetime lāyık ise ruḥşat verüp ve illā aña mültefit olmayım. Pes her kimsenüñ kim mülāzemet-i ḥakīme ārzūsı olupmüteveccih olsaydı, muşavvir anuñ şüretini taşvīr idüp ḥakīme iledürdi. Ve ḥakīm ol şürete te’emmül idüpanı ṭaleb iderdi. Ve yāhūd görmedin ğirü dönderürdi. Bir ğün buñlardan birisi ziyāret-i ḥakīme ğelüp, anuñ şüretini ḥakīme ‘arz eylediler. Buyurdı ki bu kişi benim şoḥbetime lāyık degildir. Çünkim bu ḥaber aña irişdi, ḥakīme peygām gönderdi ki, benim ahlākımdan ferāsetle fehm eyledüğiñ eger-çi bende mevcūd idi. Ammā riyāzetle cemī’isine ‘ilāc idüp tebdīl eyledüm. Ḥakīm anı ṭaleb idüp, kendü şoḥbetiyle mu’azzez eyledi. Erbāb-ı devlete lāyık olan budur ki umūrda binā’-ı kārını bilkülliyyā delā’il-i ferāsete mebnī kılmayup, kendü zihn ve zekāsıyla dağı taşarrufāt buyura. Ve feyz-i ilāhi ile ki [104/a A] (erbāb-ı düvel-i mülhemündür) müstazhir ola.

Beyt:

[118/a D] بر دل پاک اهل دولت دین

فیض الهام میرسد ز خدای¹

در ره حق غلط نخواهد کرد

هر که را نور اوست راه نمای²

Bāb-ı Sı vü Penc Der-kitmān-ı Esrār:

¹ “Din adamın temiz gönlüne, Allah’tan bereket gelir.”

² “Hakk yolunda yanlış yapmaz, her kimse ki Allah’ın nurundan faydalanmış ise.”

Melîk-dârlıguñ âdâbından birisi pûşîden-i esrârdur. Ve mülk ü salţanat esrârını, keşf ve ifşâ itmekte haţar-ı bî-şümâr vardır. Aĥbârda vârid olmuştur ki Ĥazret-i Risâlet şalâtu-r raĥmân ‘aleyh, sefere ‘azîmet etseler, ne ţarafa müteveccih olduklarını izhâr itmezlerdi¹.

Beyt:

چنان باید آیین کردار تو
که کس ره نیابد بر اسرار تو²
سکندر که با شرقیان حرب داشت
در خیمه گویند در غرب داشت³
درین کار کس باتو انباز نیست
بجز تو ترا محرم راز نیست⁴

Ve kelâm-ı meşhûrdur ki (اِخْفِ ذَهِبِکَ وَ ذَهِبِکَ وَ مَذْهِبِکَ)⁵ya‘nî üç nesne’i maĥfî eylemek lâzımdur. Evvel seferi ya‘nî maĥşad rāhına kimse’i ĥaber-dâr eyleme ki, düşmenân kâr üstüdedür. İkinci, dîn ve i‘tikâdını kimseye izhâr eyleme ki, ġammâzân ve ĥasûdân bîşyârdur. Üçüncü, kendü mâlını mestûr dutmaĥ gerekdür ki, ehl-i ţama‘ bî-şümârdur. Ve kişi kendü sırrını maĥfî [118/b D] dutmaĥ gerekdür. Zîrâ ‘âlemde maĥrem-i esrâr az bulunup nâdirü’l-vuĥû‘dur.

Beyt:

منه سِرِّ خود با کسی در میان
که محرم نه بینی ز اهل جهان⁶ [104/b A]
بگشتم در اطراف عالم بسی
ندیدم ز یاران محرم کسی⁷

¹ Derkenâr: ve aña bir selef daĥı bu vech üzerine sülûk iderler idi.

² “Öyle davranmalısın ki, kimse senin sırrına vâkıf olamasın.”

³ “İskender doğuya savaş açarken, çadırda batıdan söz ederdi.”

⁴ “Bu işte kimse sana ortak olmaz, sırrına sadece kendin mahremsin.”

⁵ “Üç nesneyi gizlemek lazım, gideceğiniz yol, dininiz ve malınız.”

⁶ “Sırrına kimseye söyleme ki bu dünyada sırdaş bulamazsın.”

⁷ “Bütün âlemi gezdim, yine dostlardan sırdaş bulamadım.”

Ḥükemā' demişlerdür ki, mā fī'l-ẓamīr-i ādemī, ikiden ḥālī degildir. Yā mevāhib-i ni' met ve yā nevāyib-i miḥnetdür. Ve eger mevāhib-i ni' met ise, pinhān olunması evlādur. Tā ki çeşm-i ḥasūd anı getürmeyüp, ehl-i ṭam'uñ āfetinden emīn ola. Ve eger nevāyib-i miḥnetse, anı maḥfī eylemek gerek, tā ki dostlara sebep-i melāmet olup, düşmānlara müceb-i şemātet ve meserret olmaya.

Nazm:

تا توانی سیر خود با کس مگوی
زانکه آن سرشادی آرد یا ملال¹
گر غمی باشد شود دلها ملول
ور بود شادی رسد عین الکمال²
پس درون خلوت اسرا خویش
هیچکس را ره مده در هیچ حال³

Ḥakīm-i 'āqıldan birisi şordı ki, eger benim ḥatırına bir sırr ḥalecāniderse, ol sırrı kime söyleyim ki, fāş eylemeye. Cevāb virdi ki, bir sırr ki anuñla senüñ kārūñ olup hifzına ve izhārine kādır iken, şaklamayup ifşā eylesesin. Bir kimesnenüñ ki anda müdāḥilī ve kārı yoğ iken nicesine anı maḥfūz ve mektūm eyler.

Nazm:

چون تو نتوانی کشیدن بار خویش
[119/a D] بار اگر نکشد مرنج از بار خویش⁴

Ḥikāyetde getürmişlerdür ki, İskender-i zülqarneyn, ḥavāş'dan birine sırrını izhār idüp, muḥāfazasında mübālağa tenbihāt eyledi. Nā-gāh ol sırr ol şahşdan uc verüp, gūş-ı İskender'e [105/a A] irişdi. İskender, Polinas ḥakīme itdi ki, "Sırrı fāş iden kimesnenüñ 'uḳūbeti ve cezāsı nedür?" Ḥakīm itdi, "Bu kelāmı daḥı rüşen buyurup", buyurdı ki bir kimesneye kendü sırrımı āşikāre eyledüm. Ve ol anı ifşā idüp, ol cihetden benim ḥatırım

¹ "Sırrımı kimseye söyleme, sır ya sevinç getirir ya keder."

² "Eğer hüzün varsa gönüller üzülür, eğer sevinç varsa gönüller mutlu olur."

³ "Eğer öyleyse, sır dünyanın içine kimsesin girmesine izin verme."

⁴ "Eğer sen kendi yükünü taşıyamaz isen, bir dosttan da bunu bekleme."

andan rencēdedür. Dilerim ki bu bābda anı sezā ve cezāsına irişdürim. Polinas ĥakīm itdi ki, “İy melīk, andan ĥatır-ı řerīfūne melāl ve bī-ĥuzūrluĥ getürüp aña siyāset ve ‘iĥāb buyurma ki, bu ĥuřuřda ol bī-günāhdur. Zīrā sırruñı ĥıfz u kitm eylemek saña mühim iken, sırruñ bārını ĥekmege ĥādir olmamışsın. Eger ĥayriyeler ol bāra taĥammül ve tākāt getürmezse ‘aceb ü ba‘īd degildür”¹.

Beyt:

سیر خود را هم تو محرم شو که محرم یافت نیست
همدم خود باش خود زیرا که همدم یافت نیست²
دوستی بکرو و بکدل جستم از آن پیر خود
گفت بگذر که آنچه میگوی به عالم یافت نیست³

Bāb-1 Sī vü Şeşüm Der-iġtinām-1 Fırşat ve Nīk-nāmī:

Mezāyā-yı zāmā’ir-i [119/b D] ĥurřīd me’āşir-i ehl-i fişnat ve ehl-i ĥibret üzerine vāzīĥ ve rüşendür ki, ‘Ömer-i ‘Āzīz miřāl-1 berĥ muttaşıl gitmek üzere ve evĥāt-ı zindeġānī mevc-i bahār-1 nā-pāye-dār gibi her sâ’at geĥmek üzeredür. Bir cevher bī-bedeldür ki, anuñ ĥadr u ĥıymeti bilinmek olmaz. Ve her bir ruĥşat ve fırşat ki mürūr eyler, bir ġanımet-i bī-‘ivaźdur. Anı zāyi‘ eylemek olmaz.

Beyt:

دمی که میگذرد درو نشان مجو دیگر
چرا که ایلچی عمر بی نشان گذرد⁴ [105/b A]

Eyyām-ı zindeġānīden ol ki geĥüp mürūr itmişdür. Anı ele getürmek ĥayyiz-i imkāndan dürdur. Ve ol ki bāĥīdür, ol daĥı perde’-i ġaybda maĥfī ve mestürdur. Ve miyān-ı māzī ve müstaĥbil bir vaĥtdür ki, aña ĥāl dirler. Kendünüñ ĥāşıl-ı ‘ömrini ol vaĥti bilmek gerek. Ve kendü kārını ol ĥālde eylemek gerekdür.

¹ Derkenar: Mařlab: Nihāhet ictināb olunur, sır kimseye söylemez sır maĥfī ider. Bu ĥadar sırrı kendüsi ifşā etmeyüp kimseye ifşā etse, söyledüñi elbette ifşā ider.

² “Kendi sırrına sahip ĥık, ĥünkü senin sırrına kimse sahip ĥıkamaz.”

³ “Temiz ve doĥru bir dostluk istedim pīrimden, dedi ki bu dūnyada senin istediġin imkānsızdır.”

⁴ “Geĥen vaktin iĥin iz arama ki zamanın elĥisi iz geĥer.”

Nazm:

فرصت غنیمت است غنیمت شمار عمر
زان پیش که بیرون رود از دست ناگهان¹
دل بر ومانه کی نهد انکس که عاقل است
دانا به عمر خود نکند تکیه بر جهان²

Pes buncılayın mürūr iden rüz-gārda ve evķāt-ı nā-pāyendede, şāhib-i devlet ol kimesnedür ki ʿizz ü cāha mağrūr olmayüp, iẓhār-ı āşār-ı mekremet ve icrā-yı enhār-ı merḥamet nām-ı nīk ve zıkr-i cemīli yādigār qoya ki, ḥayāt-ı şāniye nīk-nāmlıkdan ʿibāretdür.

Beyt:

ای طالب خلود بقا و دوام عمر
باقی بذکر خیر بود نام آدمی³
یجست قدر حشمت و مال و منال و جاه
چون عاقبت فناست سر انجام آدمی⁴

⁵Hikāyet olunur ki bir pādişāhuñ meclisinde ululardan birisini bisyār medḥ ve taʿrif eylediler. Ve feşāhat u belāgat ve feẓāʿil ve meʿālīsini bir mertebe şerḥ itdiler ki, anuñ liķāsına pādişāhuñ şevķi ḥadd-i beyāndan tecāvüz idüp, iḥzārına mişāl-ı ʿālīsini erzānī buyurdu. Ol ʿazīz meclis-i pādişāha gelüp edāʿ-ı selāmdan şoñra pādişāha hezār sāl beķā olsun, [106/a A] dedi. Sulṭān itdi, “Kelām-ı evvelī muḥal birle fetḥ eyledüñ ve bu senüñ fazluñdan ʿacīb ve şuncılayın kimesneden ğarīb görünür”. Cevāb verdi ki insānuñ ḥayāti, beķā-yı beden ile degıldür. Heme kes bunu bilür ki, ādemīñ beķası nihāyeti hezār sālā irişmez. Ammā nām-ı nīķü, ādemüñ vefātından şoñra, bir ḥayāt-ı digerdür. Cevābımda ğarażım oldur ki, ol ḥazretüñ raķam-ı nīķ-nāmısı, şafḥa ʿ-ı rüz-gār üzerinde biñ yıl bāķī ve pāye-dār ola.

Nazm:

¹ “Ömür kıymetlidir, fırsat elden kaçmadığı sürece ömrün kıymetini bil.”

² “Akıllı biri dünyaya bağlanmaz, ömrün ne kadar kısa olduğunu anlayınca.”

³ “Ey uzun ömür isteyen kimse, ancak hayırlı bir isim hep bâkî kalır.”

⁴ “Mal ve menalın bu büyüklüğüyle hiçbir, çünkü bu dünya fânîdir.”

⁵ Derkenar: هر چند فکر میکنم از هر چی در جهان __ نام نیکوست حاصل ایام آدمی

کسی که شد بنام نیک مشهور
پس از مرگش بزرگان زنده دانند¹
ولی آنرا که بدفعلست و بد نام
اگر چه زنده باشد مرده خوانند²

Ekābirdenbirisi kendü risālesinde getürmişdür ki, eyvān-ı Nūşirevān ve ʔāk-ı Kısra, eger-çi rifʔati vardur. Ve bülendlikle, eṭrāf-ı ʔālemde meşhūr ve maʔrūfdur. Ammā anuñ ʔulūv küngüresinde ve ḥüsn-i ğurfe ve penceresinde taʔaccüb idecek çendān muşannaʔ degildür. Neẓāre-gāh-ı ʔaql oldur ki, ol pīre-zenüñ teng zāviyesinde teʔemmül eylerler ki, gūşeʔieyvān-ı şāhīde vāқиʔ olmuşdı. Ve anuñ ḥikāyeti budur ki ol vaḫt ki eyvān-ı Kısra tamām olup ve kāḥ ve manzaraları ʔimāreti itmām bulıcaḫ. Nūşirevān, ḥükemāʔ ve nüdemāsına dedi ki, “Naẓar eylün bu bināda hiçbir ʔayb u ḫalel var mıdur ki, tedārik ile anı perdāz u perdāht eyleyim”. Anlar daḫı cevānib [106/b A] ve eṭrāfına naẓar idüp ʔarz eylediler ki iy melik, bu bir ʔimāretdür ki dest-i irtifāʔ ını kemer-bend cevzāyagüşād idüpve şerefeʔ-i refiʔ nūñ pāy-ı şerefini ser-i eyvān-ı keyvān üzerine ḫur. Erkān-ı eyvānında hiçbir ḫalel ve anuñ eṭrāfında hiçbir ʔaybi yoḫdur. İllā bir gūşesinde bir ḫāneʔ-i muḫtaşar ve külbeʔ-i muḫaḫḫar vāқиʔ olmuşdur. Revzen-i virāneden tütün gelüp, dīvār-ı eyvānı tīre ve siyāḫ eyler. Eger bu şüret ber-ṭaraf olmazsa be-ġāyet nā-münāsibdür. Ve buncılayın çeşm-i zaḫmı bu eyvāndan refʔ ü defʔ olması lāzım ve vācibdür. Nūşirevān buyurdı ki, “Bu ḫāneʔ-i muḫtaşar bir pīre-zen-i ʔömr-güzerānīdenüñ ve āftāb-ı zindegānīsi serhad-ı ğurūba irmiş bir ʔacūzenüñdür.³ Ol vaḫtde ki bu eyvānuñ binā ve esāsını ṭarḫ ve taşvīr eylediler, eyvānuñ öñi ve sathī hemvār olmaġa māniʔ olmaġın, ḫāne şahibine adam gönderüp, her ne bahāya olursa baña fūruḫt eylesün. Bahāsı ne yazur verelim. Ve yāḫūd anuñ iḫün bir menzil-i aʔlāʔi müheyyā eyleyelim” dedim. Pīre-zen baña ḫaber gönderdi ki, “Ben işbu ḫānede mütevellid olup bu külbe ile müsteʔnisolmuşım. Cümle ʔālem senüñ mülküñ oldıġuna ve dest-i taşarrufuña geldigüñe duʔālar eylerim. Sen bu āşiyāneʔ-i muḫaḫḫarı ve virāneʔ-i muḫtaşarı bī-nevāya çok mu görürsin” diyecek. Pīre-zenüñ cevābından müteʔeşşir

¹ “İyi isimle meşhur olan biri, ölümden sonra da adı anılır.”

² “Kötü fiil ile tanınan biri, yaşarken de onu ölü zannederler.”

³ Derkenar: Maṭlab: İvān-ı kısra, bir pīre-zen ʔacūzenüñ ḫanesini ṭalab eylediler. Her ḫadar istediñde cevab verürdi.

olup, bir dahı aña kelām ve peygām göndermedim. Tā ol [107/a A] zamānadedgin ki bu eyvān itmāmına irişüp, her zamānda anuñ āteş-i dūd-ı revzenesinden taşra gelüp, dīvār-ı eyvānı tīre ve dimāğ-ı merdümānı hīre eylerdi. Tekrār haber gönderdim ki, “Bu dūdı niçün eylersin?” Dedi ki, “Gendüm için, ta‘ām pişürürim”. Gece olıcağ kendü için bir sofrā ta‘āmı mürğ-i biryānla āraste idüp gönderdim. Dedim ki, “İy māder, her gece saña envā‘-ı ta‘āmdan bir sofrā ta‘ām göndereyin. Señ bu külbe‘-i tengde āteş idüp dūd ile dīvār-ı eyvānımızı siyāh eyleme”. Cevāb gönderdi ki, ‘ālemde nice gürisne ve fāka-zede, faqr u ihtiyāçdan çeşmleri giryān ve cigerleri biryān olmışdur. Anlar bu hālde iken revā mıdur ki ben mürğ-i biryān ve kebāb-ı mākiyān yeyim. Bu hūşūşda Hūdā’ya ilticā ederim. Ben ki yetmiş yıldan berü cevne‘-i helāl birle geçtim, ma‘kūl degildür ki mürğ ve levzīne‘-i iharāmı ekl eyleyim. Benim külbe‘-i vīrānemi qararı üzere ço ki, senüñ eyvān ‘adāletüñe zīnetdür. Çünkim ümerā’, kemāl-ı ‘adāletüñden benim külbe‘-i vīrānımı almağa revā görmedüğini göreler. Anlar dahı dest-i taşarruflarını emlak-ı re‘āyāya dirāz eylemezler. Bir dahı bu ki senüñ eyvānuñ niçe yıllar pāyedār u üstüvār olacağ degil. Ammā külbe‘-i tārīkimüñ kışşası şafahāt-ı evrāk-ı rüz-gār üzerinde niçe müddet merķūm ve masūr kılsa gerekdür. Pīre-zen-i ‘acūzenüñ [107/b A] cevābını pesend idüp, hemsāyeligine rāzı oldum. Hikāyet, olunur ki ol pīre-zenüñ bir gāv-ı lāgarı vardı ki her şabāh hānesinden iħrāc idüp mer‘āya iledirdi. Ve şebāngāhda girü hānesine getürir idi. Ve iledüpgetürmesi vaķtinde ki, eyvān-ı Nūşirevān’uñ elvān-ı ma‘ācīniyle terkīb ve tertīb[121/a D] olunmuş ferşleri üzerinden geçirür idi. Nüdemādan birisi bir gün aña dedi ki, “İy pīre-zen bu hareketi eyleme ki, nāmūs-ı meliki şoyup, esās-ı heybet-i salţanatını ħarāb eylersin”. ‘Acūze cevāb verdi ki, “Nāmūs-ı meliki şikest, iden zūlmdür ‘adl degil. Ve binā-yı satvet-i pādişāhī‘i ħarāb iden cehldür ‘aql degil. Ve bunı ki söylerüm pādişāha bir nām-ı nīk ħasıl olması için olupve hūb fercāmlıgın taleb iderüm” dedi. Al-ħaķķ ki rast söylemişdür. Zīrā ki bu şūretten biñ yıl geçüp, hikāyet-i külbe‘-i pīre-zen ve eyvān-ı Nūşirevān henüz defterlerde şābit ve dillerde cārīdür. Ve Kelimāt-ı Menūçihhrde gelmişdür ki, dünyāya i‘timād cā‘iz olmayup, ‘āķıl oldur ki iķbāl ‘ārına gönül bağlamaya. Ve ma‘lūm idine ki, her kimseye ki Hūdā-yı te‘ālā pādişāhlık virse, ħaķķ-ı ni‘met-i salţanat anuñ üzerine farz olmuşdur. Ve anuñ ħaķķı oldur ki miyān-ı meşālih ma‘āş ve me‘ādicem‘ eyleye. Tā ki dünyāda nīk-nām

olup ve ʔarīḳ-i mürüvvet ve fütüvvet elden ʔoymaya ki, dār-ı uḳbāda [108/a A] ḫuceste-fercām ola.

Beyt:

با فتوت همنشین شو با مروت یار باش
و انگهی از تاج خویش برخوردار باش¹

[121/b D] Ḥikāyet olunur ki ʔubād Şāh, ʔuvvet-i rā'y şā'ib ile memleket ve vilāyetini ʔabz u zabṭ idüp, ḫüb-şıfatı ve ḫaşletleri nihāde itmişdi. Ve şıfāt u āşarlarından birisi budur ki, şu'arā ve mādihleriziyāde severdi. Ve dirdi ki sebeb-i beḳā-yı nīk-nāmī, iki nesnedür. Biri medḫ-i meddāḫān ve biri 'imāret-i büldāndur.

Beyt:

گر نبودی نظم فردوسی چه دانستی کسی
بزم کیکاووس و رزم رستم و اسفندیار²
گشت از نظم نظامی نام بهرامی بلند
وز کلام انوری اوصاف سنجر آشکار³

Ḥikāyetde getürmişlerdür ki, Sulṭān Maḫmūd⁴ bir bāḡ peydā eyledi ki, ravza'-i rizvān gibi dīl-güşā ve Firdevs-i berīn gibi behcet-efzā, nezāhet şefāda bostān-ı behişt gibi taze ve ḫürrem ve ḡayet leṭāfet ʔarāvetinden reşk-i güliştān-ı İrem idi.

Nazm:

بسی گل شگفته بر اطراف باغ
بر افروخته هر گلی چون چراغ⁵
ریاحین دمیده بر اطراف جوی
صبا عطرریز و هوا مشک بوی⁶
درختش ز طوبی دلاویز تر

¹ “Fütüvvet ve mürüvvet ile dost olunca, taç ve taht edinirsin.”

² “Firdevsī'nin şiirleriyle aşınā olmadığında, Keykāvus meclisi, Rüstem ve İsfendiyar harbinden anlamazsın.”

³ “Nizāmi'nin nazmıyla Behram'ın adı yükseldi, Sencer'in evsafı ise Enverī'nin kelamıyla.”

⁴ Derkenar: Sulṭān Maḫmūd'un babası, Nāşiruddīn-i Sebük Tegin'dür.

⁵ “Baḡın içinde güller açmış, her çiçek ışık gibi parlıyor.”

⁶ “Çayın kenarında reyhan uzanmış, ıtır ve misk kokulu latif rüzgâr.”

Ve ol bāğda kendü pederini ki, Nāşıruddīn-i Sebük Tegin'dür. Bir ziyāfet tezyīn itdi ki, ḥān-sālār-ı felek ancılayın bezm-i zībāyī görmemiş ve gūş-ı zamāne böyle zīnetlü simāt işitmemişdi. [122/a D] İt'ama³-ı lezīze ki, mevā'id-i ḥuld-ı berīnden [108/b A] nişān virür ḥāzır idi. Ve eşribe³-i ḥoş-güvār ki ḥālāvetinden zevç-i şarāb zuhūr-ı ḥikāyet eyler nazara getürmişler idi.

Nazm:

خبر داده از خردهای بهشت
اماهاى نوشين عنبر سرشت²
ز مرغان فربه تو گویى بساط
برآورده پر مرغ وار از نشاط³
ز لوزینها و زحلواى تر
به تنگ آمده سنگهای شکر⁴

Pes, tekālīf-i resmiyyeden şoñra, pederine ider ki, “İy peder-i büzürg-vār; bu bāğ-ı behişt-āsā ve bī-nezīr, zamīr-i münīre ne nev⁶ ve ne gūne ile nümāyāndur”. Nāşıruddin dedi ki, “İy cān-ı peder, eger-çi bir bāğ-ı ‘azīm, zībā ve mānend-i revze⁷-i dīl-güşādur. Ammā erkān-ı devlet ve mülāzımān-ı ḥazretten belki herkesden bezl-i māl ve cehd ile bu meşellü bāğı tertīb etmek olur. Pādişāhlara lāzımdur ki, bir bāğa şöyle zīnet virüp ābād ideler ki, ğayriyle ancılayın bāğ müyessir olmayup, anuñ meyvesi mānendi hiçbir bostānda bitmegemümkin olmaya”. Sulṭān itdi, “Ol nice bāğdur?” Dedi ki, “Bāğ-ı ‘adāletde meyve⁸-i kerem gibi laṭīf meyve olmaz. Ve nihāl-ı terbiyet ve iḥsāmı, bostān-ı fużalā⁹ ve ḥükemā⁹ ve şu⁶ arāda terbiyet eyle. Tā ki anuñ şemeresini ḥāşıl idüp, serdi⁹-i zemistān [122/b D] ve germi-i tābistān taşarrufundan berī ola”. Nizāmi⁹-i ‘Arūzī demişdür ki:

¹ “Ağacı Tuba’dan(cennette bir ağaç) daha çekici, çiçeği Süsen(çiçek adı) gibi dili keskin.”

² “Cennetteki yemeklerden ve çok güzel kokulu içeceklerden haber getirdi.”

³ “Büyük kanatları sevinçtan çırpın kuşlardan da haber getirdi.”

⁴ “Badem ezmesinden yapılmış helva ve ezip kırılmış şeker taşından haber getirdi.”

Beyt:

Emarتهای عالی ساخت محمود
که هریک بر سر چرخ برین بود¹ [109/a A]

نه بینی زان همه یک خشت بر پای
ثنای عنصری ماندست بر جای²

نوشیروان عمارت باغی خیال داشت
بوزر جمهر گفت که ای شاه کامران³

آب و زمین و مملکت اکنون بدست تست
باغی بسازو بر طرف جویبار آن⁴

بیخی نشانکه دولت باقیمت سردهد
کین باغ عمر گاه بهارست و گه خزان⁵

Bāb-1 Sī vü Heftüm Der-ri' āyet-i Hukūk:

Edā-yı hukūk-ı zimmet, himmet kāffe³-iberāyā üzerine umūmen ve erbāb-ı devlet aşhāb-ı kudret üzerine huşušen, vācib ve lāzımdur. Zīrā bu ma'nī'i ri'āyet eylemek, tahāret-i zāt u şifāta delīl ve zāhirdür. Ve 'ulüv-nesebe ve sümüvv-ḥasebebir hüccet-i bāhiredür. Edā³-i ḥaqq-ı nī⁴ met-i İlähī'den şoñra, edā³-i hukūk-ı şefaḳat-ı vālideyn vācibdür. Zīrā Ḥaqq sübhānahu ve te'ālā kendü rızā-yı şerīfini vālideynün rızāsına ḳarīn kılmışdur. Ḥadiş-i Ḳudsi'de vāriddür ki (من رضى عنه والداه فانا عنه راضين)⁶ ya'nī her kimse ki peder ve māderi andan rāzı ve ḥoşnūd olsa⁷, ben daḥı andan rāzı olurım. Ve anlara iḥsān eylemegini Ḳur'an-ı 'azīmde Ḥaqq te'ālā kendü 'ibādetine ḳarīn kılmışdur.⁸ { وَقَضَىٰ رَبُّكَ } [123/a D] ve seni yokdan var iden Perverdigār' uñ ḥukm eyledi ki, kendüden öziñe bir şey'e 'ibādet etmeyüp, peder ve māderüñe iyilük eylemek, ve bu

¹“Sultan Mahmud yüksek binalar yaptı ki her birinin yüksekliği dokuzuncu feleğe kadardır.”

²“O binalar bir kerpiç bile kalmadı, hikayerler dışında.”

³“Nüşirevân bir bahçe yapmak istiyordu, Büzür-cimhr dedi ki, ey şah.”

⁴“Su, toprak ve memleket şimdi senin elinde, bir bahçe yap ki ırmağın kenarına.”

⁵“Öyle bir ağaç dik ki devlete meyve versin ki bu ömür bağı kâh bahardır kâh hazan.”

⁶“Allah'ın rızası baba ve annenin rızasındadır.” (Yılmaz, *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler*, s. 526.)

⁷ Olsa A: -D.

⁸“Senin Allah'ın, 'Kendisinden başkasına ibadet etmemeye ve anne ve babaya iyi davranmaya emretmiştir.’” İsrâ 17/23.

muḳarrerdür ki rızâ-yı peder ve mâder, dünyada mûcib-i ‘izzet [109/b A] ve sa‘âdet ve âhîretde sebep-i necât ve selâmetdür.

Beyt:

چو هرمز ز پرویز خشنود بود
بسی دولت و حشمتش رو نمود¹
چو شیرویه تعظیم خسرو نکرد
ازو باد نکبت بر آورد کرد²

Hikâyet olunur ki, Mâlik Dînâr³ radıyallâhu te‘âlâ ‘anhu, bir yıl ḥacc-ı şerîfe gitmişdi. Çünkim ḥuccâc ‘Ārafât’dan girü döndiler. İbn-i Dînâr, vâkı‘asında görür ki, iki melek gökden inüp, birisi ol birinden su‘âl eyler ki, “Bu yıl kimiñ ḥacc-ı ḳabûl olundu?” Cevâb virdi ki, “Düñli ḥâcılaruñ ḥacc derece’-i ḳabûla irişdi. İllâ Aḥmed ibn-i Muḥammed-i Belḥî’nüñ ki, bu râh-ı dūr u dirâzuñ meşakḳatını ihtiyâr idüp, anı ḳabûl-ı ḥacdan maḥrûm eylediler”. Mâlik, bîdâr olup, ol endîşeden şabâḥa deg gözine öyḫü girmedi. Çünkim şabâḥ oldı ḳâfile’-i Ḥorāsân’i peydâ idüp, Aḥmed-i Belḥî’i taleb eylerdi. Nâ-gâḥ bir ‘azîm ḥaymeye gelüp görür ki [123/b D] ol ḥaymenüñ dâmenînaşağaeylemişler ve ḥayme içinde bir civân-ı zîbâ-rüy, önünde pelâs ve ayağında bend ve boynuna demür örölmüş oturur. Çünkim nazâr-ı Mâlik’e düşecek selâm virüp dedi ki, “İy Mâlik, vâkı‘ada gördüğüñ, civân benim ki ḥaccımı ḳabûl eylemediler. Ve bu üzerimde olan pelâs ve boynumda ve ayağımda demür maḥrûmlık nişânesidür”. Mâlik ider anuñ bu sözinden müteḥayyir olup, [110/a A] dedim ki, “Çünkim senüñ zamîrüñ rüşen ve ḳalbüñ böyle şâf ola, maḥrûmlığüñ sebebin bilür misin?” Dedi ki, “Belî, pederüm benden râzı ve ḥoşnûd olmaduğındandır”. Dedim ki, “Pederüñ ḳandadır?” itdi ki, “Bu ḳâfilededür”. Yine dedim ki, “Benimle bir kimse gönder, pederinüñ önüne varup, şâyed ki anı senden şefâ‘atla ḥoşnûd ve râzı eyleyim”. Benimle adam gönderüp pederine geldim. Ve gördüm ki sâyebân ḳurılıpferş-hâ-yı mülûkâne döşenmiş ve bir pîr-i ḥoş-muḥâvere kürsi üzerinde oturup önünde merdüm-ı bisyâr şaf keşîde ayağın durmuşlar. İlerü varup selâm virdim dedim

¹ “Hürmüz, Perviz’den hoşnut olduğunda, devlet ve ihtişamı parlad.”

² “Ama Şireviye, Hüsrev’e hürmet etmeyince, felaket rüzgârı esti etrafında.”

³ mâlik dînâr A: mâlik bin dinâr D.

ki, “İy şeyh hiç oğluñ var mıdır?” İtdi ki, “Belî, bir nâ-ħalef oğlum vardur ki ben andan râzî [124/a D] ve hoşnûd degilim”. Dedim ki, “İy pîr bilürsin ki bugün âzâr günü degildür. Belki günâh ve mezâlim ‘afv olınacak gündür. Ve sen kendü oğluñı mübtelâ eylemişsin. Ve ben Mâlik Dînâr’ım¹ ki dün gece böyle vâkı‘a görüp, saña şefâ‘ata geldim. Ve Hüdâ ve Resûl’ı şefî‘ edindim. Tâ ki anuñ ser-i günahından geçüp, ħelâl edesin”. Pîr ki bu sözi işitti, ayağ üzeri durup dedi ki, “İy şeyh, hergiz niyetim yoğdı ki andan hoşnûd olaydım. Ammâ sen bir merd-i ‘azîzsin, şefâ‘atuñı ħabûl idüp, ser-i günâhından geçdim. Ve göñlüm anuñla hoş oldı”. Mâlik [110/b A] ider pîre du‘â idüp, püser cânibine müteveccih oldum ki aña bu aħvâlden beşâret eyleyim. Civânı gördim ki gerdeninden demürgitmiş ve ayağından bend götürülmüş ve önünden pelâsın giderüp zîbâ câmeler giymiş. Hâymeden taşra gelüp, dedi ki, “İy Mâlik, cezâkallâhu te‘âlâ hayranya‘nî Hüdâ-yı te‘âlâ saña ħayırlar virsün ki, benimle pederüm mâbeynini şulħ eyledüñ ve hoşnûdî‘-i peder, bereketiyle benim ħaccıma raħam-ı maħbûlî çekdiler.

Beyt:

آنکه تنت پاره از جان اوست
قطره از چشمه حیوان اوست²

خدمت او کن که بجایی رسی

[124/b D] برگ دهش تا به نوایی رسی³

Ve du‘â-yı hoşnûdî-yi mâder, tîzcik netîce virüp ve ‘alel-fevr eşer eyler ve ħadîş-i şerîfde vâriddür ki, cennet, zîr-i pây-ı mâderândadur. Ya‘nî herkimse ki mâderâna ħizmet eylese ve ħaħħ-ı şefaħatlarını yerine getürse, ol kişi cennete vâşıl olur.

Beyt:

جنت که رضای مادر آنست
اندر ته پای مادر آنست⁴

¹ Mâlik Dînâr A: mâlik bin Dînâr D.

² “Bedenin onun canından bir parçası gibidir, onun canlı çeşmesinden bir damladır.”

³ “Ona hizmet et ki bir yere varasın, ona saygı göster ki yücelesin.”

⁴ “Annelerin rızasıyla kazanılan cennet, annelerin ayaklarının altındadır.”

Diger h k k-ı zil-kurb -ı ri'ayet idüp ve ıla'-ı rahmihimayet ve ıy net etmek gerekdür ki, ol cümle'-i v cib t İsl m'dandur. Ve ıla'-ı rahm, dir zi'-i 'ömre sebep ve fer h-r ziye m cibd r. Ve ehad s-i Kudsiye'de, v ridd r ki, H d -yı te' l  buyurur ki, "Ben rahm nım. Ve rahm benim ismimden m ft ktur. Her kimse ki ıla'-ı rahma p yvend iderse, anı kendü rahmetime v sıl eylerüm. Ve her kimse ki andan m nkatı' olursa, anı dağı kendü rahmetimden d r [111/a A] ve mağr m eylerüm".

Hik yet olunur ki H k  s bh nahu ve te' l  M s  'aleyhi sel ma vağiy idüp buyurdı ki, "Y  M s  kendü akrab na iyil k eyle". M s  'aleyhi sel m dedi ki, "Y  Rabb ne işleyim ki, senün rız na muvaf k ola". H t b geldi ki, "Anlara ihs n eyle. Eger g 'ib ise, sel m ve du'  birle. Eger h zır olup fuğar da ise [125/a D] ıla'ı 'at  eyle. Ve eger t v nger ise, ziy ret ve Ően ' birle".

Beyt:

بر خویش گشاده کن ره وصلت خویش
تا از همه پیش باشی و از همه پیش¹

Diger h k -ı  st d ve mu'allimi bilüp, anlaruñ hürmet ve 'izzetine kıy m gösterse, dünyada ve uğb da sa' det-i 'uzem yla berh rd r olur. Ek bir-i d n buyurmışlardur ki hürmet-i  st d s ret-i evt ddur. Ve evt d evliy -ı İl h'dan bir cem'dirler ki ' lem n kıv mı, anlaruñ v c dı bereketiyled r.

Nazm:

فرامش مکن حق اوستاد علم
که بر همت اوست بنیاد علم²
اگر در دلت مهر اوستاد نیست
بدست امید تو جز باد نیست¹

¹"Onun rızasını almak için bir yol bul ki herkesten çok ve hep  nde olasın."

²"Hocanın hakkını unutma ki ilmin yapısıdır O."

Ve hūqūq-ı civārı ri‘āyet, ya‘nī anlaruñ menāzil-i ki havālī¹-i kaşr ve bāğ ve dergāh u bārgāhuña qarīb ola, şıyānet ve ħimāyet ve ri‘āyet olunmaları lāzımdur. Hādīşde gelmişdür ki, “Her kimse ki rüz-ı kıyāmeti taşdıķ idüp Hūdā-yı ta‘ālāya ĩmān getürse [111/b A]hemsāye ve koñşusına ikrām eylesün. Ve ikrām oldur ki, kâdir olduğı miķdārı nef‘ini aña ĩşāl idüp kendüñü ve eger ğayrilerüñ şerr-i ve zararını andan def‘ eyleye. Ve eger dervīş [125/b D] ve bī-nevā ise, peyveste anuñ aĥvāline tafahhuş eyleye”. Hikāyātda getürmişlerdür ki, bir dervīş bir mün‘im ve māl-dāruñ hemsāyesiydi. Bir gün ol mün‘imüñ püseri ħāne²-i dervīşe gelür. Görür ki dervīş kendü ‘ayāl ve etfālı birle ta‘ām yerler. Kūdek bir zamān ta‘āma meyli olduğından ayağ üzeri durur. Bir kimse aña merdümlik idüp ta‘ām vermez. Kūdek dīde³-i giryānla peder-i ħānesine gelür. Peder ve māderi anuñ feryādından müte‘ellim olup, sebebini şordular. Dedi ki, “Koñşı ħānesine vardım, ta‘ām yerlerdi. Ta‘āmdan baña bir loķma vermediler”. Pederi emr idüp, ta‘ām-ı günāgün hazır eylediler. Kūdekān-ı bed-ĥūy gibi feryād ve fiğānın terk eylemedi. Ve muttaşıl“Ĥāne²-i hemsāyedeyenilen ta‘āmı isterim” dirdi. Pederi dermānde olup, ħāne²-i dervīşe gelür. Dervīşi taleb idüp dedi ki, “İy dervīş neden lāzım geldi ki senden bize renc ve elem irişe”. Dervīş itdi, “Ĥāşā ki benden bir kimseye renc irişe”. Ĥāce itdi, “Bundan bed-ter bir renc nice olur ki, benim oğlum senüñ ħāneñe gele ve sen kendü müte‘allikātuñla ta‘ām yiyüp, püserime bir loķma ta‘ām [112/a A] virmeyesin. Girye ve feryād ile [126/a D] girü dönüp, ħālā hiçbir vechle ārām eylemez. Ve sizüñ ta‘āmuñuzı taleb eyler”. Dervīş bir zamān te‘emmül idüp, dedi ki, “İy ħāce bunuñ zımnında bir sırr vardır. Anı benden su‘āl eyleme ki, perde³-i esrārım derīde olur”. Ĥāce mübālāğā idüp ibrām ve ilĥāĥ eyledi. Dervīş itdi, “Ol ta‘āmı ki yerdik bize ħelāl ve senüñ ferzenduña ħarām idi. Ĥarām olan nesne²-i ferzenduña verülmesini revā ve münāsib görmedim”. Ĥāce itdi, “Sübĥānallāh, hiçbir ta‘ām var mıdır ki, şer‘ā bir kimseye mübāĥ olup, āĥir kimseye ħarām ola”. Dervīş itdi,

¹ “Eğer gönlünde üstad sevgisi yoksa elin boş demektir.”

² “Eğer kimse üstad tarafında mahkûm olursa, hayatında mahdum olamaz.”

“Ḳurʿān-ı ʿazīmde görmedüñ mi ki {فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ} ¹her kimse ki nā-çār ve bī-dermān olsa, cīfe ve murdār aña ḥelāldur. Ve şol kimsenüñ ki zarūreti olmasa aña ḥarām olur. İy ḥāce üç gün idi ki, benim ʿayāl ve eṭfālum taʿām yememişlerdi. Ve hiçbir yerden çāre ve dermān bulmayup, bugün falan vīrānede bir mürde-i ḥimār buldum, anuñ bir miḳdārın kesüp taʿām için, ḥāneme götürdüm. Puḥte olup taʿāmlanurken senüñ ferzenduñ çıka geldi. Ve şūret-i ḥāl budur ki saña beyān eyledüm”. Ḥāce çünkim bu sözi istimāʿ [126/b D] eyledi, ağlayup dedi ki, “Vāveylā! Eger Ḥudāvend-i teʿālā rūz-ı [112/b A] kıyāmetde baña ʿitāb eylerse ki hem-civāruñda böyle faḳīr ve nā-çār kimesne olup, sen anuñ ḥālinden ḡāfīl idüñ. Pes ne cevāba ḳādir olurum” diyüp, dervīşi kendü ḥānesine götürdi. Ve ne ḳadar metāʿ-ı ki var idi, nişfen dervīşe viridi. Ol gece ḥazret-i resālet-i penāh şallallāhu ʿaleyhi ve sellem vāḳıʿasında gördi. Buyurdi, “İy ḥāce, şefaḳat ve merḥamet vāsıtasıyla ki, hemsāyeñe etmişdüñ, cemīʿ günāhlaruñ ʿafv olunup, māl u menālīña bereket zāhir oldı. Ve rūz-ı kıyāmetde benimle hem-civār ve hem-nişīn olsañ gerek.

Beyt:

دستگیری گر کنی همسایه درویش را
با پیامبر در جنان همسایه بینی خویش را²

Ve pādişāhlaruñ dāruʿl-salṭanatı ḥāne menzilesindedür. Pes ol şehirde ki, nedeñlü gedā ve muḥtāc varsa, anlaruñ ḥaḳḳ-ı civārı şābit olup, anlaruñ aḥvālinden ḥaber-dār olmasına pādişāha, lāzım ve vācibdür. ³Ve bu ḥaber meşhūrdur ki, Ḥazret-i Yūsuf ʿalānebiyyinā ve ʿaleyhi selām, sāl-hāy ḳaḥṭ vaḳtinde sulṭān-ı Mışır idi. Günden güne zaʿīf ve nā-tüvān olup, çehreʾi erḡuvānīsizaʿferān olmuşdı. Bunuñ sebebin suʿāl eylediler. Cevāb virmedi. [127/a D] İlḥāḥ-ı bisyārdan soñra dedi ki, nihāi marāzım vardur. Ḥükemāʾ dediler ki, “Siz ol marāzı taḳrīr buyuruñ, tā ki biz daḥı anuñ [113/a A] ʿilācına meşḡul olalım”. Yūsuf ʿaleyhi selām itdi, “Yedi yıldır ki mesned-i şāhī üzerine oturup, reʿāyā-yı Mışırʾuñ zimām-ı ihtiyārını dest-i taşarrufıma vermişlerdür. Ve bu eyyāmda nefsimüñ

¹ “Mümin eğer açlıktan bunalıp çaresiz kalırsa, günah sınırına varmaksızın yiyebilir.” Māide, 5/3

² “Eğer fakir komşunun elini tutarsan, Hazret-i Peygamber ile cennette komşu olursun.”

³ Derkenar: Maṭlab: Ḥazret-i Yūsuf ʿalānebiyyinā ve ʿaleyhi selām, Mışırʾda Sulṭan iken ḳaḥṭ olmağla her ki zaʾfnuñ ḥaline nazar etmeyüp kendüsi ḳaḥṭ görmese cevabe ḳādir olamayacağıñı ḥuşuşı beyāndur.

ārzūsu budur ki, anı nān-ı cev ile sīr eyleyim. Ammā eylemezim” dediler ki, “Bu deñlü meşakkaṭı kendüñe niçün revā görürsin”. Dedi ki, “Muḥtācāne ve gürisne-gāne muvāfaḳat eylerüm. Ve ḥavfım budur ki, vilāyetimde bir kimesne aç ola. Ve ol gece ben tok bulunursam. Yarın kıyāmet gününde mes’ul olurum”.

Beyt:

ای کرده شکم سیر ز انواع طعام
یاد آر از آن گرسنه بی آرام¹
تو شب همه شب بخواب او ناله کنان
خود گو که چنین روا بود در اسلام²

Hikāyetde getürmişlerdür ki, melik-i şālih ki mülük-ı Şām’dan birisi idi. Her gece bir gulām ile taşra çıkup der-i mesācid ü mekâbir ve mezārânı geşt idüp, her kesün aḥvālını tefahḥuş eylerdi. Şeb-i zemistānda bir gece geşt iderden bir mescide irişdi. Gördi ki bir derviş üryanlığından [127/b D] dññliendāmı lезде idi. Ve dirdi ki, “İlāhi dünya pādişāhları senün elṭāf-ı ni‘amiñı, sermāye’-i ḥuṭūṭ-ı nefis ü hevā idüp, aḥvāl-i za‘īfān vemuḥtācāndan ğāfil ve bī-ḥaberlerdür. Eger anlar yarın rüz-ı rustāḥızde cennetüñe girerlerse, ‘izzet ve celāluñ ḥaḳḳı için, behiştüñe bir kadem başmayam”. Melik bu kelām-ı ‘ibret-āmizi gūş, [113/b A] edicek mescide girüp, bir cāme ile bir miḳdār aḳçe’i dervişüñöñüne ḳodı. Ve ağlayup dedi ki, “Ben şöyle istimā‘ eyledüm ki, rüz-ı kıyāmetde dervişler cennetde pādişāh olsa gerek. Bugün ben dünya pādişāhıyım. Senünle sülḥ eylemege geldüm. Tā ki cennetde pādişāh olduğuñ zamānda, benim üzerime bāb-ı ḥuşūmet gūşād itmeyüp, naḳar-ı merḥametüñi dirig eylemeyesin”.

Nazm:

من امروز کردم در صلح باز
تو فردا برویم مکن در فراز³
من آنکس نیم کز غرورحشم
ز بیچاره گان روی در هم کشم¹

¹ “Ey türlü yemeklerle karnını doyuran, açlıktan huzursuz olan fakiri hatırla.”

² “Sen geceler hep uyurken o açlıktan inler, sen söyle acaba İslam’da revā mıdır bu?”

³ “Bugün ben barış kapısını açtım, sen yarın yüzüme kapıyı kapatma.”

تو هم بامن از سر بنه خوی زشت
که ناسازگاری رود در بهشت²

Diger: Hıķūķ-ı mihmānānı, ri‘āyet eylemek lābüdd ve lāzımdur. Zīrā mihmān cenāb-ı Hūdā’dan bir hediyeğer. Ve hadīş-i şaħīhde vāriddır ki, her kimse ki Hūdāvend-i te‘ālāya ve rüz-ı kıyāmete iķrār [128/a D] eylese, mihmānına i‘zāz ve iķrām eyler. Ve iķrām-ı mihmān oldur ki, ‘izzet ve ihtirām idüp, bir nev‘le anuñla sülük eyleye ki, aña sebep-i ābrüyī olup, ķādir olduğı ķadar tekellüfāt-ı resmiye’i yerine getüre. Niteķibu bābda demişlerdür.

Beyt:

چون مشرف شوی به مهمانی
هر چه داری فدای مهمان کن³
وز ره مردمی و دلداریی
هر چه دلخواه او بود آن کن⁴

Ve Hükemā’ buyurmuşlardur ki, mihmānuñ kim olduđına nażar olunmayup, kendü keremine nażar oluna ki, muķtezā-yı [114/a A] kerem ne ise vücüd ve zuhūr bula. Ve buña münāsib bir hikāye baş olunmuşdur ki Ṭalħatü’t-Ṭalħāt’a bir vākı‘a peydā ve zāhir olur. Ve tek ü tenhā kendüsi ķabāle’-i Kays’e nüzül eyler ve ol ķabāle seyidi, Mālik ibn-i ‘Avf idi. Ṭalħa’nuñ kim olduđını añlamayup ve ‘ulüv-i şeref ķadrini bilmedüģinden, resm-i ziyāfetde ve āyın-i fütüvvetde nev‘ā kusūr ve zeled vāķi‘ oldı. Ṭalħa, ol zehr-i mezellet cāmını nüş idüp, ṭabī‘at ve cibilletinden olan ķuvvet ve kendüde, şābit olan, ‘izz-i ħaseb ve neseb muķtezāsıyla ol bār-ı girāna taħammül ve tāķat eyledi. Çünkim Ṭalħa ol ķabāleden riħlet edicek. Mālik’e ma‘lüm oldı ki [128/b D] mihmānı kim idüģine, be-ğāyet şermende olup ve rüy-ı i‘tizārdan aña nāme yazup, ‘aķabından irsāl eyledi. Maźmünü buydı ki, “Sizi

¹ “Ben o değilim ki māl ve varlık gururundan, fakirlerden yüz çevireyim.”

² “Sen de gel kötü huyu bırak ki cennette kin yoktur.”

³ “Evine misafir geldiğinde, ne var ona feda et.”

⁴ “Mürüvvet ve cömertlik yolunu tut, ne isterse yerine getir.”

bilmedüm ve esbāb-ı hizmet-kārı ki vech-i lāyık-ı huddāmdur, anı tertīb ve müheyyā eylemedüm. Hālā bu mu‘āmeleden hātırımız maḥzūn ve gönümüz maḡmūmdur.

Beyt:

چگونه سر ز خجالت بر آورم بر دوست
که خدمت به سزا بر نیامد از دستم¹

Rica ve tevaḡḡu‘am oldur ki, ḡuşūr u fütūrumuz ki hātır-ı pūr-żamā‘ire nev‘ā huṡūr, vāḡi‘ olmuşdur. Anı ma‘zūr dutup, [114/b A] şīve‘-i keremūñ ḡünkim muḡtezā-yı ḡabūl-ı ‘özü-ḡāhāndur. Taḡşīr ve ḡaṡāmızdan geḡüpgünāhımızı ‘afv idesin”.

Beyt:

اگر در خدمتت تقصیر کردم
بفضل شاملت امیدوارم²

Ṫalḡa cevābında yazdı ki, ol nesne‘i ki benden tevaḡḡu‘ eylemişsin, ḡabūl-ı ‘özü ile daḡdaḡa eyleme ki, mürüvvetim anı iḡtizā eyler ki, hezār buncılayın günāhı bir ‘özü-ḡāh ile ‘afv eylerüm”.

چون پرتو عذر از افق مهر نمود
ناپیدا شد چو سایه هر جرم که بود³

Ammā seni bilmedüm, cevābı nā-müstaḡīm olup, şīve‘-i keremden dūrdur. Zīrā mihmānānda rūsūm-ı i‘zāz ve ikrāmı, eşrāf ve e‘āzıma maḡşūş eylemek, ḡāziye‘-i mürüvvet ve şemşir-i ehl-i fütüvvet [129/a D] degıldür. Şarṡ-ı mīzbānī oldur ki, āftāb-ı ‘ālem-tāb ki heme kes üzerine yek-sān tābān ve dıraḡşān ola.⁴ Ve mānend-i bārān kūh ve hāmān üzerine, belki dükeliyere beraber yaḡa. Eger mihmān merd-i büzürg ve ‘aḡimū‘l-ḡadr kimesne ise, anuñ ḡaḡḡ-ı büzürgiligi yerine gelmiş olur. Ve eger ‘avāmdan olup,

¹“Utanṡtan başımı nasıl kaldırayım ki, dostuma hiç hizmette bulunamadım.”

²“Sana hizmet etmemde kusurum varsa bile, senin fāzil olduḡunu biliyorum.”

³“Ufukta özür doḡduḡu zaman, kin ve küduret ortadan gölge bigi kalkıp gider.”

⁴ Derkenār: Maṡlab: İkrām, mihmāndur. Mihmāna ikrām cāy... degıldür. Ne gibi afitāb-ı ‘ālemtābdan her kese tābān olması birdür. Mānend-i kūh-ı hāmān belki dūñli yere beraber yaḡadı.

fürümāye kimesne ise, kendü ihsân ve ikrāmını izhâretmiş olur. Zîrâ ululara taqşîr-i hizmet, mûcib-i nedâmet ve vâsıtâ¹-ı hacâletdür. Ve ta'zîm ve tefâzzula lâyıq olmayanlara ikrâm olunmak, bed-nâm ve peşimânlığa sebep olmaz. Nitekim bu ma'nide buyurmuşlardır.

Nazm: [115/a A]

مهمانرا بزرگ باید داشت
از ره مردی و جوانمردی¹
گر بزرگست و لایق خدمت
خود حق او بجای آوردی²
ور بود سفله کس نخواهد گفت
که چرا باوی این کرم کردی³

Ve ululardan bir cemâ'at vardı ki, kendü haşmlarına mihmândârlık ri'âyetin etmişlerdür. Nitekim hikâyetde getürmüşlerdür kim, vilâyet-i Kirmân'da bir melik vardı ki, be-gâyet sahî ve mihmândâr kimesne idi. Peyveste anuñ hâne³-i mihmânîsi güşâde ve hân-ı ihsânı, hâş u 'âm için nihâde idi. Her kimse ki [129/b D] anuñ şehrine gelüp, sofrâ³-ı kereminden nân u nemek yeseydi. Ol şehirde muķim olduķça, anuñ ziyâfetinden vazîfe³-i çâştve râtibeyi³-i şâmı, hânesine iledürdi. Evķâtından bir vaķtde 'Ađûdüddeve³-i Deylemî vilâyet-i Kirmân'ı kabz ve zabtına getürmek için 'asker-i 'azîm çeküp, vilâyet-i Kirmân'a geldi. Melik-i Kirmân anuñ harbına tâķat getürmeyüp, hişâra girdi. 'Asker-i Deylemîher rûz hişâra yürüyüş idüp cânibîden muķkem cengiderler idi. Ve her şeb melik-i Kirmân, leşker-i Deylemî'ye kifâyet idecek miķdârı, cins-i me'kûlât ve ta'âm u meşrûbâtdan tertîb idüp gönderirdi. 'Ađûdüddeve haber gönderdi ki, "Gündüzün ceng eyleyüp, gecede ta'âm [115/b A] göndermenüñ ma'nîsi nedür?" Cevâb virdi ki, "Muķhârebe ve muķâteleden murâd, izhâr-ı merdî ve ta'âm u şarâb göndermeden 'arz-ı 'alâmet-i civân-merdîdür. Eger-çi ki anlar bize düşmândur. Ammâ şehrimizüñ garîbleri ve vilâyetimizüñ mihmânlarıdır. Bizim menzilizimde anlar kendü ta'âmalarını yemek kâ'ide³-i mürüvvetdendir. Ve nâm-ı civân-merdîden mehcürdür". 'Ađûdüddeve ağlayup dedi ki, "Bir kimesnede ki böyle

¹ "Misafire saygı gösterilmeli, mürüvvet ve cömertlik ile davranmalı."

² "Eğer saygı derģer bir misafir ise, hizmet görmek onun hakkıdır."

³ "Eğer alçak şahsiyetlerden olsa bile, kimse senin davranışını sorgulayamaz."

mürüvvet ola, anuñla ceng [130/a D] eylemek mürüvvetsizlikdür”. Pes, kendü ‘askerini girü döndürüp vañanına geldi.

Beyt:

مردی کن بجای دشمن و دوست
در مروت زیان نکرد کسی¹

Ve mihmāndārlıǵuñ şart-ı digeri oldur ki, eger mihmāndan bir cerīme şādır olup ve bundan evvel bir hañā vāqı‘ olsa, anuñ ihsān-ı hānından çünkim bir nevāle’i tenāvül eylese, anuñ ser-i günāhından geçmek gerek. Nitekim hikāyetde getürmişlerdür kim, Ma‘n b. Zāide’ye esīr düşmenāndan üç yüz nefer kimesne getürdiler. diledigim anlara siyāset buyura, içlerinden bir kūdek-i zīrek ayaǵ üzere durup, pādīşāha du‘ā eyledi ve dedi ki, “İy şāh be-ħaqq-ı Ĥudā baña bir içim şu ver ve beni teşne iken qatl eyleme”. Ma‘n emr idüp kūdekūñ eline, bir cām ile şu virdiler, girü dedi ki, “İy emīr, bu qavm cümle teşnelerdür, eger ben şu içsem, bunlar [116/a A] teşne qalurlar. Lācerem, qā‘ide’-i mürüvvet yerin bulmaz. Ve eger içmezsem ben teşne qalurum. Çünkim elbetde cümlemiz siyāset oluruz. Bārī dūñlimize şu verilmesine emr eyle”. Ma‘n emr eyledi. Çünkim bu çümleyle şu verölüp, içtiglerinden şoñra, ol kūdek ayaǵ üzere [130/b D] durup, dedi ki, “İy melik cümlemüz senūñ mihmānuñ olduǵ. Ve ikrām zayf vācibdür ve mihmānı qatl eylemek, qā‘ide’-i ehl-i kerem ve resm-i civān-merdān-ı ehl-i diremdegildür. Ma‘n anuñ fezāhatından müte‘accib ve mütehayyir oldı. Pes, cümle esīrleri hil‘atlayub āzād eyledi. Bu nev‘ üzerine bir hikāye daǵı getürmişlerdür. Ümerādan birisinūñ bir kimesnenūñ zımmetinde bir miqdār māl u meblaǵı vardı ve olkimesne anuñ edāsında mümātalet eylerdi. Āħir-i kār anı bir muħaşşıla sipāriş eyledi. Tā ki ol mālī andan taħşīl eyleye. Ĥavāle anı kendü hānesine götürüp teşeddüd idecek, ol kimesne tazarru‘ ve niyāz birle iltimās eyledi ki, “Beni ĥuzūr-ı melike ilet ki taqrīr olunacaǵ cevābım. Ve ĥidmetinde vācibu’l-‘arz aħvālīm vardır. Muħaşşıl aña merħamet ve şefaķat idüp anı hāne’-i emīre götürdi. Qazāyla melikūñ hān-ı simātiçekilmişdi. Ol şahş muħaşşıl ile bile ser-i hāne cülūs idüp ta‘ām yediler. Ba‘de’t-ta‘ām [116/b A] çeşm-i emīr, ol şahşa düşecek muħaşşıla dedi ki, “Bu merd bizim

¹ “Dosta ve düşmana cömertlik yap, hiç kimse mürüvvetten zarar etmemiştir.”

mihmānımız olup, soframızdan nān pāre tenāvül eylemişdir. Aña renc ve elem irişdirmek a‘ide³-i mürüvvetüñ hilāfidur. Ben aña ol māl meblağı bağışladım. o ki her nereye [131/a D] dilerse gitsün”.

Beyt:

اندر آيين مهمان داری
حرمت مهمان ببايد داشت¹
بر لب جويبار مهمانی
جز نهال کرم نشايد کاشت²

Diger: Ri‘ āyet-i a-ı sā‘ilān, cümle³-i levāzımındandır. Gerekse ta‘riż ile olsun, gerekse taħriř ve ırmān-ı sā‘il. a sübhānahu ve te‘ālānuñ avliyle ki {وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَهِ³} münhī ‘anhdur. adīř-i řerīfede vāriddür ki (للسائل حق و لو كان على فرس)⁴ her sā‘ilüñ aı vardır. Eger esb üzerine süvār olursa daı ve bu mübālağadan ğaraż oldur ki, sā‘ilüñ aı zāyī‘ olmaya. azret-i ‘İsā selāmullāh ‘alā mařdarhā, kelimātında gelmişdir ki, her kimse ki bir sā‘ili nā-ümīd ü maħrūm eylese, tā bir haftaya dek, raħmet ü bereket-i melā‘ikeleri anuñ ħānesine nüzül ılmazlar.⁵ Ve Sulān İbrāhim-i Edhem uddise sırrihu‘l-‘azīz, salanat zamānında buyurmuşdur ki, sā‘ilān-ı nīkū dostānlardur ki, ħānelerimizüñ apularına gelürler. Hiç nesnenüñ var mıdır ki bize veresiz, tā ki biz daı sarāy-ı āħiretde anuñ berāberine on ziyāde teslīm idemiz.

Beyt:

کرد شادی هر دو گون آرزوست
بالحسان دل سايلان شاد کن⁶ [117/a A]

¹ “Mihmanlık adābında, misāfirilere hürmet edilmelidir.”

² “Misāfirliğın ırmağının kenarında, sadece keremden ağaç dikilmelidir.”

³ “El açıp isteyen de sakın boş çevirme ve azarlama.” Duhā, 93/10.

⁴ “Her fakir ve dilenenin hakkı vardır, eğer at üzerinde olsa bile.” (Yardım, *Şihābu‘l-Ahbār*, s.78.)

⁵ Derkenār: azret-i ‘İsā selāmullāh ‘alā mařdarhā, kelimātında gelmişdir ki, her kimse ki bir sā‘ili maħrūm eylese, tā bir haftaya dek, raħmet ü bereket-i melā‘ikeleri anuñ ħānesine gelmez. Ve Sulān İbrāhim-i Edhem uddise sırrihu‘l-‘azīz, salanat zamānında buyurmuşdur ki, sā‘ilān-ı nīkū dostānlardur, demiřtir.

⁶ “İki cihanda mutlu olmak istiyorsan, muhtaç olan kimselerin gönlünü kazan.”

[131/b D] در آزادیت باید از هر بلا

فقیری زبند غم آزاد کن¹

Diger: Hakk-ı derhâst-ı şefî'ânı ri'âyet eylemek gerekdür. Zîrâ muqarrerdür ki, şefâ'at, lisân-ı tazarru'la su'âl ve talebdür ve elbetde şefî', eşrâf ve a'yândan olur. Pes, bu maqûle kimesnelerün kelâmını diñlemek ve mücrim ü günah-kârlaruñ haqqında şefâ'atlarını kabûl eylemek, 'âdet-i ehl-i sa'âdetdür. Hikâyetde getürmişlerdür ki, ekâbirden birisi bir mücrimi Mansûr halîfeden şefâ'at eyledi. Halîfe dedi ki, "Anuñ günâhı ulu günâhdur". Ol 'âzîz itdi ki, "Ben dağı ol günâh-ı 'azîmi şefâ'at eylerüm" dedi. Zîrâ 'azîm olmayan günâhlardan şefâ'atsız geçmek olur. Halîfeye bu söz hoş gelüp şefâ'atını kabûl eyledi ve buyurdı ki, şefâ'at bu güne olmak gerek.

Beyt:

آنرا که چنین شفیع باشد
قدرش همه جا رفیع باشد²

Nigâristân'da mezkûrdur ki, hudâvendân-ı kudret, hıta'yâ-yı zîr-destâni 'afv eylemek, nişân-ı rif'at-ı kudret ve 'alâmet-i himmet-i büleddür ve sülhan-ı şefî' bir bahânedür ki, anlaruñ zuhûr-ı merhametine sebep olur. Hikâyet olunur ki bir kimesne'î hıyânet ile mevsûm eylediler. Ve anuñ kıssasını [132/a D] vâlî'-i vilâyete irişdirdiler. Habs olunmasına işâret buyurıldı. Ve müddet-i medîd ol maḥbûsuñ zikri, şafaḥât-ı zamâyir üzerinden maḥv olup, hiçbir kimesne anı yâd eylemedi. Ol [117/b A] zamânda olan ululardan birisi ki, vefâdârlığa meşhûr ve ri'âyet-i huḫûk ile mevşûf ve maḥşûş idi. Ve maḥbûsla ülfet ve muḥabbeti vardı. Vâlî'-i vilâyete ruḫ'a yazup mazmûnı bu idi ki, "Zellat ve müzillâtiḫdâm-ı mücrimînden güzâr. Vazîfe'-i merâḫim-i ehl-i ihtiyâr ve 'avâḫif-i erbâb-ı iḫtidârdur. Ve maḥbûs olan dermânde ve miḫnete giriftârdur. Ve helâka ḫarîb olmışdur. Ve bilürüm ki ol cenâb-ı 'âlî-me'âbuñ kerem-i 'amîmi, bu maqûle giriftârları ḫalâş eylemege bahâne-cüydur. Eger ol zindânînüñ dâmen-i 'işmet, levş-i cerîmeden pāk

¹ "Belalardan kortulmak istiyorsan, fakirleri fakirlikten çakart."

² "Kimsenin onun gibi şefa'at edenî varsa, onun makamı yüksektir."

ise ḥalāṣ ve necāta işāret buyurla. Ve eger ğubār-ı günāhı ceyb-i ṭahāretinde mevcūd ise, āb-ı ‘afv ile anı pāk eylemek gerek. Eger bu iki ma‘nīden ğayri, bir şūret-i diĝer var ise, anuñ günāhını ŧefi‘ āne baĝıŧlamak gerekdür.”

Beyt:

بخود شامل و انعام عام با همه کس
تراست فضل چو خورشید و فیض چون باران¹
مسوز ز آتش اندیشه بی گناهانرا
باب عفو بشو نامه گنه کاران²
و گر جز این دو صفت هست حالتی دیگر
[132/b D] بود برای چنین کس شفاعت یاران³

Çünkü ruḳ‘a vālīye iriŧdi, ol ḥüsn-i maḳālet ve lutf-ı ŧefā‘at üzerine muṭṭali‘ olıcaḳ, cevābında yazdı ki,

Beyt:

آنرا که ز روی لطیف درخواست کنی
کارش بصلاح او رای راست کنی⁴

Ol ‘āzīz-i müŧfiḳ ve ŧefīḳ-i ŧādīḳ ki riyāz-ı kelimātından revāyiḳ-i mihr ü vefā fāyiḳ ve meṭālī‘-i maḳāletinden, levāmi‘-i ŧıdḳ u ŧefā‘ lāyiḳ olur. [118/a A] ŧefā‘ atı vasıṭasıyla, cürm kerde ü nā-kerdesinden geçdüm. Ve ‘inān-ı intiḳāmı, ŧavb-ı günāhında ma‘ṭūf idüp, anı mehlike‘-i cesedden āzād eyledüm.

Beyt:

به فرمانت توان از جان گذشتن
ز جرم کس چرا نتوان گذشتن⁵

¹ “Senin ihsanın umuma mahsustur, güneş gibi fazlın ve yağmur gibi feyzin var.”

² “Düşünce ateşinde kimseyi yakma, suçluların mektubunda af bölümü ol.”

³ “Eğer bu iki durumdan dışındaysa, böyle birine dostları şefaata edendir.”

⁴ “Bir şeyi lütuf ile dilersen, mutlaka elden edersin.”

⁵ “Birinin fermanı için kendi cânından vazgeçen, neden onun için bir suçu bağışlayamaz.”

Ve bu muqarrerdir ki, hudud-ı şer'üñ, icrâsında şefâ' atun medhali yoqdur. Belki ol bâbda imân ve emânet ehlerinden ve dîn ü diyânet erbâbından, şefâ' at vâki' olmamaq gerek. Qur'ân-ı mecîdde gelmişdür ki, {وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ} ¹ lâzımdur ki hudud-ı ilâhîde, sizün şefağat ve mihrbânlığıñuz olmaya. Siyâsât-ı Tamğaç Hânî'de mezkûrdur ki, bir civanı uğrılıqta dutup, anuñ huzûrına götürdiler. Be-gâyet hüsni ü cemâl şâhibiydi. Ve hâl u hağ-ı zînetiyle âreste, luğf-ı ebda' -ı rabbânî {وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ} ² [133/a D] şaykalıyla âyine' -i rûyına cilâ verilmiş ve muşavvir-i şun' ilâhî, safha' -ı rûyını {لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ} ³ kalem-i zîbâ raqamıyla çehre-güşâ olunmuş.

Beyt:

هر چه بر صفحه اندیشه کشد کلک خیال
شکل مطبوع تر زیباتر ازان ساخته اند ⁴

Pâdişâh emr eyledi ki çâr-süy şehrde elini kaç' ideler, erkân-ı devlet ve a'yân-ı hazret, beykâr başlarından imâmelerin çıkarup şefâ' at eylediler ki iy melik, bu civânun ser-i günâhından geç ve anuñ siyâsetini mülâzımân-ı dirînenün şefâ' atıyla te' hîr mevku'f buyur. [118/b A] Pâdişâh itdi, "Bu bâbda benim hiç medhâlim yoqdur". Hudâ-yı te'âlâ buyurmuşdur ki, "Sâriğ ve sârikenün ellerini kesüp, yedini kaç' idesiz". Dediler ki, "İy melik buncılayın elün kesilmesi hayfdur". Pâdişâh itdi, "Siz bunuñ dest-i nâzikine nazar eylemeñ, şâhib-i kâlânun dil-i pür-hûnına nazar eylün tâ ki bu ğamm sizün gözünüze âsân görine".

Diger: Ri' âyet-i huğûk-ı âşinâyîdür ki, âşinâlığ-ı cüz'î ve yâhûd hidmet-i rîzesi geçmiş ola. Eger-çi kim bu bir vesîle' -i endekdür, ammâ nazar-ı kerem anı büzürg dutar. Tâ kim ol bahâne ile fuğarâya dil-nevâzlıklar eyleye.

Hikâyetde getürmüşlerdür ki, bir şahş bir kimesnenün hânesini kirâ' ile dutmuşdı. Bir niçe zamân [133/b D] ol hânedede iğâmet eyledi. Nâgâh ol hânededen taşra gidüp, ol şehrden sefer etmekle, bir ğayri vilâyete nüzûl eyledi. İttifâğ ol vilâyette manşab-ı vezârete

¹ "Allah'ın dinini uygulama hususunda onlara karşı merhamet duygusuna kapılmayın." Nur, 24/2.

² "Size şekil veren ve şeklinizi güzel yapan Allah." Mü'min, 40/64.

³ "Biz elbette insanı en güzel biçimde yarattık." Tin, 24/2.

⁴ "Hayal sayfasına ne çizerse, senin şeklin ondan daha güzeldir."

ka-dem başar. Hâne-şāhibi yerinden durup, h̄idmet-i vezīre müteveccih oldu. Çünkim ol şehre irişdi, girdrāhla bār-gāh-ı vezīre geldi. Diledi kim içeri gireydi h̄acib māni¹ olup dedi kim, “Ne kişisin ve ne cür’etle bu bār-gāha geldün?”, ol faķır itdi, “Āşinā-yı vezīrüm”, h̄acib şordı ki, “Āşinālığına sebep nedir?”, dedi ki, “Bir vaķtdekendü h̄anemi aña kirāya vermişdüm, halā geldüm ki nazar-ı ‘ālīsini benden dirīg itmeyüp, h̄azīz mezelletden beni ref etmekle, zirve²-i ‘izzet ve h̄ürmete irişdüre!”[119/a A]. H̄acib h̄ande idüp dedi ki, “İy bī-çāre, sen bir merd-i nā-dān imişsin, bu vesīle³-i sehl bir h̄aķķ taşavvur idüp, sebep-i h̄aķ-güzārılıglaumar mısın ki ri‘āyet bulasın. Var kendü başuñ tedārikinidüp, bir mühim-i diger fikr eyle”. Qazā³ ile vezīr pes-i perdeden bu güft ü güyü istimā⁴ idüp h̄acibi taleb eyledi. Dedi ki, “Kimiñle söyleşirsin?”, h̄acib tebessüm-künān müte‘accib olup dedi ki, “Bir kimesniyle ki ben vezīrüm āşināsıyım bir vaķtdekirā ile kendü h̄anemi aña vermişdüm” [134/a D] dedi. Ben anı melāmet eyledüm, bu sözi söyleme ve buncılayın vesīle³-i sehl ile qurb-ı vezīri dileme ve iltifāt ve in‘ām tevaķķu‘un eyleme” dedüm. Vezīr itdi, “Ġalaķ eylemişsin, var ol benim āşinā³-ı kadīmimi getir ki h̄uķūķı h̄izmeti bisyārdur”. H̄acib fil-hāl anı h̄uzūr-ı vezīre getürecek ve vezīr aña ta‘zīm-i bisyār eyleyüp ve dil-nevāzi³-i bī-şümār yerine getürdi. Ve eţfāl u ‘ayāl aḥvālını istifsār idüp, her birisine teberrük-i büzürgāne³-i tertīb eyledi ve anı dost-ı kām ve murād-ı tamām ile kendü menzil ü maķāmına gönderdi.

Beyt:

نور ده از مهر و وفا سينه را
سهل مدان صحبت ديرينه را¹
روی مگردان ز رفيقان خویش
یاد کن از خدمت یاران خویش²

Hikāyet olunur ki ‘Abdullāh Ṭāhir bir gün bār-ı ‘āmidüp erbāb-ı h̄acātuñ murādātını kendü diñlerdi. Bir şahş gelüp itdi ki [119/b A], “İy emīr, senüñ üzeriñde benim h̄aķķ-ı ni‘met ve h̄aķķ-ı h̄idmetim vardır. Tevaķķu‘am budur ki, bu h̄uķūķı ri‘āyet idüp

¹“Vefa ve sevgi ile gönlünü aydınlat, eski dostluğu hafife alma.”

²“Dostlarından yüzünü çevirme, dostların hizmetlerini hep hatırla.”

beni dereke’i humūldan derece’-i qabūla iriřdüresin”, ‘Abdullāh itdi, “Haqq-ı ni‘met kaŋıdır?”. İtdi ki, “Falan gūn Baġdād’da kevkebe’-i devletūñle benim hānım öñünden [134/b D] geđer iken, dāmen-i pādiřāh ġubār-ālūd olmasun diyü, hānemūñ qapısı öñüni řular idüm. Ol řuyūñ haqq-ı ni‘metdür ki senden dilerüm” dedi.

Beyt:

كسى كه بر تو دارد حق آبی
فراموشش مكن در هيچ بابی¹

Ṭāhir itdi, “Yā haqq-ı hıdmet kaŋıdır?”, dedi ki, “Falan maħalde esb-i devlete sūvār olmaġa murād edindūñ, ben řoluñ segirdüp mübārek řoluñuza yapıřdum tā ki sūvār olduñuz”. Emīr itdi, “Rāst sōylersin ve üzerimde iki haqq-ı hıdmetūñ muqarrerdür”. Pes, anı terbiyet-i tamām ile ri‘āyet eyledi.

Beyt:

بزرگانی که اهل اقتدارند
همه مسکین نواز حق گذارند²
ز جام جاه بیهوشی نه نیکوست
ز همراهان فراموشی نه نیکوست³
اساس مکرمت در حق شناسی است
بصورت ناشناسی ناسپاست⁴

Diger: Ehl-i keremūñ ri‘āyeti zimme’-i ehl-i himem üzerine olmaġ, qabīl-i ferā’izdendür ve bu řüret řuncılayın olur ki, bu řaħř hīle ile diler ki ehl-i keremūñ ‘itāb u ‘iķābindan ve ma‘raz-ı mehlikeden dürüġ-āverlikle ġalāř bula. Anlar ol kizbi fehmi eyleyler. Lākin haqq-ı kerem [120/a A] māni‘dür kim ol firībi yüze getürüp anı řerm-sār eyleye ve bu keremiġāyet ve mürüvvet-i nihāyetdendür.

¹ “Sana su hakkı olan birini, hiçbir zaman unutma.”

² “İktidar sahibi olan büyükler, miskinlerin haklarını savunanlardır.”

³ “Mal ve makamla gururlanmak ve dostlarını unutmak iyi değildir.”

⁴ “Hakkı tanımak keremin esasıdır, hakkı tanımayan nankördür.”

Hikāyet olunur ki [135/a D] bir kimesne'yi Ziyād-ı Başrî önüne getürdiler. atline işāret buyurdı, cellād-ı h n-r z t g-i keşide birle diledi kim anuñ g zini baqlaya. B -are deryā-yı g zab-ı cellādi görecek, ŐuriŐe geldi ve neheng-i ecel n deheni bāz-kerdesin müŐāhede idecek, tazarru' ve zārlıga āgāz eyledi. Müfid olmadı, tövbe ve istiĒfāra i' tiŐām gösterüp dedi kim, "İy em r, miyān-ı m  ve Őuma hürmet-i diyār ve urb-ı civār vardur. Mezheb   Şer' de hem-civārlıguñ hak-ı muarrerd r. Erbāb-ı mürüvvet  f t vvet buña ziyāde i' tibār iderler. Eger bu hair n ri' āyetinde nev' ā taŐirlik olursa, ' ayb-c yān zebān-ı ta' nı dirāz idüp em r, hak-ı hemsāyeg 'i nigāh dutmayup, hemsāyelerini pāymāl-ı cefā eyledi dirler. Bu huŐuŐda em r fikr buyursun. Buncılayın za' if n anına girmek ve kendüyi t r-i melāmete niŐāne etmek revā ve münāsib degildür".

Beyt:

مرا سهلست از جان دست شستن
چه غم گر صد چو من نابود گردد¹
چه خواهی گفت پیش نکته گیران
ترا گر استین آلوده گردد²

Ziyād fikr-i d r u dirāza düşüp, peyk-i endişe'yi eṯrāf ve cevānibe gönderdi. Hi bir vechle sebep-i āŐinālıgını bilmedi. [120/b A] [135/b D] dedi ki, "HemsāyeliĒuñ anĒı maallede olduĒını beyān ve hak-ı civārlıg n anĒı diyārda Őābit olduĒını ' ayān eyle?" itdi ki, "İy em r, diyārı Başra'da. Pederim n h nesi, h ne' -i em r ile hem-āstān ve pederüm ekşer-i evatda mülāzımān-ı em r ile hem-dāstān idi". Ziyād itdi, "Peder n nāmı nedür?" dedi ki, "İy em r, hevl-i cāndan kendü nāmımı ferām Ő eyledüm, bu anda ki nām-ı pederüm yādıma gele". Ziyād tebessüm idüp ol bi-are'yi āzād eyledi.

Beyt:

نیم نیم گنه با هزار عذر نبخشد
به یک لطیفه کریمان هزار جرم ببخشد³

¹"Hayatımdan vazgemek benim iin kolaydır, benim gibi yüzlerce yok olsa ne fark eder."

²"Senin elbisenin yeni kirlendiĒinde, hākimin yanında ne deyeceksin."

³"Yarım yarım günahları yalvarılsa bile baĒıŐlamaz, ama bir güzel söz ile binlerce günahı baĒıŐlar."

Ri'āyet-i ḥuḳūḳ-ı re'āyā dahı 'adl ve iḥsān iledür ve ḥuḳūḳ-ı evlād-ı vüzerā' ve ümerā' ve mülāzımān-ı dergāh ve sipāhyān-ı bāb-ı āḥirde zıkr olunur.

Bāb-ı sī vü heştüm der-ş Şoḥbet-i Aḥyār:

Muşāḥabet-i nīkān ve mecāliset-i dānāyān kīmyā-yı sa'ādet idi. Ve rāhnümā-yı devlet-i sermedīdür.

Nazm:

مهر پاکان در میان جان نشان
دل بده الا بجمع سر خوشان¹
نار خندان باغ را خندان کند
صحبت مردانت از مردان کند²
سنگ اگر خارا اگر مرمر بود
چون بصاحب دل رسد گوهر شود³

Mülūk-ı 'acemüñ ḳāidesi bu idi ki, anlaruñ şoḥbet hergiz 'ulemā' ve fużalādan ḥālī degil idi ve anlaruñ [136/a D] re'y ü meşveretsiz hiçbir kārara ḥükm buyurmazlar idi. Binā'-ı salṭanatları, 'adālet ve rāstlıḳ üzerine olduḡı cihetden dört biñ [121/a A] yıldan ziyāde salṭanatları mümtedd olup taşarruf-ı mülk ve memālik, ḳabza'-ı ḳudretlerinde pāye-dār ve ber-ḳarār oldu ve Sulṭan Sencer-i māzī, enāme bürhāna, Ḥakīm 'Ömer-i Ḥayyām'ı kendü taḥtı üzerine alup cülūs itdirmişdi ve ḥulefā'-ı Benī 'Abbās, 'ilm ve ḥikmet ile muttaşiflar iken, muşāḥabet-i ḥükemā' ve fużalādan bir ān ḥālī olmazlardı. Ḥilāfet-nāme'-i ilāhīde mezḳürdür ki, nām-ı pādişāhī ol kimeneye sezāvārdur ki şāhib-i şevket olupanuñ ḥük-m-i vefḳ-i ḥikmet üzerine ola. Pes, Ḥudāvend ḳudret-i kāmiliye, ḥikmet-i bālīga ile muttaşif olması lāzımdur ve tedbīrūñ niteligini ve taşarrufāt-ı cihanı ma'lūm idine. Bu taḳdīrce, muşāḥabet-i 'ulemāya ve muḥālaṭat-ı fużalāya meyl eyleyüp, cāhilān u ḡāfilāndan iḥtirāz eylemek gerek.

Beyt:

¹ "Temiz bir aşk ve sevgiyi gönlüne yol ver, gönlünü verme meğer sarhoşlar."

² "Nar gülerse bahçeyi de güldürür, iyi insanların sohbet meclisinde olursan iyi olursun."

³ "Taş eğer diken olsa veya mermer, gönül ehline ulaşınca gevher olur."

همنشینی که لطیف و کاملست
راحت روحست و آرام دلست¹
و آنکه نادانی و غفلت وصف اوست
صحبتش مانند زهر قاتلست²

Yūnānī'lerūñ resm ü 'ādeti bu idi ki, anlaruñ ḥākimi bir kimse [136/b D] olurdu ki anuñ 'ilmi ve ḥikmeti cemi'-i 'ulemā' ve ḥükemādan ziyāde idi. Bir kimsenūñ ki manzūr-ı nazar ve maḥkūm-ı ḥüküm, bir merd-i 'alīm ve ḥaḳīm ile ola. Elbetde anuñ eṣer-i ṣoḥbetinden anuñ safaḥāt-ı ḥālī üzerine envār-ı faẓilet lāyih olur. Zīrā ki muṣaḥabetden eṣer-i 'aẓīm muḳarrerdür. Ḥaberde gelmişdür ki iyü hem-nişinūñ mişli, 'aṭṭār-meṣellüdür. Eger kendü [121/b A] 'ıtrından saña bir ḥabbe vermez ise, bāri anuñ rāyihāsından behremend olursın. Ammā meşl-i ḳarīn-i bed, mānend-i küre'-i āhen-gerdür. Āteşi te'şīr etmez ise, anuñ dūd u buḥārından müte'ezẓī olursın.

Beyt:

در گذر از کوره آهنگری³
که آتشی و دودی دهد از هر کران⁴
رو بر عطار که پهلوی او
جامه معطر شود از بوی او⁵

Ve cümle'-i ehl-i ḥikmetden ki pādişāh olan anlardan nā-güzīrdür. Birisi fiḳhiyyedür ki 'alim ü 'āmil ve mütedeyyin ki aḥkām-ı şer'ī zabṭ eylemiş ve mesā'il-i aşl u fer'ī iyü bilmiş ola. Tā ki vaḳt-i fırşatda ḥelāl u ḥarāmdan ve ḥudūd-ı aḥkāmdan söz söyleye. Ve farz ü vācib ve ādāb ve sünen-i namāz u şavm ve ğusül ü vuẓū'ı 'ibāret-i rūşen ile mü'eddī eyleye. Tā ki bereket-i mesā'il-i fiḳh ve fetvā, sulṭānuñ [137/a D] rūzgār-ı devletine vāşıl ola.

Beyt:

¹“Latif ve kāmil bir dosttan zarar gelmez.”

²“Cāhil dostun dili öldürücü zehir gibidir.”

³ Eserin orijinalinde(Farsça)'da (آهنگری) kelimesi (آهنگران) olarak geçiyor.

⁴“Demirci körüğünden geçtiğinde, her tarafın simsiyah ve duman olur.”

⁵“Ama attar(ıtır satan) dükkânına girdiğinde, elbisenin her tarafın güzel kokar.”

گر نیاید نکتهها از فقه و فتوای در میان
منهدم گردد اساس شرع و ملت در جهان¹

Ve birisi daḥı nāṣiḥ-i emīn, ṣāhib-i yaḳīndür ki umūr-ı uḥrevī'i yādına getürüp naṣiḥat-ı dinī'i andan dirīḡ eylemeye. Ve daḥı 'ibāret-i kāfī ve iṣāret-i vāfī ile anı aḳvāl-i ṣeni'ādan ve ef'āl-ı ḳabīhden men' eyleyüp, iktisāb-ı menhiyāt ve irtikāb-ı muḥarremātdanbaḡlandura ve daḥı nāṣiḥa lāzımdur ki irṣād u naṣiḥatda ṭarīḳ-i telaṭṭufı ri'āyet buyura, ṣoḥbet ve maḥfilde pend eylemeye, belki ḥalvet [122/a A] ü fırṣat maḥallinde eyleye ki ol maḥallerde cevābuñ te'ṣiri muḳarrerdür. Mülük ve ḥulefā-yı ḳadīmu'l-eyyāmda meṣāyiḥ ve 'ulemādan, süḥanān-ı telḥ-i işidürelərđi. Ammā rüy-ı ihlāṣ ve inṣāfdan ḳabül idüp, aña göre iş iderler idi ancılayın ki ḥikāyetde getürmüşlerđi, Hārūnürreṣīd ṣaḳīk-i Belḥiye ḳuddise sırıruhu dedi ki, "Baña va'z u naṣiḥat eyleye", dedi ki, "İy emīr Ḥudā-yı te'ālānuñ bir sarayı vardur ki aña düzeḡ dirler ve ol saraya seni derbān eylemişdür ve daḥı saña üç nesne'i erzānī buyurmuşdür. Tā ki ol üç nesne ile [137b D] ḥalkı düzeḡe girmekden men' eyleyesün. Birisi māl ve biri ṣemṣīr ve birisi daḥı tāziyāne, ya'nī ṭurredür. Pes, lāzımdur ki māl ile muḥtāc ve faḳīrānı faḳr u fāḳadan ḥalāṣ eyleyesün. Tā ki vāṣıta'-i zarūrāt ile ṣübehāt ve muḥarremāt cānibine müteveccih olmayalar. Ve ṣemṣīr ile zālimleri ḳaṭ' ve ḳatl eyleyesün. Tā ki mü'min ü Müselmānān anlaruñ şerrinden eymen olalar. Ve tāziyāne ile fāsiḳlara edeb-i ta'līm idesin, tā ki fiṣḳ u fucūrdan ferāḡat eyleyeler. Eger böyle iderseñ nār-ı düzeḡden ḥalāṣ bulup, ḥalka daḥı necāt verirsin. Ve eger bunuñ ḥilāfuñ iderseñ, sen bunlaruñ cümlesinden evvel düzeḡe gidersin. Ğayriler daḥı [122/b A] senüñ 'aḳibiñce giderler". Hārūnürreṣīd bu nesāyiḥ-i pür-fevā'idi istimā' idüp çok aḡladı ve dest-i şefiḳi būs eyledi.

Beyt:

نصیحت که آن ز روی صدق گویند
بگوش هر که آید در پذیرد²
چه³ جان دارد حدیث صاحب دل

¹ "Bu dünyanın esası adalet, fıkıh ve fetvâdır, bunların dışında bu dünya yıkılır."

² "Eğer bir nasihatın esası doğruluk ise, herkes tarafında kabul edilir."

³ Eserin orijinalinde (Farsça)'da (چه) kelimesi (جو) diye geçiyor."

Ve birisi daḥı ṭabīb-i ḥāzıq-ı müşfikdür ki ḵanūn-ı ilācı bilmış ve ‘arāz-ı ḥükemā’ zāḥıre-i ḥātır eylemiş, se‘ā-yı emrāz ve izāle’-i i‘rāzda külliyāt-ı fennī ḥāvī olupifāza’-i enfās-ı ‘İsevī’de [138/a D] yed-i beyzā’-ı Müsevīyi göstere.

Beyt:

تازه گردد جان بیمار ز دمش
روح را راحت رسد از مقدمش²

Tā ki hemvāre mülāḥaza’-ı mizāc-ı mübārekde, ḵā‘ide’-i ḥıfz-ı şıḥḥat-ı mer‘ī duta. ‘İyāzen billāh, eger ṭab‘ ve mizāc-ı eşrāfda ‘alāmet-i inḥirāfi müşāhede eyleser, fil-ḥāl anuñ tedārikine meşḡul ola. Birisi daḥı müneccim-i muḥaḵḵıḵ ve müdeḵḵıḵdür ki, rumūz-ı şāḥayif-i zīc ü taḵvīmi ḥal eylemiş ve miftāḥ künūz-ı‘ ilm-i hey’et ve tencimī ele getürmiş ola. Ve bāb-ı iḥtiyārātde ve mülāḥaza’-ı deḵāyıḵ-ı meşrūtāt ve maḥdūdātde derece’-i a‘lāya irişmiş ola.

Beyt:

دوایر کره مهر و نقش زیج سپهر
محاسب قلمش دور می کند تصویر³

Tā ki pādīşāhuñ ṭālī‘-i mübārekine naẓar idüp tesyīrāt-ı evtāddelā’il-i taḥḵıḵī ile göstere ve her birisinüñ ḥudūd ve eşi‘a’-ı [123/a A] sü‘ūd ve nuḥūseḥaber-dār ola, ve ‘alāmāt-ı devlet ve şevket-i sulṭānī zāḥir olduḵda i‘lām eyleyüp, rāḥ-ı şükr-güzār ve sipās-dārlıḡa delālet eyleye. Tā ki (بالشكر تدوم النعم)⁴muḵtezāsı üzere, ni‘meti salṭanata devām ve ḵıvāmızāḥir ola. Ve emārātı ḥaṭar ve miḥnet müşāhedesı zamānında, pādīşāḥı da‘vāt ve şadaḵāt üzerine ve

¹“Her söz ki doğruluk ve mantıḡa dayanır, gönüle yol açar.”

²“Nefesiyle can bulur hasta, ruh huzur bulur onun gelişyle.”

³“Güneşin çizen daireleri ve göḡün zeyci gibi, ressamın kalemi de daireler çizerek resim çizer.”

⁴“Şükr etmek, nimetin devam etmesine sebep olur.”

izdiyād-ı [138/b D] ḥayrāt ve müberrāta terḡīb eyleye. Tā ki ol şuretūñ vesīlesiyle (الصدقة)
mübteḡāsınca ol beliyet mündefi¹ ve ol miḥnet mürtefi² ola.

Nazm:

ای که خواهی کز بلا جان و اخری
جان خود را در تضرع آوری²
پس باحسان درگشایی دست خویش
تا حجاب غصه بر خیزد زپیش³

Birisi daḥı şā⁴ ir-i şīrīn-zebān-ı zībā-beyāndur ki meydān-ı sūḥan-güzārīden, kūy-ı feşāḥat
rübūde etmiş ve belāḡatda sūḥan-verān-ı zamāndan ḡabz-ı sebaḡ eylemiş ola.

Beyt:

روزبازار فصاحت را رواج از نظم او
صحن گلزار بلاغت را ز شعرش رنگ بو⁴

Tā ki cevāhir-şīfāt-ı sulṡānī rişte⁵-i nazma geḡūp ser-bāzār-ı iştihārda cilveye götüre ve
eş⁶ ār-ı ābdār ile nām-ı memdūḥımı şaḥīfe⁷-i rüzḡār üzerine yādigār ḡoya.

Beyt:

شاعران را عزیز باید داشت
که از ایشان بقا پذیرد نام⁵ [123/b A]
شعر سلمان نگر که تازه از وست
نام سلطان اویس در ایام⁶

Birisi daḥı bir nedīm tāze-rūy ve bezle-gūydu ki nokta-hāy rengīn ile maḥāfili
ārāste idüp, laṡīfe-hāy şīrīn ile ebvāb-ı inbisāṡı, rūy-ı ḥazırān-ı meclis üzerine aḡa.

Beyt:

¹ “Sadaka belāyı def edip ömrü uzatır.”

² “Eḡer belādan kurtulmak istiyorsan, Allah’a tazarru edersin.”

³ “İyilik etmekte elin açık olsun ki kin perdesi ortadan kalksın.”

⁴ “Fesahat pazarında onun nazmı geḡer, belāḡatın bahḡesi onun şiirlerinden renk aldı.”

⁵ “Şairlere deḡer verilmeli, ḡünkü bir milletin kùltürünü onlar canlı tutarlar.”

⁶ “Selman’ın yeni şiirine bak ki o zaman sultanın adı Üveys’ti.”

[139/a D] طبع را لذت از ظرایف او

روح را بهجت از لطایف او¹

Birisi daḥı bihterīn-i celīs ve ḥoşterīn-i enīsdür ki kütübekābīr ve resā'il-i büzürgāndur ki, bī-mersūm vazīfe'-i muşāḥabeti edā eyleye ve bī-nāz u kirişmemuḥālaţat ve mecāliset göstere.Ve zamānda celīs-i ḥayr olan kitābdur.Ne zamīr-i ḥānındaya andan melāl var ve ne ḥāţır-ı şinevendeandan kelāl var.

Beyt:

همنیشینی به از کتاب مخواه

که مصاحب بود گه و بیگاه²

بهجت افزای جان و راحت دل

که نرنجید و هم نرنجانند³

Büzürgān şöyle ittifaḳ eylediler kim, cemi' ḥalāyiḳ 'aḳla muḥtāclardur ve 'aḳluñ daḥı tecrübeye ihtiyācı vardır. Zīrā demişlerdür ki tecrübe āyīne'-i 'aḳldur ki anda şuver-i meşāliḥ müşāhede olunur.Tecārib daḥı rüz-gār-ı mümteḍ ve 'ömr-i dirāz ve ferāgat-ı tamām ister.Müddet beḳā'-i 'ömr ise, buña vefā eylemez. Pes, hükemā' daḥı rüy-ı mihrībānīden bir tedbīr eylediler ki mürūr-ı zamānla tecrübe-hāy küllī ḥāşıl ola. Lā-cerem aḥbār-ı mülük ve selāţini ve aḥvāl-iümerā' ve vüzerā'a ve kelimāt [124/a A] 'ulemā' ve hükemāyı kitāblarda şebt idüp, kışaş u tevāriḥ-i [139/b D] güzeşte-gān, ḥutūt-ı āyende-gān içün kayd-ı ta'liḳe çekmişlerdür. Tā ki aşḥāb-ı devlet ve erbāb-ı miknet anı destūru'l-'amel idineler.Ve her birisi isti'dādı ḳadar ve ḳuvve'-i himmeti miḳdārı ol ḥikāyātuñ müḥāla'asından ve ol revāyātuñ mülāḥazasundan, isti'dāda ve istifāza eyleyeler.Tā ki (السعيدمن وعظ بغيره)⁴mazmūnyla tecrübe'-i digeřāndan fā'ide dutup ve mev'ize'-i digeřān ile pend-peziş olalar.

Nazm:

¹ "Onun güzel davranışı insana lezzet verir, onun letāfeti ruhu mutlu eder."

² "Kitap dışında arkadaş edinme, çünkü insanlar kâh iyidir kâh kötü."

³ "Kitap canı ve ruhu mutlu eder ki hiç incinmedi ve incitmedi."

⁴ "Başkalara vaaz eden said." (Yardım, age., s. 45.)

حکایات و احوال شاهنشهان
روایات و اخبار کارآگهان¹
دل و دیده را روشنایی دهد
بعلم و خرد آشنایی دهد²
ز هر گونه بایی سخن گفته اند
بالماس تحقیق در سفته اند³
بهر کار بس رنجا برده اند
بدوران بسی تجربه کرده اند⁴
همان به که بر قول ایشان رویم
سخنهای پیشینیان بشنویم⁵
درختی که کشتند در روزکار
بسی میوه نغز آورد باز⁶
بیا تا بدان باغها پی بریم
دمادم ازان میوه ها برخورداریم⁸

Tercüme⁷-i ĩn ebyāt:

Hikāyet ü aĥvāl-i ŧchinŧāhān

Rivāyāt u āĥbār-ı kār-āgehān

Dil ü dīdeye rūŧenāyī verir

Daĥı ‘ aĥl u ‘ ilme āŧināyī verir

Ki her nev‘ den ĥōd beyān itdiler

Niħe kezlü dūrri ‘ ayān itdiler

Cihānı niħe terūbe kıldılar[124/b A]

Her iŧi de niħe dūrly renc çekdiler

¹ “Padiŧahların hāl hikāyeleri, bilgelerin rivāyet edilmiŧ haberleri.”

² “Göz ve gönülü aydınlatır, ilim ve irfāndan haberdār eder.”

³ “Her ilmi hakkında konuŧmuŧlar, elmas deħerinde bilgiler toplamıŧlar.”

⁴ “Her iŧte zahmet çekip tecrūbe edinmiŧlerdir.”

⁵ “Bilge insanın sözünü dinleyip, onu yolunu devam edelim.”

⁶ Eserde Osmanlıca çevirisi bulunmamaktadır.

⁷ “Onlar tarafında dikilmiŧ ağaç, ŧimdi güzel meyve verir.”

⁸ Eserde Osmanlıca çevirisi bulunmamaktadır.

⁹ “Gel o bahçelere dikkat edelim, sık sık o meyvelerden yiyelim.”

Hemān anlaruñ qolına gidelim

Güzeşte olandan söz işidelim

Bāb-ı Sī vü Nühüm der Def -i Eşrār:

Niteki muşāḥabet ihtiyār ve ebrāra meyl olunması vācib ise, mecāliset-i eşrār ve fuccārdan daḥı, ictināb ve ihtirāz olunması lāzımdur. Zīrā ḥasebe ḥāşiyet ile [140/a D] şoḥbetüñ te'siri muḥarrerdür. Pes, niçe ki hem-nişin nīkāndan fevāyid-i küllī ḥāşıldur. İhtilāt-ı bedān ve nā-sezāyāndan daḥı, netā'ic-i nā-lāyık zāhir ve peydādur. Muşāḥabet-i nīkān mezīd-i devlet ü meserret ve muḥālaḫat-ı bedān mūcib-i melāl u nedāmetdür.

Beyt:

با دولتیان نشین که خاری
در صحبت گل شود بهاری¹
با هر که مقبل است منشین
کز سرکه نگشت کام شیرین²

Eşrār daḥı iki kısmdur, biri vācib-i def ve birisi daḥı vācib-i men' dūr. Ammā ol ki anlaruñ def'i, sebab-i nef-i Müselmānān ve nābūd olmaları şalāḥ-ı küllī-i ehl-i imāndur. Anlar daḥı üç bölükdür. Evvel düzdāndur, anları def eylemek vālā'-ı İslām'uñ zimme-i himmeti üzerine lāzımdur. Hüşen'üñ üçüncü vaşiyet-i bu idi ki, “İy ferzend, lāzımdur ki erbāb-ı fışkı mālīde ü mezcūrve şerīr-i müfsidi menkūb u maḫḫūr dutasın. Ve düzd ü rāhzenüñ şerr ü zararını rāh-güzeriyāndan dūr eyleyesin. Tā ki yollar emīn olup eṭrāf u cevānibden ehl-i tüccār ve erbāb-ı ḥācāt, teşvīşsiz gelüp gitmege ḳādir olalar. [140/b D] Ve vilā- [125/a A] yetüñde envā' metā' lar bulunup alunup, şatılmaḫ ile ucuzlıḫlar zāhir ola. Ve bu ma' nī sebab-i ḫuzūr u refāhiyyet-i ḫalḫa dāldur.

Nazm:

تا نکوشی بعدلت نشوی
هرگز از ملک سلطنت شادان¹

¹“Devletli ile dost ol ki diken gülle konuştuğunda bahar olur.”

² “Her kimse ile dost olma, çünkü sirke ile ağız tatlanmaz.”

راه هارا ز دزد ايمن کن
گر تو خواهی ممالک آبادان²

Hikāyet:

kitāb-ı Cevāhirü'l-İmār'da getürmüşlerdür ki, şahābe³-i güzīnden birisi rivāyet eyler ki, zamān-ı cāhiliyetde ticāretle cānib-i Medāyin'e giderdüm. Bir bûrd-ı Yemānî cinsinden kırk kıt'a cāmem var idi. Çünkim havālī³-i Medāyin'e vāşıl oldum, haramīler yolumuz alup, bizi ğāret eylediler. Biñ dürlü belā ve miḥnet ile kendümi ḥalāş idüp, Medāyin'e geldüm. Dād-ḥahlık ile der-i bār-gāh-ı Nūşirevān'a vardum, çünkim şüret-i tazallümüm sem⁴-i Nūşirevān'a irüp, kemāhî üzere benim ḥālime muṭṭali⁴ olıcağ, bir ḥacib gönderüpbeni veşākına getürtdi. Dedi ki, "Bu yerde otur tā ki ol ḥaramīleri taleb eyleyeler. Ve metā'ıñı bulup getüreler". Ben daḥı ol mekân-ı maḥfûz mesken idinüp, maṭbûḥ-ı ḥaşdan her gün ta⁴ām-ı mülükāne⁴'i getürürler idi. Ben daḥı andan murādımca tenāvül eyler idüm. Her gün der-i bārgāh-ı kistrā seyrān idüpmerāsım-i [141/a D] memleket-dārī³-i ve ra⁴ıyyet-perverligini, nezāre ve müşāhede eyler idüm. Kırk günden sonra girü veşākıma geldüm, cāmelerimi alan kimesne⁴'i [125/b A] elin kesilmiş ve cāmelerüm bī-kušūr bir yere ḳonulmuş gördüm. Ve bir kāğız ile kırk sikke altun ḳonulup, kāğaz üzerine taḥrīr olunmuş ki, "Uğrılarım ele girince bu mekānda kırk gün intizār çekdüñ. İntizaruñ⁴ ıvazına bu kırk altunı alasin. Vilāyetüñe vāşıl ve dāḥil olduđuñda, bizden şikāyet eylemeyesin". Ve bu ḥikāyetden ma⁴lüm olur ki, mülük-ı refi⁴ ü'l-miḳdārlara lāzımdur ki, def⁴-i düzdān ve ref⁴-i rāhzenānda, ihtimām-ı bisyār eyleye. Pes, vālī-i⁴ ıādile lāzımdur ki, rāh-hāy Müselmānānı, ḥavf-ı düzdān ve rāhzenāndan saṭvet-ı siyāset ile eymen eyleye. Ve her kimse ki yollarda Müselmānlar'ıñ ĩzā ve zararına meşğül olsa, anı nekāl⁴ uḳubet ileğayrilere⁴ ıibret eyleye.

Nazm:+

بیر دست دزد و سر راه زن
که ایمن شود راه بر مردوزن³
چو ره گشت ایمن رود کاروان

¹"Adalet ile hüküm edemezsen, sen hiçbir zaman iyi bir hükümdar olamazsın."

²"Yolları hırsızlardan koru, eğer gelişmiş bir şehir istersen."

³"Hırsızın elini ve eşkiyanın kafasını kes ki yollarda emniyet olsun."

ز بهر تجارت به هر سو روان¹
و زان پس بسی نفع یابند خلق
دمادم بهر سو شتابند خلق²
شود شهر معمور و ده نیز هم
[141/b D] ز آیینۀ دل رود زنگ غم³

İkinci, hūnrīz ü evbāş ve fitne-engizler ki, bilād u urāda hūre-rūyī ve tūnd-hūyılık ile dest-i ta‘ārruzlarını, māl u ferzend-i merdümāna dirāz eylerler. Ve bir kimesne kendü hālī hıfz için anlara mū‘teriz olmaa ādir degildir. Bu ma‘lūmdur ki, anlar üzerine hākim şāhib-i udretten ayri zafer bulmaz. [126/a A] Pes, vālī³-i vilāyete lāzımdur ki, anları al‘ u am‘ eyleyeler. Hikāyet olunur ki şehir-i Haleb’de düzd ü evbāş çoulup, halk anlardan ziyāde bī-hūzūr olmuşler idi. Bu ahvālden sulān-ı Mısr’a şikāyet eylediler. Sulān-ı Mısrı def‘ evbāş ve allāş için Muşlih-nām bir hākim gönderdi. Muşlih Haleb’e gelicek ol harāmīlerūñ ba‘zını dutup siyāset eyledi. Ol cemā‘āt mütezeccir olup, kār u if‘āllarından ferāat eylemediler. Ahir-i kār halleri şuñ irdi ki, hākim namāz edā eyledii mescid mihrābınuñ önünde yazdılar ki, “İy Muşlih kendüñe zamet verüp ne edersin, biz ol cemā‘atduñuz ki, eger cümlemiz içinden bir kimesne’i atl eylesün, anuñ yerine on kimesne daı bāş ıkarur. Ve atl olunma bizim farımızdur.

Beyt:

[142/a D] بی زخم تیغ عشق ز عالم نمیرویم
بیرون شدن ز معركة بی زخم عار ماست⁴

itimāldur ki sen bizi atl eylemekden müzāyaa ve zamete iresün. Ammā senūñ atlūñden bize zamet ve meşakat ‘ārız olmaz”. Muşlih ki bu hatı oudu bildi ki, bunlara

¹ “Yollar emīn olduunda ticārī kervanlar geer.”

² “Ve bundan halk fayda eder, halk alışmak için her tarafa koşturacak.”

³ “Şehirler ve köyler gelişecek, keder ve hüzün o şehirlerden yok olacak.”

⁴ “Aşk kılıcı ile yaralanmadan bu dünyadan gitmeyiz, savaş meydanından yaralanmadan ıkmak bizim için ayıptır.”

h̄ile apusun aup, tedb̄irden ayriyle bunlara afer bulunmaz. Emr eyledi t̄a ki anlaruñ h̄attu altına yazdılar ki, “Biz siziñ merd̄an ve ferzend̄aneligũñuzi bildũk. Ve siziñ yek-dil ve yek cihetlikũñuzi ma‘ lũm idindũk.

Beyt: [126/b A]

در جگر داری و سر بازی شما را میل نیست
بر چنین مردان و یک دل آفرین باد آفرین¹

H̄aliȳa bizden her ne ki ad̄ır olduysa peim̄an olup, aded-i terbiyet ve taviyetũñize megũlız”. H̄uzz̄ar-ı meclis bu cev̄abdan m̄ute‘accib oldılar. Ve kend̄usi muttasıl anları ta‘ r̄if ve tavif idũp, anlaruñ kayd ve atlinden el ekdi. Bir nie gũnden oñra ehrũñ a‘ ȳan ve er̄afından ba‘ zı kimesneler Muliħ‘e geldiler. Dediler kim, “Anlaruñ h̄aında s̄oz s̄oyleyeler”. H̄akim anlaruñ ūzerine sebat idũp dedi kim, “İy ‘aziz̄an, imdiye dek ol civ̄anları atl eyledũgime pim̄an oldum. Ve buncılayın merdũm̄an-ı dil̄ir ū al̄akı ūldũrmek ayetle h̄ayfdur. Z̄ir̄a her zam̄anda bunuñ gibi t̄a‘ife ele girer degildũr. imdiki h̄alde ben anlara mut̄acum. [142/b D] Z̄ir̄a al‘ a‘-ı Rũm h̄alkı ȳai olup, err ū zararları def‘ iũn baña merd̄an-ı k̄arz̄ar l̄azım olumudı. Eger baña havad̄ar olursañuz ol t̄a‘ifenũñ serd̄ar ve piv̄asını baña getũrũñ. T̄a ki naz̄ar-ı terbiyet ile melhũz idũp eer-i taviyetden anları mazũz eyleyũm”.

Beyt:

ازین نامداران باهوش و تنگ
کسی را که بینم سزاوار جنگ²
دهم مرکب و مغفرو جوشنش
بگردون گردان رسانم سرش³

Ek̄abir-i H̄aleb dediler ki, “Anlaruñ serd̄arı bir p̄irdũr ki d̄ort olı vardur. H̄al̄a kesb ū k̄ar ūzere olup, satvet-isiȳasetũñde her birisi bir gũa‘ı itiȳar etmilerdũr”. Muliħ emr eyledi. [127/a A] T̄a ki anları aleb idũp ta‘ z̄im-ibisȳar ve telatuf-ı b̄i-ũm̄ar ile ol p̄ire bir ‘al̄i

¹ “C̄omertlikte sizin onlũnũz yoktur, c̄omert olan birine a‘ferin.”

² “Bu akıllı ve c̄omert ahıslardan, bazıları savaa layık orũrũm.”

³ “Onlara binek, zırh ve mifer veririm, onun baını oklere yũceltirim.”

mertebe verüp, oğullarına kendü bārgāhınuñ çavuşlığını erzānī buyurdı. Ve dūñlisine h̄il‘ at verüp, envā‘ ‘ināyet ve ‘ātıfetler gösterdi. Bir niçe günden şoñra ki anlaruñ h̄atır, muṭma‘in ve gönülleri cānib-i h̄ākimden eyemen olıcağ, p̄iri da‘vet idüp dedi ki, “Baña bir cemā‘ at lāzımdur ki h̄ūn-h̄ār ve ‘ayyār-p̄iše olalar. Tā kim anları terbiyet eyleyüm. Siz ol cemā‘ atı bilürsüz. [143/a D]

Her kañgısından ki iş gelür ve ma‘reke‘i h̄arbiañlar getürüñ. Tā ki anları h̄il‘ atleyüp, diledikleri gibi taḳviyet eyleyüm”. P̄ir ve oğulları bu sözden ġāyetle hoş-dil ve şād-mān olup ṭaşra çıkdılar. Eṭrāf ve cevānibden üç yüz cerrār ve rind-i h̄ūn-h̄ār cem‘ idüp h̄ākime getürdiler. Buyurdı ki bunları yarın getürüñ tā ki h̄il‘ at kıyalar ve ol maḥalde ḥayyāṭan üstādān ṭaleb eyledi. Bī-tekellūf üç yüz cāme‘i bürīde idüp, dikmege meşgūl oldılar. Mülāzımān-ı dergāh ve a‘yān-ı devlet bunuñ işinden ḥayrān oldılar ki sulṭān-ı Mıṣır, bunu anlaruñ def‘i için göndermişken, pādīşahuñ emrine muḥālefet idüp, anlara mu‘āvenet ve taḳviyet ider dediler.

Beyt:

بجای خار گلین می نشاند
بجای زهر شکر می چشاند¹

Çünkim aḥşam oldı, üç yüz merd-i yegāneve ferzendāne‘i muḳarrer [127/b A] eyledi ki, silāḥ pūşīde olup, cāme-h̄ānede müteraşşıd duralar ki ol cemā‘ at gelecek her birisi birini dutup, ḳatlı ve helāk eyleyeler. Vaḳtā ki sabāḥ oldı. Ol cemā‘ at külliyā gelüp, dest-i ḥākimi būs itdiler. İşāret olundı ki, [143/b D] cāme-h̄āneye varup h̄il‘ atların kıyalar. Ṭaşra çıkdıklarında, şaf-ı ḥidmet keşīde idüp ve kemer-i mülāzımat miyān-ı havādārı üzerine bend eyleyeler. Vaḳtā ki cāme-h̄āneye dāḥil oldılar ise, cemi‘ sini ḳatlı ve helāk eylediler. Ve ol ḳavmūñ başlarını nīze üzerine eyleyüp, eṭrāf-ı şehri dolandırdılar. Ve anlaruñ şerr ü fesādlarından ‘arşa‘-i vilāyeti pāk eylediler.

Beyt:

بدانش مردم سر افگنده به

¹ “Diken yerine çiçek diker, zehir yerine şeker verir.”

Üçüncü: Sitemkārān dil-āzārāndur ki, tīrelıkde یوم القيمة ظلمات mānendine māl ve menāl-ı Müselmānān'a ƙaşd eylerler ve tehdīdinden ƙorƙmazlar. Ve 'uƙūbet Ĥudā'dan ĥavf etmeyüp, siyāset-i sultāndan bāk eylemezler. Pādīşāha lāzımdur ki bu maƙūle kimesneleri def eyleye. Tā ki anlaruñ eşer-i şe'āmeti memlekete irişmeye. Ve anlaruñ veĥāmet-i āƙıbeti ol vilāyetde zuhūr eylemeye ki ĥātımet-i zūlm vaĥīm ve cezā-yı zālīm 'azāb-ı elīmdür.

Beyt:

[128/a A] کار ظالم ملک ویران کردن است

عالمی را دیده گریان کردن است²

ای نهاده تیر ظلم اندر کمان

کی ز شمشیر بلا یابی امان³

İkinci kısım ki vācibu'l-men' lerdür [144/a D] anlar şol tã'ifedür ki, şıfat-hāy nā-sütüde ile ma' ruf ve sīret-hāy nā-pesendīde ile mevşuf olalar. Her āyīne anlardan ictināb ve iĥtirāz eylemek lābüdd ve lāzımdur. Zīrā anlaruñ maƙālāt ve mülākātı, ehl-i devlete ziyān eyler tã'ife'-i mezbūreden birisi, süĥan-çındür ki, aĥbār-ı kāzıbe ile miyān-ı ĥalƙda ğubār-ı fitne'i ƙaldırıp, dostān ve aĥıbbā'i birbirine düşmen eyler. Ĥadīş-i şerīfde vāriddür ki süĥan-çin cennete dāĥil olmaz. Ve Ĥaƙƙ sübhānu ve te'ālā Tevrāt'da Ĥazret Mūsā'ya 'alā nebīyinā ve 'aleyh şalavātu vesselām, buyurdı ki "Yā Mūsā rüz-ı ƙıyāmetde merd-i süĥan-çinüñ cebhesinde yazılmış göresin ki", (لیس من رحمة الله)⁴ ya' nī ol nā-ümīd ve bī-behredür, raĥmet-i Ĥudā'dan. Ve Ĥur'an-ı mecīdde Ĥudā-yı te'ālā merd-i süĥan-çini fāsıƙ lafzıyla zıkr etmişdür. {إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ}⁵ buyurdı ve erbāb-ı ĥıƙmet demişlerdür ki, çünkim bir kimesne senüñ ĥuzūruña ğelüp, falan kimesne senüñ ĥaƙƙında şöyle dedi dese, ol maĥalde

¹ "Kötü düşünenler hep başı eğik olmalı, kötü ağaç kökünden çıkartılmalıdır."

² "Zālimin işi mülkleri yıkmaktır, âlemin işi bu olaylara acımadır."

³ "Zulüm okunu yaya koyan ey zālīm, ne zamana kadar belâ kılıcından kaçarsın."

⁴ "Allah'ın rahmetinden ümidi yoktur.."

⁵ "Eğer bir fāsik size haber getirirse.." Hucurāt, 49/6.

senüñ üzeriñe altı nesne vâcib olur. Evvel anuñ kelâmını şaḥîḥ ve dürüst dutmayasın ki, Ḥaḳḳ sübhānahu ve te‘ālā [128/b A] aña fāsıḳ [144/b D] buyurmuşdur. kelām-ı fāsıḳ rāst ve şādıḳ olmaz. İkinci oldur ki, anı nemīmeden men‘ eylesün ki ol münkerdür. Ve nehiy münker vâcibdür. Üçüncü oldur ki, anı düşmen dutmaḳ gerek ki, Ḥudā-yı te‘ālā anı düşmen dutar. Nitekim haberde gelmişdür ki, Allāh te‘ālānuñ düşmen-i ḳavisi süḥan-çindür ki, dostān ve aḥbāb mābeynini ifsād idüp, biribirine düşmen eyler. Dördüncü oldur ki mü‘min karındaşlara gümān-ı bed etmeye ki, rüz be-rüz vebāle ve günāha mü‘eddī olur. Beşinci oldur ki, ol ḥabere taḥsīn ve āferīn eylemeye ki, taḥsīn münḥī-‘anhdur. Altıncı oldur ki, kelām-ı süḥan-çini diñlemeyüp, anı ḥuzūruña gelmesine yol virmeyesün.

Beyt:

سخن چین را مده نزدیک خود جای
که در یکدم کند صد فتنه بر پای¹

Hikāyet: İşfāḥān ḥācelerinden birisi, bir ğulām şatun aldı. Şāhibi itdi ki, “İy ḥāce, bu ğulāmuñ bir ‘aybı vardır ki süḥan-çindür”. Ḥāce itdi, “Baña neylese gerekdür”, diyüḫānesine getürdi. Bir kaç günden şoñra, ğulām ḥācenüñ ḥātūnına dedi ki, “Efendim seni sevmez. Diler ki senden ğayri bir ḥātūn daḫı ala”. Ked-banū bu ḥaberdan müteḥayyir ve bu sözden [145/a D] müte‘eşşir oldı. Ğulām ḥātūnuñ bu sözinden bī-ḥuzūr olduĝın bilüp, tīr-i tedbīr-i fāsıdı nişāneye irdüĝini bilecek ḥātūna itdi, “Diler misin ki seni aña dost ve muḥibbeyleyim”. [129/a A] ḥātūn itdi ki, “Belī”. Ğulām itdi, “Muḥabbet için bir tılısm ve bir efsūn bilürim. Ḥāce ḥābda iken bir keskün ustura ile anuñ meḥāsin müyından bir miḳdārın tırāş eyle daḫı baña getür tā ki ol efsūnı okuyupmuḥabbetüñi anuñ göñlüne biraĝım”². Zen bu ‘azīmete rāsiḥ olup, “Bu gün elbetde bu kārı ‘amele götürürim” dedi. Pes ğulām ḥuzūr-ı ḥāceye gelüp dedi ki, “İy ḥāce, mābeynimizde nān u nemek ḥaḳḳı şābit ve muḥaḳḳaḳ olmuşdur. Bir ḥaber mesmū‘ım olmuşdurki, anuñ bilinmesi size lāzımdur. Tā ki andan ĝāfil olmayasız”. Ḥāce dedi ki, “Ol ḥaber nedür?”. Ğulām itdi, “Ḥātūnuñ bir āḥir

¹ “Gammazları yanında yer verme, çünkü bir anda yüz fitne çıkarır.”

² Derkenār: bir ğulāmuñ süḥan-çindür diyü efendisine ḥaber virdiklerinde, baña ne etmeye ḳādir. Cevab eylemiş baden nifaḳ ederek efendisi ḥatunını...eylemişdür.

kimesne ile ülfet ü muḥabbeti vardır. Anuñiçün senüñ helâkuña qaşd eylemişdür. Eger bu sözüñ şihhatına irem derseñ ḥāneye varacaḡ kendüñi uyur gibi eyle. Ğāfil olmayup gözle ki ne aḥvāle vāḡıf olursın”. Ḥāce ḥānesine gelüp ṭa‘ām-ıçāşt tenāvül eyledi. Ve sebep-i [145/b D] rāḡat için, bister-i istirāḡata baş koyup uyur gibi oldu. Ve dīde‘-i taraşşud güşāde idüp ef‘āl-ı ḡātūna muntazır durdı. Zen ḡāce‘i tamām uyḡuda zann eyledi. Ve bir keskün ustura‘ı eline alup, ḡācenüñ başı ucuna geldi. Diledi kim ḡācenüñ şaḡalından bir qaḡ dāne müy tırāş eyleye. Ḥāce gözin açdı ve ol ḡālī müşāhede eyledi. [129/b A]Şandı ki kendüyi helāk eylemege gelmişdür. Fil-hāl yerinden durdı. Ve dest-i zen muḡkem dutup, ustura‘ı elinden aldı. Ve başını gövdesinden cüdā eyledi. Ḥātūnuñ aḡrabāsı bu ḡaberi ki işitdiler, ḡāce‘i dutup anuñ qażāsına ḡatl eylediler. Ve ol ḡulāmuñ şūmlıḡından ol ‘azizüñ ḡān-u-mānı vīrān ve ḡarāb oldu.

Beyt:

ميان دو تن جنگ چون آتش است
سخن چين بد بخت هيزم کش است¹

Diger ḡammāzlardur, anlaruñ didārını görmemek ve ḡüftārlarını eşfā eylememek, zehī devlet ebedī ve sa‘ādet-i sermedīdür. Ğşār ve aḡbārda vāriddür ki, helāl-zāde olan ḡammāz olmaz. Ḥikāyet olunur ki, Beni İsrā‘īl zamānında, ḡuşk-sālī bedīd. Ve āşārı qaḡṭī zāḡir oldu. Ḥāzret Mūsā ‘alā nebīyyinā ve ‘aleyh selām, [146/a D] nālişinde dedi ki, “İlāḡī cenāb-ı ‘izzetüñe dört ḡün ve dört gecedür ki münācāt idüp du‘ā iderim. Anuñ eşer-i icābet ma‘lūm olmaz”. Ḥiṭāb geldi ki, “Eger kırḡ ḡüne dekin gecede ve gündüzde du‘ā etseñüz müstecāb olmaz. Zīrā senüñ qaḡvmuñda bir ḡammāz vardır². Anuñ şūmlıḡı ḡomaz ki du‘āñuz qaḡbul ola”. Mūsā ‘aleyh selām, dedi ki, “İy bār Ḥudā, ol ḡammāz kimdür. Ve nerdedür baña i‘lām eyle. Tā ki aña tövbe ve istiḡfār verim”. Nidā geldi ki, “Yā Mūsā, ḡammāz benim düşmenim. Ve ben ḡammāzı düşmen [130/a A] dutmuşken, nicesine ḡammāzlıḡ eyleyim. Qaḡvmuña de ki ḡammāzlıḡdan tövbe eylesünler. Tā ki anlardan naḡar-ı raḡmeti dirīḡ eylemeyim”. Mūsā ‘aleyh selām qaḡvına gelüp cemi‘ sine tövbe verdi. Ḥaḡḡ sübhānahu ve

¹ “İki kişi arasında savaş ateş gibidir, ama gammaz o ateşin odun taşıyıcısıdır.”

² Derkenar: Ḥāzret Mūsā ‘alā nebīyyinā ve ‘aleyh selām zaman-ı saadetlerinde ḡammāz keyfiyet-i beyāndur.

te‘ālā bārān-ı firāvān gönderüp, yeryüzine bereket ve ni‘metler buyurdu. Ve selāṭīn-i nām-dārān, muṭlaḳā sūhānı ğammāzānı ğuş etmeyüp, ol cemā‘atı düşmen dutmuşlardur. Hikāyetde getürmüşlerdür ki, mülükdan birisi, bir şahşı terbiyet idüp dedi ki, “Diler misin ki rüz be-rüz ṭālī‘üñ pīrüz. Ve sâ‘at be-sâ‘at mertebe ve sa‘âdetüñ efvün ola. [146/b D] Ve benim katımda sâir mülâzımānı dergāhımdan muḳarreb-ter olasın. Saña lâzımdur ki, üç dürlü işi işlemeyesin. Evvelâ dürüg-güy olma ki, kâzib olan kişi, nazar-ı halkda hār u bî-miḳdār ve bî-i‘tibardur. İkinci beni kendü huḳūrımda medḥ ve sitāyiş eyleme ki, ben kendümi senden yeg bilürim.¹ Üçüncü si‘âyet ve ğamzdan ḥazer üzere ol. Ve ḥadem ve ḥaşemüñ nâ-şâyesteligini baña zıkr eyleme ki, anlaruñ yaramazlıkların işitmekle anlara buğz u ğazab² ḥadem ve ḥaşeme çünkim zāhir ola, bir ğayri kimseye, ilticā’ iderler. Re‘âyā daḥı böyledür. Çünkim anlar daḥı ḥā’if ü tersān olalar. Bir ğayri pâdişāhı ṭaleb eylerler. Bu taḳdīrce benim mülküme ḥalel-i küllī yol bulur.

Beyt:

[130/b A] ز غماز عالم برآید بهم

خلل راه یابد بخیل و حشم³

ز غماز گردد جهان سر نگون

که ناپاک جانست و تیره درون⁴

چو غماز را دیدی اندر زمان

به تیغ سیاست ببرش زبان⁵

Hikāyet olunur ki, mülâzımān-ı Nüşîrevān’dan birisi, bir şahşı melike ğamz eyledi. Nüşîrevān itdi, “Eger bu sözüñ taḥḳīḳ ve dürüst ise, ğammāzlığuñ [147/a D] sebebiyle saña ‘adāvet iderim. Ve eger kâzib iseñ kızbüñ cihetiyle, saña ‘ukūbet iderim. Ve eger tövbe idersüñ ikisinden daḥı ferāğat idüp güzer iderim”. Dedi ki, “İy melik tövbe ve istiğfār eyledim”. Nüşîrevān itdi, “Ben daḥı seni ‘afv eyledim”.

¹ Derkenâr: mülükdan birisi, bir şahşı terbiyet idüp dedi ki, evvel dürüg-güy olmaya, İkinci beni kendü huḳūrımda medḥ eyleme ki, ben kendümi senden yeg bilürim. Üçüncü ğammazdan ve teferruḳdan ḥazer eyleye.

² Eylemek lazım gelür. Ve ḥaber-i buğz u ğazab D. –A.

³ “Gammaz yüzünden âlem birbirine girer ve halk zarar görür.”

⁴ “Gammaz yüzünden cihan yıkılır ki onun ruhu kirlî ve içi karanlıktır.”

⁵ “Gammazı gördüğünde, dilini siyâset kılıcı ile kes.”

Beyt:

هر که غمازی کند نزدیک شاه
هم بنزد شاه گردد رو سیاه¹
عالمی در آتش و دودند ازو
نی خدا نی خلق خشنودند از و²

Hikāyet olunur ki, bir kimesne ğamz ve si‘ ayet yüzünden, Mu‘ taşım ḥalīfeye bir ruḳ‘ a yazup şundi. Maẓmūnı bu idi ki, “Falan kimesne ki ma‘ ārifdendür, vefāt eyledi. Ve andan māl-ı firāvān bāḳī ḳalmışdur. Ḥālā bir püser şaġiri vardır. Eger fermān olunur ise kefāf-ı tıfla kifāyet miḳdārı ta‘ yīn olunup, bāḳisi ḥazīnenüñ revnaḳ ve tevḫiri için ḥazīneye alınsa. Pes ḥadd-i bülūġa geleceḳ.³ Aña teslīm olunsa olmaz mı”, demiş. Ḥalīfe ruḳ‘ anuñ ḳahrine yazdı ki, “Müteveffā’ı Ḥudā-yı Te‘ālā raḫmet idüp yarlıġasun ve māl-ı mīrāşa bereket virsün. [131/a A] ve yetimi nebāt-ı ḫayr ile perverde eylesün. Ve ğammāza hezār hezār la‘ net eylesün”.

Beyt:

مشو غماز کس نزدیک شاهان
[147/b D] بترس آخر ز آه بی گناهان⁴
که آه بی گناهان سخت گیرد
بسی کس را ز بخت و تخت گیرد⁵

Bir ğürūh daḫı şāhib-iġarazāndur ki, aḳvāl ve ef‘alleri i‘ rāz-ı fāsıde ile mu‘ allil ve her bir sözi ki, rūy iḫlāş ve havādārılıġdan tekellüm etseler, anı ġaraz birle irişdürürler. Ḥūşeng melik veşāyāsında buyurdı ki, muḫābaḳat ve muvāfaḳat aşḫāb-ı aġrāzdan, dāmen-i aġrāz ve

¹ “Şaha gammazlık eden biri, şah yanında yüzü karadır.”

² “Bütün âlem gammaz yüzünden ateş ve dumandadır, ne Allah ve ne de halk ondan razıdır.”

³ Derkenâr: Mu‘ taşım ḥalīfeye ğammazuñ birisi bir ruḳ‘ a yazudı. Malı filan kimesne merḫum oldı. Bir şaġirleri ḳaldı. Malı firāvān vardı. Bir miḳdarını virelim. , bāḳisi ḥazīnelere alınsa. Pes ruḳ‘ aya cevab yazdı kim Ḥudā-yı müte‘āl raḫmet idüp yarlıġasun ve māl-ı mīrāşa bereket virsün ve yetimi ḫayr ile perverde eylesün. Ve ğammāza hezār hezār la‘ net eylesün diyü ğamz teveccühüne mulāḫaza olunsa.

⁴ “Şah yanında kimseyi gammazlama, mazlūmların âhından kork.”

⁵ “Mazlūmların âhi fenadır, çoġu bahtında ve tahtından eder.”

ihtirâzı keşîde kılmak gerek ki, şâhib-i ġarazân ser-i da‘vâ-yı bî- ma‘niden hevâ-ğâhlık lafin vururlar. Ve cevâhir ġasenât rişte’-i seyyi’âta çekerler. Ve fi‘l-i cemîl ve kirdâr-ı nîkû’ı kisvet-i ġabiğ ve şûret-i zîştde gösterirler.

Beyt:

چو ارباب غرض بر لب کشانید
نیکویی را بزشتی وانمایند¹
بکلی تا سخن روشن نکردد
کسی باید که پیرامن نگردد²

Çün ma‘lûm ola ki ġaraz-ğüyân tezvîrligi ki anuñ nâmını tedbîr demişlerdür. Ve bedî’i iylik üzerine ġüzâr etmişlerdür. Ve ġüblığı zîştlige şümâr eylemişlerdür. Pes ġaġîġatda anlaruñ sözine ġükm vermek olmaz. Ve bu cem‘ üñ kelâm-ı tefahġuşında, tamâm mübâlâğa eylemek gerek.

Beyt:

مده راه صاحب غرض پیش خویش
ز صاحب غرض می شود سینه ریش³ [131/b A]
[148/a D] برون دوست دار و درون دشمن است
که او جمله نیرنگ و مکر فن است⁴

İskender-i Zülġarneyn, Aristo’dan su‘âl eyledi ki, “Mülâzemet-imülûke, ġanğı tâ’ife lâyıġdur?”. Aristo itdi, “Lâyıġ-ı ġidmet-i selâtin ol kimesnedür ki, emîn ola ġâ’in olmaya. Zîrâ ki emânet, sebeb ‘izz ü devlet ve ġiyânet, mücib mezellet ve ihânetdür. Ve dağı ġâni‘ ola. Tâmi‘ olmaya ki, ġanâ‘at bir genc-i bî-kerân. Ve ġama‘ renc-i bî-pâyândur”.

Beyt:

مرد قانع بزرگوار بود
طامع البتده خوارزار بود¹

¹ “Kötü niyetli insanlar konuştuğunda, iyi şeyi çirkin gösterirler.”

² “Bir konuyu iyi kavramayınca üzerine hüküm edilmemelidir.”

³ “Kındarları yanında yer verme, çünkü onun sözleri insanı incitir.”

⁴ “Dışarıdan dost ve içinde düşmandır, yanındakileri türlü hileler ile kandırır.”

Ve dađı nġkū-gūy ola. ‘Ayb-cūy olmaya ki, nġkū-gūylıđ dūnlı yerde mađbūb u mađbūl ve ‘ayb-cūylık heme kes řatında merdūd mađzūldur. Ve dađı kār-konunda olup laf-zeninde olmaya ki, merd-imeřaff muđterem ve řāhib-i lāf u gūzāf mūttehmdūr. Ve dađı muvāfıķ ola. Mūnāfıķ olmaya ki, netġce¹-i nifāķ mihr ü vefa ve řemere²-i nifāķ cevri ü cefādur. Ve řarġka³-ı sūnnet ūzerine ola. rāh-ı bid‘at ūzerinde olmaya ki, řa‘id-i sūnnet, ādemġ‘yi ravza⁴-ı cennete iledūr. Ve dā‘ġ¹-i bid‘athāviye²-i đalālet ve řenā‘ata bırađur. Ve dađı mūlūke, [148/b D] lāzım ve vācibdūr ki, yedi dūrlū řā‘ife‘i ĥidmet-i řerġflerinden, dūr idūp, kendūleri ūzerine yol vermeyeler. Evvel řasūdı ki, zehr-i řased hiġbir tiryāķ ile ilāc-pezġr olmaz. Ve renc-i řasūd, hiġbir dārū ve devāyla řifa‘ bulmaz.

Beyt [132/a A]

حسد رنجيست سوزنده گر او آتش به جان افتد
چه جای جان که از حساد آتش در جهان افتد²

Ve gā‘ile³-i řased mefāsıd-i ādiyyenūñ cūmlesindendir. Bu sebebden nefsi-i řasūd gāyet ile ĥuḅṣ u ĥabġṣdūr. Ve evhām-ı ařĥāb-ı nūfūs ĥabġṣenūñ zevāl-ı ni‘metde tamām te‘şġri vardır. Bu sebebden Ĥaķķ te‘ālā kelām-ı mecġdinde buyurdı ki {وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ}³ ya‘nġ Allāh’a řıđınıñ zarar-ı řāsıdden ve dađı ĥaberde vāriddūr ki, řased řasenāt-ı bende‘i yir. Ya‘nġ nā-ġiz ve na-būd eyler. Āteř ĥġme‘i mađv eylediđi gibi, nefsi emirde řased erzel-terġn bir řařlet ve ĥār-terġn bir řıfatdur. Denā‘et-i himmet ve řasāset-i řabġ‘atġden bir nesne vūcūd bulmaz. İllā međer ki cehl, izĥār-ı řased, noĥsān-ı ‘ađl ve ĥırede delġldūr. Görmez misin ki řasūd hemġře rāĥat gāyriden meřaķķat miĥnetdedūr.

Beyt:

درین غصه جان میدهد مردکی
که بهر چه دارد وجود آن یکی⁴

¹ “Kanaat eden biri yūcedir, tamahkār olan hep hakirdir.”

² “Hased canı yakan bir hastalık ve kederdir, hasetçi yüzünden bütün cihan yanar.”

³ “Hasetlik ettiğinde kıskanġ kişinin şerrinden Allah’a sığınırım.” Felak, 113/5.

⁴ “Kanaat etmeyen hasetçi, her zaman keder ve hūzūn ateřinde yanar.”

[149/a D] Bu nev' den her sâ' atde hezâr şerbet-i ğamm u ğuşşa 'ızehr-âlūd-ı, tecerru' eyler. Ve her kimse ki pây-ı neşâţ, zemîn-iistirâhata ķosa ğasūd dest-i ğasret başına vurur. Meşel-i meşhürdur ki,

Beyt:

حسود راحسد او بس است در عالم
که در بلا و غم و درد داردش هر دم¹
حسود بر دیگران آتشی بر افروزد
چو نیک در نگری خود دران میان سوزد²

Hikâyet olunur ki zamân-ı İskender'de bir cânvar zâhir olmuşdı ki, [132/b A] nazarı her kime doķunsa fil-ĥâl helâk olurdu. İskender her ne deñlü ki ĥükemâdan çäre taleb eyledi. Hiçbir kimesne bu belânuñ câresin bilmedi. Ve bu ğâ'ilenüñ def' nine hiçbir nev' le kâdir olmadı. Aristoteles te'emmül-i bisyârdan şonra dedi ki, "Ben bu belânuñ def' ine bir çäre. Ve bu âfet ĥalkdan münķatı' olmasına, bir tedbîr eyledim". Pes buyurdu bir âyîne düzdiler. Ol miķdâr ki bir âdem anuñ ardına maĥfî olmaĝa ķâbil idi. Ve bir gerdünü tertîb idüp, âyîne'ı anuñ önüne vaz' etdiler. Ve kendüsi gerdünüñ içine girüp, cânvar olduĝı mekâna revâne eylediler. Cânvar bûy âdemî'ı işidecek ol cânibe müteveccih oldu çünkim gerdüna yakın geldi. Nazarı âyîneye düşüp kendü şüretini [149/b D] gördüĝi gibi, düşüp helâk oldu. İskender'e bu ĥâli i' lâm eylediler. Müte' accib olup, bu ķaziyyenüñ ĥikmetini ĥakîmden su'âl eyledi. Dedi ki, "İy melik bu cânvar niçe yıllar ' âlemüñ zîr-i zemîninde maĥbes olan buĥâr müte' affine birle perveriş olup ķudret-i İlähî'den anuñ çeşminde zehr-i ķâtil mevcüd idi. Nazarı her kime vâķi' olsa, fil-ĥâl helâk olurdu. Âyîne'ı anuñ önüne ilettdim. Nazarı âyîneye ki düşdü. Ol nazaruñ ' aksî kendüye râci' olup, anuñ eşeri kendüye te' şîr idüp, sirâyet-i zehrinden helâk oldu. [133/a A] İskender ĥakîme du' â eyledi bu âyinenüñ mişâli ĥâl-i ğasüddur ki, şerr-i ğasedi yine kendüye râci' olur. ³ (نار تاكل نفسها ان لم)
âteş ki ĥîme bulmaya, dönünce kendüsiniekl eyler. İkinci şunlardandır ki, ĥizmet-i mülûke lâyıķ ve sezâvâr olmayan baĥîl mümsik olan kimesnedür. Zîrâ ki baĥîl merdūd-ı

¹ "Hasetçiye kendi hasedi yeter bu dünyada, ki her zaman keder onun yanındadır."

² "Hasetçi diğerlere ateş atar, ama kendisi de o ateşte yanar."

³ "Ateş başka yakacak bir şey bulmayınca, kendi kendini yer."

hālîk ve mebgûz-ı insândur. Nitekim seḥâ' pûşîde'-i 'uyûb ise, buḥl daḥı pûşîde'-i cemi'
hünerdür.

Beyt:

مرد هر چند در هنر کوشد

بخل آن جمله را فرو پوشد¹

[150/a D] از لیمان تیره دل بگریز

در کریمان پاک جان آویز²

Câmi`ul-Ḥikâyâtda mezkûrdur ki, selâṭîn-i zül-ıktidâra lâzımdur ki, merd-i baḥlî kendülerine mülâzım ve muḥarreb etmeyeler ki mülûke andan ḥacâlet irişmeye. Zîrâ menkûldur ki, 'Amru bin Leys'ün bir vekîli var idi ki merd baḥlî idi. Bir vaḳtde şükûfe-hâı meyveye ḍarb-işitâdan zarar-ı küllî irişüp, ol nesnede kısım meyveden çendân ele girmesi müyesser degildi. 'Amru itdi, "Her ḳanda meyve bulursañ şatun al lâzım oldukca anı tedricle ḥarc eyle". 'Amru bir gün esbâb-ı ziyâfet müheyâ ve maḳâm-ı meclisi ârâste eyledi. Ve resûlân ki eṭrâf ve cevânibden gelmişler idi, cümlesi ol meclisde [133/b A] ḥâzırlar idi. Bir meclis idi ki mecmû' esbâb-ı ziyâfet anda müheyâ ve müretteb idi. Liken meyveden ḡayri, nazara az gelür nesne yoḡdı. 'Amru vekîline daḥı ziyâdca meyve getür dedi. Vekîl gidüp cüz'î meyve getürdi. 'Amru aña bî-ḥuzûr olup, tekrâr getür dedi. Dedi ki, "Meyve müte' affin pûşîde ḳalmışdur. Buyurursuñuz cümle'ı getüreyim. 'Amru bu sözden muḫtarib ve münfa' il ve şerm-sâr u ḥacel olup, anı 'azl eyledi. [150/b D] Ve niçe kerre der idi ki, ol mümsik baña bir mertebe infi'âl virdi ki hergiz anuñ tedârikine ḳâdir degilim.

Beyt:

نزدیک اکابر هنرور

عیبی نبودز بخل بدتر³

¹ "Eğer kimse hünerinde çok çalışsa, hasetçiliği de öyle kapanır."

² "İçki kara hasetçilerden kaç, temiz kalpli cömertlere yakın ola."

³ "Büyük bilginlerin yanında, en büyük ayıp hasetçiliktir."

Üçüncü ol cemā'atdan ki lāyık mülāzimet-i mülūk degillerdür. Merdüm-i sifle ve dūn-himmetlerdür. Bir melikūñ ki himmeti 'ālī ola, sifle ve dūn-himmet kendü hizmetine getirmez. Ba'āzı ekābir buyurmuşlardur ki, sifle ve dūn-himmet olan, baḥīl ve mümsikden bed-terdür. Zīrā baḥīl oldur ki kimesneye kerem olmaya. Ammā kendü mālından behremend ola. Ve mümsik oldur ki, ne kendüye ve ne ḡayriye kerem eyleye. Ve sifle oldur ki, ne kendüye ve ne kerem eyleye. Ve ḡayri kimesne bir ḡayri kimesneye kerem etüğünü dilemeye. Hikāyet olunur ki, bir pādişāh vardı ki, be-ḡāyet saḡī ve civān-merd kimesne idi. [134/a A] bir gün kendü muḡarreblerinden birine dedi ki, "Ārzūm budur ki bir kimesneya, hezār hezār dirhem baḡışlayım. Bu ḡuşūşda sen ne dirsın". Dedi ki, "Bu miḡdār ḡatı çoḡdur. Bu meblaḡ yüz kimesneye virmek olur". Melik itdi, "Eger nıḡfını iḡsān idersem nicedür". Dedi ki, "Bu daḡı bisyārdur". Melik itdi, "Şūlāşını virmek cā'iz mi". Nedīm itdi, "Bu daḡı çoḡdur". Melik itdi, "Rub'ımı virmekde [151/a D] ne dersin". Henüz keşret vardur dedi. El-ḡıḡşa 'aşr üzerine ḡarār eyledi. Dedi ki, "İy melik egerḡi sad hezār dirhem 'aḡa olunmasına bu daḡı bisyārdur. Fe-ammā bir kimseye verilse olur". Melik itdi, "İy bī-devlet murādım ol idi ki sad hezār hezār meblaḡı saña baḡış edeyim. Kendüñi bu meblaḡ-ı bī-nihāyetden dūr ve beni faẓīlet-i saḡāvetden mehcūr eyledüñ". Nedīm kelāmına nedāmet idüp, tazarru'la dedi ki, "İy melik ben ḡaḡa eyledim. Sen kendü keremüñden güzer eyleme". Pādişāh itdi, "Sen birsifle'-i dūn-himmet ve lāyık-ı 'uḡubet ne sezārvar-ı 'aḡıyyetsin. Baña ve hem kendüñe ziyān eyledüñ. Benim ziyānım oldur ki, eger bir miḡdār māl saña baḡış eylesem. 'Ālemde saḡāvet ile'alem olup, şīt-i kerem ve mürüvvetim inḡırāz-ı edvār-ı leyl ü nehāra dek bāḡī ḡalır idi. Ve [134/b A] senüñ ziyānuñ oldur ki, bu deñlü māldan maḡrūm ve bu şıfatla mezmūm olduñ. Sad hezār dirhemde ki ḡarār etmişdüñ, ḡızāne'-i 'āmirimden al. Ve minba' d meclisimde böyle siflelik eyleme.

Beyt:

سفلہ نخواهد دگری را بکام
 خس نگذارد مگسی را بجام¹
 سفلہ سیه رو بود و بد نهاد
 خاک سیه بر سر هر سفلہ باد¹

¹ "Sefil insanlar başkasının mutluluğunun istemez, saman ve sineği bardağa bırakmaz."

[151/b D] Dördüncü ol cemā' atden ğıybet edicilerdür ki, her kesüñ nāmını miyān meclise getürüp, dilerler ki anuñ mesāvīsinden bir haber söyleyenle. Eger ol vāķi' ise ğıybetdür. Ve eger ğayri-vāķi' ise hem ğıybet ve hem bühtāndur. Haberde gelmişdür ki, 'uķūbet-i ğıybet 'uķūbet-i zinādan saħt-ter ve bed-terdür. Ĥaķķ sübhānahu ve te'ālā Ķur'ān-ı kerīminde ve Fürkān-ı 'azīminde buyurmuşdur ki, "Sizden ba' zıñuz ba' zıñuzı ğıybet iderler. 'Acabā kendü qarandaşñuz mürde iken anuñ etin yemek size leziz mi gelür. Ve bu ğāyetde tenbīh ve tehdiddür". Bundan ma'lūm olur ki, ğıybet-ġuyān, mürdār-ħārāndur. Her kimsede ki rāyiħa'-ı insāniyyet ola, mürdārdan perhiz ve mürdār-ħārāndan giriz ider.

Beyt:

از غیبت مردمان به پرهیز
و ز مردم غیبت جوی بگریز²

Ĥikāyet olunur ki, mürsel olmayan peyġāamberlerden birisi, vāķi' a görmekle ve ğaybdan [135/a A] nidā' istimā' itmekle, 'amel iderdi. Bir gece vāķi' asında aña dirler ki, çünkim ħābından bīdār olasın, falan şahrāya ġuzer eyle. Evvel nesne ki, öñüñe gele anı yiyesin. İkinci bir nesne' i ki göresin, anı pinhān eyle. Üçüncü, bir nesne ki qarşuña gele, [152/a D] şaķlayudut. Dördüncü' i maħrūm ve nā-ümīd eyleme. Beşinci bir nesneyi ki göresin, andan yüz döndürüb firār idesin. Çünkim şabāħ oldu, emr olunan şahrā cānibine müteveccih olup revāne oldu. Evvel nesne ki anuñ öñüne geldi. Bir 'azīm ü bülend kūh idi ki siyāhlıkda ġuyā ziftten ħaķķ olunmuşdı. Ol peyġāamber müteħayyir ve müte' accib oldu ki, buncılayın 'azīm nesne yenmege nicesine ķābildür. Ammā çünkim ħük-m-i Ĥudā' dur andan çārem yoķdur diyüp țaraf-ı kūh revāne oldu. Yaķın gelecek gördiġim ol 'azīm řāġ bir loķma'-ı ħord olmuş, yerinden ķaldurup anı tenāvül eyledi. Etkebitden leziz ve miskden daħı ħoşbū idi. Şükr-i Ĥudā' ı yerine getürüp, daħı ilerü vardı. Yol üzerine bıraġılmış bir şaşt-ı zerrīn gördi. Dedi ki baña emr olundu ki bunu pinhān eyleyim. Pes zemīni ħüfre idüp

¹ "Sefil biri kara sirettir, kara toprak sefil insanın üstüne olsun."

² "insanları ġıybet etmekten kaçın ve ġıybet edenlerden de uzak dur."

ol legeni anuñ [135/b A] içine koydı ve üzerine bir miqdâr yaprak bıraktı. İlerüye bir iki kadem gitmeden, ol taş-ı zerrîni yer üzerinde buldı. Tekrâr gelüp bir deriñ çukûr kazdı. Ve ol taş-ı zerrîni anuñ içine [152/b D] pinhân eyledi. Ve henüz andan fâriğ olmadan ol taş-ı zerrîn âşikâre oldı. Hâşıl-ı kelâm üçünci növbet anuñ ihfâsında mübâlağa gösterdi yine rûy zeminde zâhir olmağın, kendüsine ider. Baña dediler ki ol taş-ı zerrîni pinhân eyle. Ben kendü işimi işledüm. Ve ol nesneye ki me'mûr idim yerine getürdim. Pes ol maqâmdan geçüp gitdi. nâ-gâh bir mürği gördi kim, bir bâz-ı bülend-pervâzdan hirâsân olup şitâbla gelür. Dedi ki, “Yâ nebiyallâh bu bâzuñ âfetinden beni hâlâş eyle”. Peygâmbere anı kendü giribânında hıfz eyledi. Fil-hâl bâz irişüp dedi ki, “Yâ nebiyallâh bugün hemân bunuñ talebinde idi. Şikârım ise seni penâh idindi, rızkımdan beni mahrûm ve me'yûs eyleme. Ki gâyetde gürisne ve bî-nevâyım. Peygâmbere kendüsine ider, baña emr olundu ki bunu hıfz eyleyim. Ve bunu dağı nâ-ümîd göndermeyim. Pes bıçağın çıkarup cism-i şerîfinden bir miqdârın kesüp taraf-ı bâz atdı. Bâz ol tu'me'î götürüp şikârından ferâgat eyledi. [136/a A] Ol nebî dağı ilerü gitdi. Bir mürdârı gördi ki gendeolmuş yetür . Andan güzer idüp isti'câlla ferâz eyledi. [153/a D] Çünkim gece oldı. Peygâmbere münâcât idüpdedi ki, “İlâhî şol nesnelere ki baña buyurmuşduñ yerine getürdüm. Anlaruñ hikmetini baña ma'lûm eyle”. Nidâ geldi ki, ol küh-ı 'azîmi ki görmüşdüñ, bir loğma anı alupekl eyledüñ. Ol hışm u gâzabdur. Evvelinde 'azîm görünür, çünkim anı hazm idüp terk eyleyesin, cümle nesnelere lezîz ve şirîn olur. İkinci ol taş-ı zerrîni ki pinhân etmek isterdüñ, girü âşikâre olurdu. Ol hayrdur. Her çend ki anı bir nesne ile hıfz u pinhân eyleseñ, zâhir ü âşikâre olur. Ol üçüncü'î ki hıfz eyledüñ, anuñ ma'nîsi oldur ki, her kimse ki seni penâh idinse, anı şiyânet idesin. Ve her kimse ki seni emîn idinse, emânetde hıyâneti revâ görmeyesin. Ma'nî-i çihârum oldur ki, bir kimesne senden bir nesne'î talep eylese, anuñ hâcetini revâ eylemesine cehd eyleyesin. Beşinci ol mürdâr-ı gende'iki görmüşdüñ ol gıybetdür. Zinhâr-ı gıybetden kaçup anı terk eyleye [136/b A] -sin ki, gıybet ef'âl-ı melîhi ve kirdâr-ı nîki bâtıl ve tebâh eyler.

Beyt:

مران غيبت هيچکس بر زبان [153/b D]

که طاعت ز غیبت فتنه در زبان¹

بهر غیبتی طاعتی کم شود

ز غیبت گری کار درهم شود²

Ve şoḥbet-i mülūk, levṣ-i ġıybet-ğūyī ve bühtān-kerden pāk olmaḡ gerek. Zīrā ki sūḥān-ı ġıybet ḥarāmduṛ. İstimā‘ ı daḡı revā ve cā’iz degıldür. Ġıybet idicenüñ ‘azābı şınevende’-i ġıybet ile berāberdür. Ve bu noktanuñ mālī bāb-ı ḥıketde beyān olunmuşduṛ.

Nazm:

گوش و زبان در ره غیبت منه

از بد کس گوش و زبان پاک به³

Beşince der-gāḥ mülūke, sezāvār olmayan şol kimesnelerdür ki, merdüm-i nā-ḥaḡ-şınās ve ġaddār u nā-sipāslardur ki, velī ni‘ metüñ ḥuḡūḡ-ı ni‘ metini fehm eylemezler. Ve şükr mün‘imi küfrān ile mübeddel ḡılurlar. Bu cemā‘at hemīşe menküb ve maḡḥūr olup, dil-hāy āşınā ve bīġāneden dūr olurlar. Ne dīde’-i baḡtları bīdār ve ne esās-ı devletleri pāye-dar olur.

Nazm:

کسی که میکند نعمت فراموش

ازو کردن فراموشی صوابست⁴

از آن که حق نمیداند به پرهیز

که روح از صحبت او در عذابست⁵

Ḥalīfe Mu‘taẓıd’dan menḡıldur ki, “Her kimsenüñ ki tıġ-i zebānı ḥaḡḡ ġüzārīde künd ola. Zebānı tıġ-i tīz ile anuñ serini ḡaḡ‘ etmek gerek”.

Nazm [137/a A]

حق نان و نمک تبه کردن

¹ “Kimseyi ġıybet etme ki ibadetin sevābı azalır.”

² “Her ġıybet ile itaat azalır, ġıybet ile işler birbirine girer.”

³ “Kulak ve dilini ġıybetten uzak tut ve kötülükten arındır.”

⁴ “Nimeti unutan kimseyi unutmak gerek.”

⁵ “Ḥakı tanımayan şahıstan ḡaḡ ki onun sözleriyle ruh azâpta olur.”

[154/a D] بشکند مرد را سرو گردن¹

با ولی نعمت از برون آید
گر سپهری که سرنگون آید²
حق شناسی بزرگوار کند
نا سیاسی ز پای درفگند³

Altıncı kezzābān ve dūrūg-gūyāndur ki, kizb, hiçbir kimse atında pesendide degildir. Ve merd-i dūrūg-gūy, erbāb-ı dīn ve devlet atında ziyāde bī-ābrūdur. Kitāb-ı Ahlāk-ı Rūknī'de getürmüşlerdür ki, Fazıl-nām bir vezirūn meclisinde iki nedīm vardı. Birinūn nāmı Naşr ve birinūn daı Şāıb idi. Mābeynlerinde muāvere vāı' olupadem-i mizāc ve muāyabe'-i bisā u inbisā üzerine odılar. Encām-ı kār muātabeden mülā'abeve ve mühim mülā'abeden muşāra'aya irişdi. Şadme'-i dest-i Naşrıyla, 'imāmesini ser-i Şāıb'dan cüdā eyledi. Şāıb be-gāyet müteayyir olup, ruhsāresinde āşār-ı āzab zāhir oldu. Vezir itdi, "Bī-uzūrlyına sebep nedür?". Miyān-ı nüdemāda bunuñ emşālī işler çok vāı' olur. Şāıb itdi niesine rencide olmayım ki, şuncılayım kimesnūn meclisinde benim ābrūyım rite oldu. Fazıl itdi, "Kendü kārūnı āsān dut. Ve bu vāı'a'ı [154/b D] abrulukdan sehl eyle ki, senūn ābrūyuñ [137/b A] benim uzūrumda ol gün rite oldu ki, baña demişdüñ ki, "Benim üşürim bir gecede beni Merve'den Nīşābūr'a iletdi". Hālbuki bu cevābuñ kizb-i şaııdır.

Nazm:

میفروز هرگز چراغ دروغ
چراغ دروغست پس بی فروغ⁴
تو از کذب تعظیم و حرمت مجوی
کز آن آبرو می شود آب جوی⁵

¹"Ekmeğın kıymetini bilmeyen, birinin başı boyunu koparabilir."

²"Nimeti tanımayan kimse, gök kadar yüce olsa bile mahv olur."

³"Hakşinaslık büyüklüktür, nankörlük ādiliktir."

⁴"Yalan lambasını hiçbir zaman yakma ki o lamba ışık vermez."

⁵"Sen yalandan hürmet bekleme, ünkü onunla haysiyetin yerle bir olur."

Yedinci hizmet-i mülûke lâıyık olmayan şol tâ'ifedür ki, bisyâr-güylardur. Zîrâ her kimse ki çok söylese, kelâmuñ kadar u i' tibârı olmaz. Haberde vâriddür ki, sühan bisyârda, gâlať u sıķtı bisyâr olur. Ebu Zer Cimhr demişdür ki, “Çünkü bir kişi kelâm-ıkeşîre harîş müte' ayyin ola, yaķın ile bilmek gerekdür ki ol kişi divânedür”. Meşelde gelmişdür ki (المكثار مهذار)¹ ya' nî bisyâr-güy, biħûde-güy olur. Menķöldür ki Hâzret ' İsa'ya 'alâ nebîyinâ 'aleyhi şalavâtu vesselâm, dediler ki, bize bir naşîhat eyle ki, anuñla bihişte vâsıl u dâhil olalım. Buyurdı ki hergiz tekellüm eylemeñ. İtdiler ki bu şüret müyesser olmaz. Dedi ki, “Çün söylemek istersiz, bârî hayr söylüñ. Zîrâ ki çok söylemek göñli tîre ve siyâh eyler”.

Nazm:

ابلهی از صرفه زر میکند
صرفه گفتار کن ار میکنی²
[155/a D] چند ز پاس درم افتی برنج
پاس سخن دار که اینست گنج³
گفتن بی فایده ترک حیاست [138/a A]
قول موجه سخن انبیاست⁴
هر چه بهنگام نگوید کسی
خاموشی از گفت نیکوتر بسی⁵
نی همه گفتار ز انسان خوش است
هر چه پسندیده بود آن خوش است⁶

Neşr:

Kayşer-i Rûm Hâķân-ı Çin ve Rây Hind, meclis-i Nüşîrevân'da hâzır oldılar. Nüşîrevân söze âgâz idüp dedi ki, niçe rûz-gârlar ve niçe ķarnlar mürûr etmek gerek, tâ ki buncılayın ' âlemde bir cem' iyyet daķı müyesser ola. Gelüñ imdi her birimiz bir söz

¹ “Çok konuşan boş konuşandır.”

² “Aptal eğer altın sarfeder ise, sen de söz sarf et.”

³ “Bir kaç dirhem sıkıntıya düşüyorsun, söz biriktir ki asıl hazine budur.”

⁴ “Faydasız konuşmak hayâsızlıktır, doğru ve yerinde konuşmak enbiya sıfatıdır.”

⁵ “Yerinde konuşmayan biri, susması konuşmasından daha iyidir.”

⁶ “İnsanların her sözü makbul değildir, fakat iyi söz makbul olur.”

söyleyelim ki (كلام الملوك ملوك الكلام)¹ ‘dur hayf u dirig ki, bu cem‘iyyet-i ‘azim zaman endekde iftiraka erisup, safha²-i ruzgardan bizden bir yadigar qalmaya.

Beyt:

درین سرای کهن خوی کن بخوش سخنی
که بهتر از سخن خوب یادگاری نیست²

Anlar kistraya isaret eylediler ki, fetḥ-i kelāma evvel siz buyuruñ, Nüşirevān derc-i efkārından cevāhir-i āb-dār ve gevahir-i şahvārları tıbq-ı beyāna koyup, dedi ki, “Sūḥan-ı nā-güfteden hergiz peşimān olmadım. Ammā ba‘zı sözler üzerine ki söylenmiş oldu, aña ḥaylī nedāmet ve peşimānlık çekdim”. Kayşer-i Rūm [155/b D] ḥizāne²-i ḥayāline nazar idüp gördi ki, bu söz, zer-i tamāmu¹-‘ayār ve nişār-ı meclis-i ḥuzẓār görünür. Şol sūḥan ki anı lisānıma getirüp söylemedim, kâdirim ki anı beyāna getiririm. Ve şol cevāb ki zebānımdan [138/b A] cārī ola. Anuñ reddine kâdir degilim. Ya‘nī her tır-i sūḥan ki, şaşt-ı beyāndan cüdā olmaya, diledüğim zamānında anı atmağa kâdirim. Ammā kemān-ı takrīrdan taşra giderse, anı girü döndürmeğe kâdir degilim. Ḥaḥan-ı Çin daḥı nāfe üzerinden mihr-i beyānı güşādıdüp, bu şemāmenüñ rāyihasıyla, ḥuzẓār-ı maḥfil-i saltanatımu‘atḥar eyledi ki, çün bir sözi söylemeyim, ol benim zır-destümdedir. Ve ben aña gālibim. Ammā çünkim söylenmiş ola, ol benim zeber-destümdür. Ve ben anı ḥıfẓ eylemesine kâdir olmazım. Ya‘nī ‘arūs-ı sūḥan tā ki pes-i perde²-i fikretde ola, meşşāte²-i meşiyetde ihtiyār bākīdür. Eger dilerse serir-i laṭif üzerinde anı cilveye götürür. Ve eger dilerse anı niḳāb-ı ‘ademde anı mestūr eyler. Ammā pes-i ḥicābdan taşra gelse cemālinden perde ref olur. Bir daḥı anı ḥalvet-ḥāne²-i ḥafāya götürmeğe güç yetmez. Rāy-ı Hind, riyāz-ı güftārından bu gül-i ḥoş-büy ve bu reyḥān-ı [156/a D] dil-cüyicīde idüp bezmgāh-ı faşāḥata getürdi ki, her bir kelime ki zebāne gelür, yā menhec-i şevāb veyā ma‘raẓ-ı ḥaṭā üzerinedür. Eger şevāb ise, kâ’il ol kelime ‘uhdesinüñ zır-desti olur. Eger ol kelimenüñ ‘uhdesinden gelmegekkâdir olursa, zır-destlikden ḥalaş olur. Eger ḥaṭā ise nedāmetden gayri faydası yokdur. [139/a A] Pes her iki ḥâlde ḥāmūşlık evlâdur.

¹ “Padişahın sözü, sözlerin padişahıdır.”

² “Bu eski sarayda güzel söz etmekle alıştır kendini ki iyi sözden dışında burada anı yok.”

Nazm:

به پیری رسیدم در اقصای یونان
بدو گفتم ای آنکه با عقل و هواسی¹
ز مردم چه بهتر بهر حال گفتا
خموشی خموشی خموشی خموشی²

Ve hükemā'-yı müte'ahhirin buyurmışlardır ki, sühan-ı bedden hāmūşlık evlā. Ve sühan-ı niķ hāmūşlıkdanyegrekdür..

Beyt:

نظر کردم بچشم و عقل و دانش
ندیدم به زخاموش خصالی³
نگویم لب ببندو دیده بردوز
و لیکن هر مقامی را مقالی⁴

Bāb-1 Çihilüm der-Terbiyet ve Hâdem ü Hâşem:

Ve bu bāb iki kısma müştemeldür. Kısım-1 evvelī, mülük zil-iķtidārlaruñ, müte'allikān ve mülāzımānuñ terbiyet beyānındadır. Ve kısım-1 şānisi mülāzımān-ı selātinuñ ri'āyet beyānındadır. Ammā kısım-1 evvel hükemā demişlerdür ki, pādişāhān-ıcihān-dārān ve selātin-i nām-dārāna, erkān-ı [156/b D] devlet ve a'yān hāzret ve sā'ir mülāzımān ve müte'allikān lābüdd ve lāzımdur. Zīrā her birini, memālik-i'arşā'-ı zemīnuñ ba'zısını dañı anuñ kayd-ı taşarrufına eyleye ki, memleketüñ külliyyāt u cüz'iyātına kånūn-ı iķtiyāt üzere nazār eyleye. Ve rüy yaķın ile, re'āyā ve zīr-destānuñ ğavrına irişe. Ve hālā a'yān ve evsātdan ki, her birisi memleketinde mevācibāt-ı küllī birle aķvāllerine vāķıf ola. Hāķıķatda işbu iki emrūñ [139/b A] huşuşında iki gūş ve iki çeşm kifāyet eylemez. Belki şinevende'-i gūş bisyār ve bīnende'-i çeşm bī-şümār gerekdür. Pes merdüm-i dānā huşmend-i niķ-sīret. Ve bī-ţama' bülend-himmetden bir cem' mülāzımān-ı mülük olmaķ

¹“Yunan toprağında bir pire vardım, ona dedim ki ey akıllı ve zeki.”

²“İnsan için iyi olan nedir, dedi ki susmak susmak susmak susmak.”

³“Bilgi ve akıl gözüyle baktım, susmaktan iyi bir huy görmedim.”

⁴“Her sözün yeri ve zamanı vardır.”

münāsibi'l-vācibdür. Tā ki pādişāh anlaruñ gūş u çeşmlerine mālîk olup, anlaruñ istimā' ı ile kendü dağı aḥbār-ı memālîke vākıf ola. Ve bu cem'üñ dāde'-i taraşşud birle, ḥaḳāyık-ı mühimmāt-ı vilāyete nazār eyleye.¹ Her āyîne bu cem'üñ aḥbār-ı mütenevvi'anuñ semā'ında ve eṭvār-ıgünāgün müşāhedesinde meşābe'-i sem' ve başarlardur. Bu cem'e ri'āyet-i küllī lāzımdur ki kendü kārlarından bir an ḥālī olmayalar. Ve muttaşıl işāl-ı aḥbāra ve ğarāz-ı aḥvāle meşgūl olalar. Ve mülük-ı zil-iḳtidāra, [157/a D] bundan ziyāde zarar u ziyān yoḳdur ki, aḥbār-ı eṭrāf-ı vilāyet ve şüret-i aḥvāl-i ra'iyet, selāṭinden münḳatı' ola. Kitāb-ı Sirācü'l-Mülük'da zıkr olunmuşdur ki, Nuşîrevān mevbed'-i mevbedān zevāl-ı mülki su'āl eyledi. Cevāb virdi ki, mülk ü memālîküñ zevālî üç nesne iledür. Evvel aḥbār u aḥvālî pādişāhdan gizlemek. İkinci merd-i fūrümāye'î terbiye eylemek. Üçüncü zūlm-i 'ummāldur. Nuşîrevān itdi, "Bu sözi ne delīl birle söyledüñ". İtdi ki, "Çünkim vilāyet ve ra'iyetüñ aḥbār u aḥvālî [140/a A] sulṭāndan münḳatı' ola. Ve dost u düşmenden fāriğ ü ğāfil ola, herkes diledügin işler. Lācerem her gūşeden envā' fitne baş ḳaldırup, ehl-i fitne ucundan memleket elden gider. İkinci dūn u rezil çünkim terbiyet bulalar, denā'et himmetlerinden cem' mālā ḥarīş olurlar. Ve kadr-i ekābir ve eşrafi añlamazlar. Ve ri'āyāt-ı merd-i büzürg'î yerine getürmezler. Lācerem bu aḥlāḳuñ sebebiyle dil-hāy ḥalāyık rencide olur. Bu maḳāluñ miḳyāsına (زوال الدولة بارتفاع السفلة)²dāldır. Çünkim sifleye terakki el vire, 'izz ü devlet zemīn-i tenezzüle düşer.

Beyt:

[157/b D] گر سفله بجاه دست یابد

بازار ملک شکست یابد³

دونان نه سزای جاه باشند

بل درخور بند و چاه باشند⁴

Üçüncü 'āmillerdür ki ra'iyete zūlm ü sitem eyleyeler. Mülük ve selāṭîne ra'iyetüñ niyyetleri bed ve nā-sezā olur. Ve zirā'at ve 'imāretten melūl ve müteneffir olurlar. Zirā'at

¹ Derkenār: ba'zısı anuñ ḳabza'-ı teşhirine vire ve ādemiyānuñ...

² "Bir devlette kötü ve alçak insanlar bir makama gelirse, o devlet çöker."

³ "Eğer alçak adam bir makama gelirse, o memleket yıkılır."

⁴ "Alçak insanlar makama layık değiller, onlar zincir ve koyuyu hak ederler."

ve ‘imāret olmayacak müdāhil-i hazīne az olur. Bu taqdīrce leşker ü ‘askere resm ü ‘ulūfe verilmez. ‘Asker ve t̄a’ife’-i sipāh ki ‘ulūfe bulmayalar, ser-i it̄a’at-ı h̄idmet-i pādīşāhīden döndürürler. Eger bir düşmen zāhir ve āşikār olurse, yār u meded-gārlikları az olur. Ve bu cihetden zimām-ı mülk ü memālik kabẓa’-ı kudretlerinden gider.”

Beyt: [140/b A]

ملک عامل جهان خراب کند
دل مظلوم را کباب کند¹
دامن عاقبت روداز دست
اندر آرد بکار ملک شکست²

Nüşīrevān müebbed müeyide hezār taḥsīn eyledi. Ve buyurdı tā ki bu neşāyih pür-fevā’idi, āb-ı zer ile levḥ-i sīmīne taḥrīr itdiler. Ve daḥı ḥükemā’ buyurmışlardur ki, kaşr-ı salṭanatuñ dört k̄a’imesi vardur. Eger bu dörtten birisi eksik olursa, mühimmāt-ı mülk ü memālik mütemeşşī olur. Evvel bir emīrdür ki eṭrāf-ı memleketi [158/a D] ḥıfẓ eyleye. Ve şerr-idüşmenānı şāhdan ve ra’iyetden dūr ide. İkinci bir vezīrdür ki, me’ünāt sultāna ve mülāzımāna, intizām vire ve mālı yerinden ḳaldırıp, levāzımātına şarf u ḥarc eyleye. Üçüncü bir ḥākimdür ki, ṭaraf-ı sultāndan tefahḥuş-ı aḥvāl-i benī-ādeme meşḡul ola. Ve dād-ı zu’afāyı aḳviyāndan alıvire. Ve ehl-i fişḳ u fucūrı maḥzūl ve maḳḥūr duta. Dördüncü bir emīn şāhib-i ḥāberdür ki, muttaşıl aḥbār-ı şehir ü vilāyet ve ḥālāt-ı a’yān u ra’iyet, ḥāzret sultāna ‘arz eyleye. Fi’l-cümle pādīşāhlara lāzım ve mühim olan, erbāb-ı süyūfdur. Ümerā’ ve sipāhiyān ve buña beñzeyenlerdür. Bir daḥı aşḥāb-ı kalemdür. Vüzerā’ ve müstevfiyān ve debīrān ve ‘ummāldur. Rūy icmāldan bu cem’e çeşm-i şefaḳat ve ‘ayn-ı ‘aṭıfet birle nazār eyleyeler. Ve [141/a A] her birinüñ mühim ve zārūretini tedārik idüp, yine muḥtāclar ise anlardan dirīḡ eylemeyeler. Ve her kimse ki bir mühim ‘uhdesinden ki aña tefvīz eylemişlerdür, ol ḥidmetüñ ‘uhdesine ḳādir olup, bir vechle ki ’arz-ısalṭanata münāsibdür aña ri’āyetler oluna. Ve her kimse ki bir mühimde tehāvün ve teḡāfūl eyleye. Evvel naşīḥat ile mütenebbih eyleyeler. Eger münzecir olmazsa [158/b D] naşīḥat ile gūş-

¹ “Zālīm ḥükümdār mazlumları azarlayarak cihanı yıkar.”

² “Huzur ortadan kaybolur ve ḥükümdarlığın çökmesine yol açar.”

māl vireler. Ve mülâzımānuñ me‘âyib ve qabâyiñ izhârında olmayalar. Ve anlaruñ meşâ‘ib ve âlâmına, ğamm ve melâletlerini zâhir etmeyeler. Ve her birisini terbiyet ve taqviyetde bir mertebe ile hâş eyleyeler ki, ol mertebede hiçbir kimse‘i aña şerîk etmeyeler tâ ki miyânlarında hıkd u hâsed peydâ olmaya. Eger ol cem‘de nizâ‘ ve cidâl vâki‘ olursa, tîzcek anı ref‘ ve def‘ eyleyeler ki, madde‘-i huşûmet qavî olmaya. Zîrâ ki ol maddeden fesâdât-ı küllî zâhir olur. Hükema‘ buyurmışlardır ki, inqıtâ‘ rişte‘-i mülk ü memâlik nizâ‘-ı vüzerâ‘ ve ümerâya bağludur.

Nazm:

چو يكدل نباشند اعيان شاه

شود كار شاه و رعيت تباہ¹

ز ارکان دولت نزييد نزاع

که ستيزه ارد علی الانقطاع²

ستيزه بجایى رساند سخن [141/b A]

که ويران کند خان و مان کهن³

Behmen bir hâkîmden şordı ki, “Esâs-ı terbiyet-i mülâzımân, ne nesne üzerinedür?”. Cevâb verüp dedi ki, “İki nesne üzerinedür. Birisi luţf ve birisi dahı qâhrdur. Selâţine lâzımdur ki hemîşe, eşer-i qâhrı ve nazâr-ı lutfı, mülâzımân-ı dergâh üzerinden, eksik etmeyeler. Ve bu fırqa‘ı gâhi qâhr ile dutalar ki, delîr olmayalar. Ve gâhî luţf ile nazâr eyleyeler ki, [159/a D] nevmîd olmayalar”. Nigâristân‘da getürmüşlerdür ki, terbiyetüñ şarîk-i hikmeti oldur ki, eger nermlik ve âhestelik birle kâr müesser olursa, ol maħalde ‘unf u teşeddüd cā‘iz degil. Ve eger huşûnet saħtlik hâcet olursa, anda rıfķ u mülâyemetlik münâsib degildür. Zîrâ cerâhatuñ ekşer zamânda nişe ihtiyâcı olur. Merheme çendân muħtâc olmaz. Buña münâsib demişlerdür ki,

Beyt:

همیشه ره لطف نتوان گرفت

در ابرو فگن چین بهنگام خویش⁴

¹ “Şahın hizmetkârları sadık olmazsa, şah ve halkın işi mahvolur.”

² “Devlet erkânına niza yakışmaz, çünkü hep anlaşmazlık getirir.”

³ “Niza ve anlaşmazlık işi eski hükümdarlığı tarumar eder.”

⁴ “Hep latif olmak gerekmez, bazen kaş çatmamız gerekir.”

نه بينی که مرهم نیايد بکار
چو گردد جراحت سزاوار نیش¹

Ḥükemā' buyurmuşlardır ki, her kimse'i sulṭāna terbiyet etmek dileseñ anuñ naḳd-ı ḫālını bir niçe kerre mehek-i imtiḫāna vurmayınca ve kār 'ayārına bil-tamām vāḳıf olmayınca, dīde'-i terbiyet ile aña naḳar etmek olmaz. Zīrā çoḳ vāḳi' olur ki bir nā-mūsta'idi [142/a A] terbiye ile naḳar-ı pādişāha getürmüşlerdür. Çünkim anuñ aḫlāk ve aḫvāline vāḳıf olalar, hemān ol vaḳtde anı naḳarlardan redd eylemişlerdür. Cüz'ī zamānda bir kimesne'i mer-tebe'-i a'lāya ref' etmiş iken, zillet ve ihānetle mertebesinden düşürmek saḳvet-i salṭanata muḫil ve muzırdur.

Beyt:

[159/b D] هر که را میل تربیت داری

امتحان کرد بایدش یک چند²

اکرش هست قابلیت ان

علم دولتش برار بلند³

ور نه قابل بود بلند مساز

تا بزودی نبایدش افگند⁴

Niteki terbiyet buyurdıklarını ḫāke yeksān eylemek münāsib degilse, ḫoşnūd olduğına daḫı tīzcik ḫışm eylemek ḫıffete delāletdür. Zīrā miyān-ı ḫışm ve rızāda bir mikdār zamān geçmek gerekdür. Tā ki pādişāhuñ 'azm ve şebātı zāhir ola. Ḥikāyet olunur ki ḫulefādan birisi, bir nedīm ile muşāḫabet iderdi. Eşnā'-ı kelāmda nedīmden bir muḫālif kelām istimā' etmekle, meclisinden anı redd ve tarḫ eyledi. Bī-çāre ḫayātdan ümidini ḳat' idüp, gūşe'-i kāşānesinde tekā'üd eyledi. Ve ḫāh u nā-ḫāh şerbet-i telḫ-i şabr u taḫammüli tecerru' idüp, bu beytle kendüsine ḫitāb iderdi.

Beyt:

دلا ز حال بد خود جزع مکن زنهار [142/b A]

¹ “Acımayı hak eden bazı yaralara merhem de kār etmez.”

² “Birini eğitmek için, onu önce sınamak gerek.”

³ “Eğer onda kabiliyet var ise, onun bilgi birikimi artırabilirsin.”

⁴ “Eğer kabiliyetsiz ise sakın yüceltme, ta ki yükselip yere düşmesin.”

صبور باش که نیکو شود به آخر کار¹

Ammā çün müddet-i müfāraḳat-ı medīd, ve zamān-ı muḥāceret ba‘īd oldı, kār cāna ve kārđ üstühāna irişdi. Kendü kışsasını taḥrīr idüp, ḥarem-i ḥilāfetüñ maḥremlerinden birine virdi. Tā ki vaḳt-i fırşatda mevḳıf-ı ‘arza irişdüre. [160/a D] Çünkim anuñ kışsa’-ı pür-ğuşşası mevḳıf-ı ‘arza irişdi. Ḥalīfe tebessüm idüpdedi ki, “Anuñ çendān günāhı yoḳdur ki, mūcib-i ḥırmān aña münāsib ola”. İtdiler ki çün böyledür. “Ol bī-çāre’i meclis-i hümāyūnuñuza yol verseñüz olmaz mı?”. Ḥalīfe itdi “{کل اجل کتاب}”² her kār vaḳtine baḳludur. Ve her mühim zamānına mevḳūfdur. Ol mühimüñ zamānı gelmeyince, ol kārūñ vaḳti irişmez. Ve bir mühimüñ ki vaḳt ve zamānı gelmeye ceḥd ü kūřıř fā’ide vermez.”

Beyt:

تا در نرسد زمان هر کار که هست
سودی ندهد یاری هر یار که هست³

Pes bir yıldan řoñra ḥalīfe anı ḫaleb idüp, ḥil‘at verdi. Ḥükema’ buyurmışlardur ki, çünki sulṫān ḳadr u mertebe ciheti ile bir kimesne’i büzürg ve ‘ālī eylese, çeşm-i evvel birle naḳar olunmaḳ gerek. Zīrā ki māl u menāl ve iḫtiyār u iḫtidār bulmışdur. Anı evvelki derecesine indirmek olmaz. Ve eger dilerse kim anı ḥord u ḫaḳīr eyleye. Tedrīc ü te’ennī birle eyleye. Tā ki ḫalel-hāy küllī zāḫir olmaya.

Beyt [143/a A]

برآنش میاور به یکبارگی
که جانرا بکوشد به بیچاره گی⁴

Nūřīrevān Ebu Zer Cemīhr’dan řordı ki, “Terbiyete lāyıḳ olan kimdür?”. [160/b D] Buyudı ki, “Bir kimesne’i terbiyet etmek gerekdür ki, edebi ve yāḫūd nesebi ola. Her

¹ “Ey gönül kötü hālinden řikāyet etme, sabır et ki sonu güzel olsun.”

² “Her şeyin vakti ve zamanı vardır.” Ra’d, 13/38.

³ “Her işin zamanı vardır ve her iş zamanında gerçekteşir.”

⁴ “Birini makamından ansızın indirmemelidir ki onun çaresizliğine sebep olur, bu iş tedricle yapılmalıdır.”

kimsenüñ ki nesebi esfel ola, (كل شيء يرجع الى اصل)¹ hükmiyle kendü aslına rücū' ider". Hikâyâtda getürmüşlerdür ki, Zekî-nâm bir kimesne vardı ki, aşıl ve nesebde 'âlî ve 'ilm-i edebde kâmil idi. Nüşâ-nâm bir kenîzek-i Rûmî'i şatun aldı. Be-ğâyet bed-hûy ve bahâne-cüy câriye idi. Zekî, Nüşâ'ı taşarruf idüp andan bir veled mütevellid oldu. Bir gün meclis-i Zekî'de bir hakîm vardı. Ve ferzend-i Zekî dahı anda hâzır idi. Zekî oğluna bir hizmet buyurdu. Püseri fil-hâl yerinden kalkup bir iki kadem gitmiş iken, girü meclise gelüp oturdu. Hâzırân müte'accib olup itdiler ki, "Emre imtişâlınuñ sebebi nedür. Ve ictinâb-ı şânisi ne cihetdendür?". Hakîm itdi, "Zekî diledi ki fermânın yerine getüre. Ammâ Nüşâ mâni' oldı. Ve bu ikinisün eşeri anda zâhir oldı". Nitekim sefîd ü siyâh olmada pes peder ü mādere müşâbih olur. Vişâlet ve necâbetde hemân buña kıyâs oluna. Nitekim Hakîm Ferdevsî buyurmuşdur. [143/b A]

Beyt:

درختی که تلخست وی را سرشت

گرش در نشانی بیاغ بهشت²

[161/a D] وراز جوی خلدش بهنگام آب

به بیخ انگبین ریزی و شهدناب³

سر انجام گوهر بیار آورد

همان میوه تلخ بار آورد⁴

Demişlerdür ki nefis-i hasîsi terbiye eylemek hemân kendü âbrûyn dökmeğdür.

Beyt:

بد اصل را چگونه کسی تربیت کند

در جیب خود چگونه کسی مار پرورد⁵

حنظل به تربیت ندهد طعم نی شکر

گل بر نچیند آنکه همه خار پرورد⁶

¹ "Her şey veya kimse kendi aslına rücu' eder."

² "Meyvesi acı olan bir ağacı, cennet bahçesine dikilse bile."

³ "Ebedî ırmaktan ona su verilse, köküne ballı şerbet dökülse bile."

⁴ "Neticede gevher verir, ama yine acıdır."

⁵ "Asılsız ve kabiliyetsiz biri nasıl eğitilmelidir, nasıl kendi cebinde yılan beslenmeli."

⁶ "Ebuçhil karpuzunu eğitirsen bile tadı şeker olmaz, diken yetiştiren gül alamaz."

Nokta'-ı diger: Ve terbiyet-i mülâzımân oldur ki, bir kimesneye iki manşıb sipâriş olunmaya, belki her birisine birer manşıbu muqarrer eyleyeler ki, mülâzımân ümîd-vâr olalar. Ve iki kimesneye bir 'ameli ta'yîn etmeyeler. Bir 'amelde ki şirket zâhir olsa, ol 'amel vefk-i dil-hâh üzere müyesser ve muhaşşal olmaz.

Beyt:

نه یک کس تواند که سازد دوکار
که آنرا پسندند ارباب هوش¹
دو کس نیز در یک عمل ضایعند
که دیک بشرکت نیابد بجوش²

Çünkü terbiyet icmâldan ferâgat olunması lâzımdır. Ammâ anuñ tefâşîlinden iki üç nokta merķūm olunması dađı mühimdür. Cümleden birisi terbiyet-i edeb-i evlād muqaddemdür. Zāhîratü'l-Mülūk'da getürmüşdür ki, “Evlād, haqkuñ dađı dīnünemānetidür. 'Arşa'-ı maşşerde bu emānetün hūķūķını [161/b D] muṭālebe olunmaq muqarrerdür. Çünkü emānet bir āyīnedür ki, cemi' naķāyiş ve [144/a A] kemālātuñ şūreti ol āyīnede müşāhede olunmağa ķābildür. Pes anuñ cevher-i haqīķatını ne nesneya meyl itderseler aña mā'il olur. Lācerem terbiyetde mübālağa sa'y eylemek gerek. Tā ki şıfat-hāy pesendide ile muttaşif olup haşlet-hāy nekühidedendönmeye. Evvel oldur ki anı nām-ı nīk ile tesmiye ideler. Eger nām-ı nā-muvāfiķ ve nā-ħoş olursa, anuñ müddet-i 'ömri kerāhet birle geçer. Diger: Ve anuñ dāyesi dađı gāyetle mu'tedil-mizāc ve ħoş-ħūy u pākize-aşl ola. Ĥaberde gelmişdür ki, süd virmek ṭabī'atı müteğayyir ve mütelevven ider. Çünkü müddet-i rızā' tamām ola. Bir merdüm-i pāk-dīn iyü-hulķ kimesne'i anuñ ĥidmetine ta'yîn eyleyeler. Tā ki anuñ ṭabī'atı ol kimesnenuñ evşāfiyle me'nūsme'lūf ola. Çünkü şūbyān lehū li'be ve ekl ü şūrbe bi't-taba' mā'illerdür. Bu cümleden āyīn-ii'tidālī ve ķānūn-ı tavassuṭı ri'āyet eylemek gerek. Ve bir mu'allim-i dīn-dār ve perhīzkārı, ta'yîn eyleyeler. Tā kim aña ta'līm-i Qur'ān eyleyüp, aĥkām-ı şer'ī ögrede. Ve bir 'amel ki, anuñ dīn ve dūnyāsına nāfi'dür. Anı [162/a D] andan dirīğ eylemeye. Ve bihterīn te'dīb oldur ki, anı

¹ “Eğer bir kişi aynı anda iki görevi yaparsa, akıl sahibi yanında makbul olmaz.”

² “İki kişi aynı anda bir işe harcanır, çünkü aşçı iki olunca kazan kaynamaz.”

bir cem‘ üñ muhâlaţasından ki müfsid ve bed-kâr ve kec-ţab‘ u bed-kirdâr [144/b A] lardur. Anı anlardan hıfz ve şıyânet ideler. Ve merdüm-i hoş-dîni ve laţîf-ţab‘ ve muşliḥ ü müttakî muşâhib ideler. Ekşer evkâtta anuñ yanında ‘ulemâ’ ve ‘urefâ’ ve fużalâ’ u hükemâ’, medḥ ve vaşf eyleyeler. Tâ ki anlaruñ muḥabbeti derûn-ı dilinde râsiḥ ola. Ve eşrâr u füccâr ve bed-ma‘aşları, kađḥ ve mezemmet eyleyeler. Tâ ki buğz u ‘adâvetleri kerâhetleri, anuñ ṭab‘ında merküz ve zâhir ola. Çünkim sinn-i temîze erişe bir merd-i büzürg-himmet ve şâhib-i tecrûbet kimesne’i ki hizmet-i mülük eylemiş ola. Aña muḳarrer eyleyeler. Tâ ki durmak ve oturmak ve gelmek ve gitmek âdâbın aña ta‘lîm eyleye. Ve âşâr-ı edeb ve ḥayâ’ ‘ulüvv-himmetve aḥlâk-ı mülûka müteḥallik olmasına, sa’y ve cehd eyleyeler ki, bunlar ehem-i mihimmâtdandur. Ve zamânı gelecek, sipâhiyân cilde ve üstâdân-ı kârdîdeye, emr eyleyeler, tâ ki âyîn-i süvâr u silâḥşorlığı ve selâṭine lâzım ve mühim olan umûrı, aña ta‘lîm eyleyeler. [162/b D] Çünkim büzürgter ola, anı hizmet-i meşâyiḥe ve şoḥbet-i ‘ulemâya delâlet eyleyeler. Tâ ki nażar-ı büzürgân dînden müstefîz olup, himmetlerinden eşer-hây küllî ḥâşıl ve zâhir olur.

Beyt:

هر که ز دولت اثری یافتست

از دل صاحب نظری یافتست¹

همت مردان چو درآید بکار

برگگل تازه برآرد ز خار² [145/a A]

هر نظری که ز سری صدق و صفاست

چون تحقیقت نگری کیمیاست³

Nokta³-ı diger: Ümerâ’dur ki anlar rükn-i devlet ve esâs-ı memleketlerdür. Ve anlara terbiyet bir vech üzerine olmak gerekdür ki, anlaruñ kâ‘ide³-i ta‘zîmine hiçbir aḥad yol bulmaya ve destleri taşaddî²-i mühimmât-ı küllîde, mülk ü mâla muṭlaḳ ola. Ve cemi‘ umûrda ki bir çanağa muḥtâc olalar. Anları medḥal eyleyeler. Tâ ki hiçbir mühim, anlaruñ re’y ü tedbirinsiz zuhûr bulmaya. Ve bir sözi ki, mülk ü mâl-ı muşâlih bâbında mevḳıf-ı

¹ “Bir makama yükselen biri, ne bulduysa Allah tarafından verildi.”

² “Eğer bir işte himmet edilirse, dikenden bile taze gül çıkar.”

³ “Doğruluğu ispat eden tahkik, kendi zatında kimyadır.”

‘arza irişdüreler. Sem‘-i kabül ile, anı iřgâ’ eyleyeler. Ve anlara müte‘allık olan mühimmātuñ temşiyet ve taķviyetinde ki umür tevâcihden ve elçi ve leşkeriyan ve müläzımândandır. Şeref-i iltifâtı erzânî buyurular. Ve mühim-i resûlda ki ol lisân-ı mülük ve zebân-ı selâfındır, huşûşâ her pâdişahuñ [163/a D] eţvârı ve aĥvâli resûl ile bilinmege ķabil ü mümkündür. Pes lâzımdır ki elçi olan kişi bir merd-i süĥan-güy ve ĥakim nîkû-rüy şâhib-i vücûd ve ‘âlî-himmet ola. Her kimse ki resûl göndermek dilese, ol kimesneye münâsib ola ki buyurmışlardır.

Beyt:

رسول تو گویا توانا فرست
بدانا هم از جنس دانا فرست¹

Ĥikâyet olunur ki, Mühelleb ĥünküM Ĥavâric’i hezîmet idüp [145/b A]ġanîmet-i bisyârı ele getürdi. Ĥaccâc’a Mâlik-nâm bir resûl gönderdi. Resûl Ĥaccâc’a vâşıl olıcaķ, Ĥaccâc su’âl eyledi ki, “Mühelleb’ün ĥâli nedür. Ve niĥesine ķoduñ geldün?”. Dedi ki “Anuñ cemi‘ dostları mesrûr ve düşmenleri maĥhûrdur”. Ĥaccâc itdi, “Sipâh üzerine şefaķatı ne mertebededür?”. Dedi ki, “Pederânuñ şefaķat u muĥabbeti, ferzendân üzerine olduġı gibidür”. Yine şordı ki, “Evlâdınuñ ĥâli nedür?”. Dedi ki, “Cemi‘ i ĥursend ü ĥoş-dillerdür”. Ĥaccâc itdi, “Rezmde ĥâlleri nedür?”. Dedi ki, “Ĥalblerinde aşlâ mevtden ĥavfları yoķdur”. Dedi ki, “Bezmdde ĥâlleri nedür?” İtdi ki, “Yanlarında mâl u menâluñ ķat‘â ĩ‘tibârı yoķdur”. [163/b D] Ĥaccâc itdi, “Aķl u fażl ile ĥâlleri nedür?” Resûl itdi, “Bir dâ’ire gibidür ki, evvel ve âĥirini bilmege ķabil degildür”. Ĥaccâc itdi, “Bu şaĥşuñ cevâbı serhadd-ı kemâla irişüp, Mühelleb’ün ‘izzet ve ĥürmeti ķalbimizde ĥâşıl. Ve şevket ve ĥaşmeti ĥeşmimize vâşıl oldı. ve bu resûluñ ‘aķl ve âdâbından, Mühelleb’ün kemâl-ı ‘aķl ve âdâbına istidlâl eyledim.

Beyt:

رسول فرستی حکیمی فرست
که کار ترا باشد ازوی بهی²

¹ “Güçlü bir halka güçlü bir elçi ve bilgin birine bilgin bir elci gönderilmelidir.”

² “Elçi gönderirsen bilgili birini gönder ki işini düzgün yapabilsin.”

شنیدی آن مرد دانا چه گفت
فَأَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تُوصِدْ¹

Ammā umūr-ı ‘asker ve leşkerüñ [146/a A] terbiyeti, cümle³-i zarūriyātdandır. Ve anlaruñ fā’idesi dört nesnedür. Evvel kuvvet ü heybet-i pādişāhdur. İkinci def⁴ düşmenāndur. Üçünçü emn-i re‘āyādur. Dördüncü ref⁵ düzdān ve def⁶ rāh-zenāndur. Ammā anlara dağı vācibdür ki dört şartı ri‘āyet idüp yerine getürel. Evvel oldur ki fermān-ı pādişāhiden taşra olmayup, anuñemrinsiz bir iş işlemeyeler. İkinci oldur ki birbiriyle müttefik ve yek-dil olalar. Üçünçü oldur ki pādişāh ile cemi‘ umūrda yek-cihet ve yek-zebānolalar. Dördüncü oldur ki vaqt-i kār-zārda merdāneligi² ri‘āyet eyleyeler. [164/a D] Ve pādişāh dağı anlarla dört işi işleye. Evvel oldur ki silāh ve merākibini müheyyā eyleye. İkinci oldur ki her birinüñ merātibini fehmi eyleyüp, ol mertebede anı hıfz ve şiyānet eyleye. Üçüncü merdān-ı kār-zārı terbiyet-i nīkū ile miyān leşkeriyānda mümtāz ve ser-efrāz eyleye. Dördüncü oldur ki ğanīmet düşmeden her ne nesne ele girer ise, anları behre-mend eyleye. Kūbād-şāh’dan menķūldur ki, mü’ebbed dedi ki, “‘Asker ve leşker ile nicesine ma‘īšet eyleyim?’”. Buyurdu ki, “Her vaqtda anlaruñ hālini tefakķud eylemek gerek. Nitekim bağbān tefahķus-ı hāl-i bostān eyler. Ve her bir [146/b A] giyāhuñ ki fā’idesi olmayup, ğayri giyāhuñ kuvvetini almaķ ihtimālī ola. Fil-hāl anı kaṭ‘ eyler. Ve her kaṅsından ki nef⁷ ve fā’ide teşavvur etse, anı hıfz idüp terbiyet eyler. ‘Asker ve leşkerüñ aḫvālī dağı böyledür. Bir ṭā’ifeden ki eşer-i şalāh-ı kār mutaşavver olmasa, anlara resm ü ‘ulūfe vermek hemān mālī zāyi‘ eylemekdür. Ancılayın kimesnelerüñ esāmīsini dīvān-ı erzākdan mahv eylemek gerek. Ve merdüm-i kār-zār ve mühim-güzāruñ terbiyet olunması lāzımdur”. Kūbad-şāh [164/b D] şordı ki, “Anlaruñ ‘ulūfesi ne vech üzerine olmaķ gerek?”. Dedi ki, “Ṭarīķ-i i‘tidāl üzerine virele. Zīrā ki anlaruñ ma‘īşeti ziyāde olup ferāh üzeri olursa, müstağnī olurlar. Mülāzemetde kāhillik ve hizmetde aḫmāl eylerler. Ve eger anlaruñ ‘ulūfeleri az olup, teng ü kılet üzere dutarsañ, melūl ve müteneffir olurlar. Yemegin ki bir ğayr-i yeri ihtiyār idüp, ol cānibe rücū‘ eyleyeler. Ve bu ma‘nīye münāsib Ḥakīm Nizāmī buyurmuşdur.

¹ “Bilgenin ne dediğini işittin mi? Bilge gönder tavsiyene bile gerek yok.”

² Derkenār: ve ferzāneligi.

Nazm:

سپه را باندازه ده پایگاه
مده بیشتر مال از خرج راه¹
شکم بنده را چون شکم گشت سیر
کند بددلی گرچه باشد دلیر²
نه سیری چنان ده که کردند مست
نه بگذار شان در خورش تنگدست³
سپاهی که خوشدل نباشد ز شاه
ندارد حدود ولایت نگاه⁴ [147/a A]

Diger: Vüzerā'dur ki, anlar mülk ü memālikünbezegi ve hıżāne'-i māluñ pīrāyeleridür. Eger mühimmāt vālī memleket bī-vezīr, mütemeşşî olaydı, Hāzret-i Mūsā kelima 'alā nebīyinā ve 'aleyhi selām, Hūdā-yı raḥīmden qarındaşı Hārūn'ı vezīr dilemesiydi. Dedi ki, "Yā Rabb ehl-i beytimden baña bir vezīr ta'yīn eyle ki ol Hārūn'dur. Ve anuñla benim arqamı qavī eyle". Pes bundan ma'lūm olur ki, [165/a D] vüzerā' sebeb-i istiḥkām-ı binā-yı salṭanat ve bā'ış-i intizām umūr-ı memleketdür. Şol vaqıtde ki müstecmi' hışāl-ıraziyyeve hilāl-ı zekiyye olalar.

Beyt:

از وزیرى كه او نيكوسيرست
ملك را زيب و زينت ديگرست⁵

Ve anlaruñ terbiyeti oldur ki, şeref-i iltifāt-ı sulṭānı ile mu'azzez ve ferr-i 'ināyet-i sübhānı ile müşerref olalar. Tā ki naẓar-ı hāş u 'āmda mükerrem ve mu'azzam nümā olalar. Ve umūr-ı memleketde kelāmları nāfiz ve hükümleri mü'teber ola. Ve mühimmāt-ı mālda anlaruñ ra'y ve işāreti olmayınca daḥl eylemeyeler. Ve erkān-ı salṭanatda vāqı' olan hüsni-

¹ "Askere yapabildiği kadar görev ver, askere çok fazla mal yedirme."

² "Eğer asker çok yedirilse midesi bozulur, savaşta ağır olur."

³ "Askere ne o kadar fazla mal ver ki sarhoş olsun ne o kadar az ki fakirleşsin."

⁴ "Asker ki şahtan memnun değilse, kendi görevi düzgün tamamlamaz."

⁵ "Eğer bir memleketin veziri güzel ahlaka sahip ise, o memleketin güzelliği artar."

tedbîrlerini pesendîde eyleyeler. Zîrâ ki qalem birle niçe kâr-hây ‘azîm hâşıl olur ki, şemşir ile müyesser ve muhaşşal olmaya.

Beyt:

قلم رخت جایی تو آند کشید

که شمشیر نتواند آنجا رسید¹ [147/b A]

Bir gün ümerâdan birisi bir vezîr ile, taqđîm ve te’hîrden münâzara münâza‘ at eylediler. Emîr itdi, “Ben hūdâvend-i tîğ-i ebrarım. Ve sen Hūdâ-yı qalemsin. Mülk ü memâlik şemşir ile alınmağa mümkün. Amâ qalem ile alınmağı qabil degıldür”. Vezîr, “İtdi kâr-ı memleket qalem birle râst ve dürüst olduğı gibi [165/b D] şemşir ile olmaz”. Bu nizâ‘ ve mücâdele sem‘-i sulţâna irişüp, ikisini dağı taleb kıldı. Sulţân vezîre itdi, “Hemîşe, erbâb-ı qalem ehl-i seyfüñ hîdmet-kârlarıdır. Erbâb-ı qalemi sen niçün tercih edersin?”. Dedi ki, “İy şehriyâr-i ‘âlem, şemşir-i düşmenân içündür. Dostân için degıldür. Fe-ammâ qalem nef‘-i dostâne ve def‘-i düşmenâne münâsibdür. Ve dağı aşhâb-ı seyf olanlarda heves-i salţanat zuhûr idüp, velî ni‘metlerine ‘âkğ u ‘âşî olmağ vâkı‘ olmuşdur. Ammâ erbâb-ı qalemden bu mağûle hareket hergiz şâdır olmamışdur. Ve dağı aşhâb-ı seyf hâzîne‘-i sulţânı hâlî ider. Ammâ erbâb-ı qalem anuñ maşrafını tedricle idüp, nermlikle pür eylerler. Ve mağall-i dağl mağall-i hârcdan azizrekdür.

Beyt:

در خانه وزیر بحرمت نگر که آن

در جویبار ملک نهالیست معتبر²

حقى بموقع است اگر تربیت کنند

آن شاخ را که میوه او هست سیم و زر³ [148/a A]

Diger: Ammâ mağremân-ı halvet ve muğarribân-ı hâzretüñ terbiyeti oldur ki, her birisini bir mühim-i hâşa nâmzed buyura ve her kimesne ki bir mühimde manşûb ola. Ğayri

¹ “Kılıcın yetişemediğı ve tamamlayamadığı işi, kalem ile yapılabilir.”

² “Vezirin evinde ona hürmet göster ki memleket irmağında bir güçlü bir ağaç gibidir.”

³ “Eğer o ağaç düzgün eğitilirse, o ağacın dalları altın ve gümüşdür.”

kimesne'î aña daħl etdirmeye. Ve her birisinüñ qadr-ı ħidmetini [166/a D] ma' lüm idine. Ve anları ol meşābede delīr eylemeye ki dilediklerin söylemege qādir olalar. Ve ħicāb-ı saṭvet ü mehābeti def' etmeye. Ve cemi' sini maqām-ı edeb ve mertebe'-i ħayāda turğura . Ve eger bir kimesne anlar için maħalsiz bir söz söylese, o¹ kelāmı ıṣğā' eylemeye. Ve bir kimesne gāyetle emīn olmayınca. Ve bir niçe növbet anı imtiħān etmeyince, aña i' timād eylemeye. Ve kendü sırrını ħiçbir kimseye, izħār eylemeye. Çünkim mülāzımān-ı mülūkuñ birisi birisine reşk ü ħased eylese, mābeynlerinde şādır olan kelāmı istimā'c buyurmaya. Belki düñlisini dostlığa ve birbirinüñ muvāfaqatına terğīb eyleye. Ve muħālefet ve münāza' atdan taħzīr eylemek gerek. Zīrā bu tā'ifenüñ nizā'c ve muħālefetleri umūr-ı salṭanatuñ intizāmına tamām daħli vardır. Bu sebaqdan nitekim bir şemme beyān olunmuşdur.

Beyt:

ملازمان سلاطين چو يك جهت باشد
 مهم مملكت و مال بر قرار بود² [148/b A]
 و گر نفاق نمايند و مكر و حيله كند
 اساس جمله مهمات بى مدار بود³

Ammā gulāmān ve direm-ħarīde olan bendeler dest ü pā ve sā'ir a'zā' menzilesindedür. Çünkim bir kimesne cihet-i ġayre mütekeffil olsa, ol ħācetde i'ānet-i dest lāzımdur. Ol [166/b D] mu'āvenet iden kimesne, destüñ kaim-i makam olur ve eger yürümele olur mühim ise, ol kimesne'î yürümele meşaqkatından berī ider. Ve eger çeşm birle yitire maşlaħat ise, çeşmini ol zaħmetden girü dutmuş olur. Sā'iri daħı bu kıyās üzerinedür. Pes bu cemā' atüñ vücūduna şükr eylemek gerek. Ve anlara envā'c rıfķ u madārā ve lutf müvāsā yerine getüre. Eger ħidmetlerinde nev'ā kelāl u melāl ve fütür u māndegī zāħir olursa, tarīķ-ı inşāfi ri'āyet eyleye. Ve umūr-ı ma'īšetlerinde şöyle olmağ gerekdür ki, ħoriş ve pūşişlerinde ħalel ve zelel yol bulmaya. Ve bu tā'ife'ye'î nazār-ı ħāş ile maħşūş eyleye. Tā ki kendülere müfevvez olan a' māla, şefā-yı ħāṭır ve neşāṭ-ı tamām ile mübāşeret eyleyeler.

¹ O A: OI B.

² “Saltanatta sultanın memurları bir olursa, o memlekette istikrar olur.”

³ “Eğer memurların arasında nifak ve hile varsa, memleketin esası yıkılır.”

Kütüb-i hikmetde getürmüşlerdür ki, bendenüñ cüz'î günâh ve endek haţâsı içün, bende ve hâdimi rencide eylemek revâ degildir. Zîrâ ki bende, şart-ı şefaķat ve havadârlığı [149/a A] bir vaķtde yerine getürür ki, kendülerini müfâraķat-ı maħdûmdan eyemen duturlar. Ve eger bende'î, bir sehv ü haţâ ile rencide ederse, kendüyi hîdmetde 'arî añlar. Râh-güzâriyân [167/a D] ve ğarîbân gibi ma'âş eylerler. Hiç bir kârda endişe etmeyüp ve hiçbir mühimde şart-ı şefaķatı niĝâh dutmazlar. Ve bende ü hîdmet-kârânda aşl olan şıfat-ıhayâ' ve zîreklîkdür. Ve eger bendeden mekr ü hîle eşeri zâhir olursa, anı def' eylemek gerek. Çünkim kullardan birisi hîyânet-i fâhiş ve bir günâh-ı zîşt ile âlûde ve mülevveş olsa. Ve te'dîb ü ta'zîb ile işlâha ķâbil olmasa, şalâh-ı kâr oldur ki anı tîzcik nefiy ideler. Tâ ki ğayri bendeler anuñ mücâveret ve muşâhabeti ile tebâh olmayup, anuñ fesâdı ğayrilere sirâyet eylemeye.

Beyt:

صحبت مفسدان و بد فعلان
مردم نیک را تباه کند¹
هر که بادیك همنشین گردد
جامه خویش را سیاه کند²

Ve eger erbâb-ı devlet, ve mülâzımân-ı hâzret olanlaruñ bendelerinden birisi efendisinden şikâyet idüp pâdişâh huzûruna 'arz-ı hâl eylese. Ve şikâyet eyledüĝi nesnede şer'-i şerîfüñ medħali olmasa, anı redd ü men' eylemesi lâzımdur. [149/b A] Nitekim Siyâsât-ı Sulţân Mahmûd-ı Ğaznevî'de zîkr olunmuşdur ki, [167/b D] Sulţân Mahmûd âzîne ĝünü namâza ĝider iken, bir ĝulâm-ı Türk ki ĝâyetde hüşn ü cemâl şâhibiydi, sulţânuñ ser-i râhına ĝelüp du'â eyledi. Sulţân rüy keremden 'inân-ı haşmet ĝirü çeküp, zebân-ı luţfu merhamet ile şordı ki, "Hâcetüñ nedir?". Ğulâm itdi, "İy şâh, ben bendeñi Türkistân'dan getüren kimesne baña dirdi ki, seni hîzmet-i sultâna iledürim. Tâ ki sâye'-i 'inâyetini senüñ ķaruñ üzerine bırâĝa. Ve ben bendüñ bu ümidüñ işâretiyle. ve bu nüvidüñ beşâretiylekürbet-i ĝurbet-i bendegîye taħammül eylerdim. Ve bu beytüñ mazmûnını dâ'imâ hâţırımından ĝeçürürdim.

¹ "Fâsit insanların konuşması iyi insanları mahveder."

² "Eĝer kara kazan ile dost olursan, senin elbisen siyah olur."

Beyt:

کرم هزار غم از روزگار پیش آید
چو روی شاه به بینم دلم بیاساید¹

Şimdi bu şehre geldün Hâce Hasan beni göricek. Hezâr dīnāra şatun aldı. Ve niçe müddetdür ki beni kendü hānesinde pinhān eyledi. Bu sâ'at fırsatı ğanīmet bilüp kendümi ser-i rāha bir qadem bahtum baña müsā'ade idüp, devlet-i mülāzemet-i pādīşāhiye irişdüm. Ve ümīd dilimi mevķif-i 'arza irişdürdüm. Bākīsine sulţān hākimdür". Sulţān buyurdı tā ki ğulamı zarb-ı belīĝ ile nazārandan sürdiler. Ve anı bir kimseye [150/a A] sipāriş [168/a D]idüp, dedi ki, "Bunı Hâce Hasan'a ilet. Ve daħı itdi ki hezār dīnāra bir ğulam almaĝa kādır olursın niçün yüz altun ile bir derbān tedārik etmezsın ki, bī-icāzet hiç bir kimesne taşra çıkmaya". Havāş'dan birisi melike şordı ki, "Ġulāma 'aceb edeb buyurdıñuz". Sulţān itdi, "Eger Hasan'ın biñ dīnāri zāyi' olup telef olmasa, emr iderdim, anı ki miyānından iki nīme ideler idi. Zīrā ki ğulamāna fırsat verilür ise, her bir ğulam ki hūcesinden rencide ola, hemān şiveye āĝāz eyler. Ve şikāyet-i nā-ma'ķulı 'arza irişdürüp, mühim-i hūceĝi ve bendegī, muhtell ve mühmel olur.

Beyt:

چو از خوجه خود برنجد غلام
بدادش دهد شرح با خاص و عام²
چو بهتان غیبت گشاید زبان
که تا افگند خوجه اش را زیان³
غلامی که زین سان بود خوی او
میبناد چشم کسی روی او⁴

Qısm-ı düvüm: Bu bābdan ikinci kısım, şol tã'ifenüñ ādābı beyānındadır ki, devlet taķarrüb-i selāţin ile ser-efrāz olmışlardır. Erkān-ı devlet ve a'yan-ı hāzret. Ve havāş-ı bārgāh ve sā'ir [168/b D] muķarrebān ve müte'allikān-ı hāzret olanlar, bilmek gerekdür ki,

¹ "Hayatın bin gamıyla uğraşırsam bile, şahın yüzünü gördüğümde mutlu olurum."

² "Eğer kölenin gönlü kendi efendisine kırılırsa, onu herkese ifşa eder."

³ "Eğer gıybet ağazıcı açarsa, kendi efendisini sıkıntıya sokar."

⁴ "Eğer bir köle böyle ise, onun yüzünü kimse gösterme."

her kimse ki, kār-ı pādişāhiye şürū[‘] idüp, mühimmāt-ısulṭāniye havz [150/b A] eylese, lāzımdur ki anuñ sīreti vefk-i k̄anūn üzerine ola ki sebep-i nīk-nāmī sulṭān ve ‘imāret-i memālik ü beldān ola. Ve bu ma[‘]nī şol vaqṭde müyesser olur ki, dört nesne[’]i kendüye lāzım ve mühim bile. Evvel cānib-i ḥaqqı ri[‘]āyet, ikinci cānib-i pādişāhı ri[‘]āyet, üçüncü kendü cānibini ri[‘]āyet, dörüncü cānib ra[‘]iyeti ri[‘]āyet eyleye. Ammā cānib-i ḥaqqı ri[‘]āyeti beş şart üzerinedür. Evvel oldur ki , ni[‘]met-i ilāhī ve fazl-i nā-mütenāhī ki anuñ ḥaqqında vāқи[‘] olmuştur. Anuñ şükrini yerine getüre. Tā ki anuñ ni[‘]meti daḥı ziyāde ola.

Beyt:

شكر نعمت افزون ميدهد
مفلسانرا گنج قارون ميدهد¹

İkinci oldur ki merāsım-i ṭā[‘]at u ‘ibādetini terk eylemeye. Belki ṭā[‘]at u ‘ibādeti ḥidmet-i pādişāh üzerine taḳdīm eyleye. Tā ki cemi[‘] ḥalkıñ gözüne ‘azīz ve muḥterem görine. Ve dūñli gönüllerde maḳbūl ve mu‘azzam ola. Ḥikāyet olunur ki Ebu Manşūr ki, sulṭān Tuḡrul’uñ vezīr idi. Merd-i dānā [169/a D] ve ‘āqıl kimesne idi. ‘ādeti bu idi ki şubḥ namāzını edā etdikden şoñra ṭulū[‘]-ı āfitāba dek evrāda meşḡul olurdu. Ba[‘]de ezān ḥizmet-i sulṭāna giderdi. Evḳātdan bir vaḳṭde bir mühim-i zarūrī vāқи[‘] olup, sulṭān anı ta[‘]cīl birle ṭaleb eyledi. Ve niçe kimesneleri birbiri ‘aḳabınca irsāl eyledi. Vezīr evrādını tamām etmeden seccādesi üzerinden [151/a A] ḳalḳup gitmedi. Ḥasidān fırsat bulup zebān-ıvāқи[‘]at güşāde eylediler. İtdiler ki ḥaylī ‘azamet ve enāniyet bağlayup süḥan-ı sulṭāna i[‘]tibār eylemez. Ve emr pādişāhiye iṭā[‘]at ve inḳiyād göstermez. Ve buña mānend niçe kelimātı der-miyān eylediler. Tā şol mertebeye vardı ki, beşere[’]-i pādişāhda taḡyīr-i mizāc. Ve āşār-ı ḥiddet zāhir oldu. Çünkim vezīr evrāddan fāriḡ olıcaḳ, ḥizmet-i sulṭāna geldi. Sulṭān vechḡazab üzerine vezīre ḥitāb eyledi ki, “Niçün gec geldün?”. Vezīr itdi, “İy melik ben Ḥudā-yı te[‘]ālānūñ ḳulıyım. Ve senūñ ḥidmetkārūñım. Ḳulluḳdan fāriḡ olmayınca, senūñ ḥidmetüne gelmege ḳādir degilim”. Sulṭān bu cevābı [169/b D] istimā[‘] edicek ağladı. Ve aña bī-nihāye taḥsīnler eyledi.

¹ “Şükür etmek nimeti daha da artar, yoksul olana Karun hazinesi verir.”

Beyt:

مده رشته خدمت حق زدست
خداوند را بندگی کن که هست¹

سر پادشاهان گردن فراز
بدرگاه او بر زمین نیاز²

Üçüncü oldur ki Hüdā-yı Te‘ālā’nüñ rızāsını pādişāha taqđīm eyleye. Zīrā Hāḫḫ Sūbhānahu ve Te‘ālā ki, bir bendesinden rāzı ve hoşnūd olsa, ğayri kimesnelerüñ hışm u ğazabı aña ziyān eylemez. Ve eger ‘iyāzen billāh bir bendesine Hüdā-yı Te‘ālā hışm eylese, cümle ‘ālemüñ hoşnūdlığından aña fā’ide irmez.

Beyt:

چون خداونداز تو خوشنودست [151/b A]
خشم دیگر کسان ضرر نکند³

Hikāyet olunur ki ululardan birisi bir ḥalīfenüñ meclisinde iken namāzuñ vaḫti teng oldu. Ḥalīfe ba‘zı mühime meşğul olmağla, namāzuñ edā’ olunması ḥatırından gitmişdi. Ol kimesne ḳalkup diledi kim namāzı edā’ eyleye. Hāzırlardan birisi dedi ki, “Ḥalīfe namāza ḳalkınca, niçün şabr eylemezsin”. İtdi ki, “Hāḫḫ te‘ālānüñ ḥükmini, āḫir kimesnenüñ ḥükümüne mevḳuf dutmamağ gerek”. Dedi ki, “Şabr eyle tā ki ḥalīfe saña ğazab eylemeye”. İtdi ki, “Çünkim Ḥālīḳ’üñ [170/a D] rızāsı ḥāşıl ola. Ğazab-ı maḥlūḳdan ne bākım vardır”. Ḥalīfe ki bu sözi işidi. Ol ‘azīzi nevāht idüp mu‘terizini nazarından redd eyledi. Dördüncü şart oldur ki, ḥavf pādişāhdan ise, Hāḫḫ te‘ālādan ziyāde ḥavf eyleye. Zīrā ḥaberde gelmişdür ki, her kimse ki Allāh’dan ḥavf eylese, heme kes andan ḥavf eylerler. Ve her kimde kim Allāh ḳorğusu olmasa, ol cümleden ḥavf üzere ola. Beşinci oldur ki, Hüdā-yı te‘ālāya ümīdini daḫı ziyāde eyleye. Ümīd pādişāhdan ise. Zīrā her ne ki verilür cānib-i Hāḫḫ’dan verilür. Kimsenüñ keremine ümīd-vār olmağ münāsib degildür. Hiçbir ümīd-vār anuñ raḫmet dergāhından nā-ümīd olmamışdur.

¹ “Hak yolunda hizmet et, var olan Allah’a kulluk et.”

² “Büyük padişahların başı, hep Allah için secdededir.”

³ “Allah senden razı ise, başka kimsenin rızasına ihtiyacın yoktur.”

Beyt:

محالست اگر سر بزین در نهی [152/a A]
که باز آیدت دست حاجت تهی¹

Ammā cānib-i pādīshāhuñi ri‘āyet, yegirmi beş şart üzerinedür. Evvel tezellül ve tazarru‘. Ve izhār-ı ‘aciz u hizmetkārīdür. Zīrā mülükda ‘azīm himmetler ve büzürg hāletler vardur ki, anuñla ğayrilerden müteferridlerdür. Ve ol bu sebeb iledür ki, mazhar-ı salṭanat-ı ilāhiye vāki‘ olmışlardur. [170/b D] Ve bu cihetden anlar zıllallāh laqabını ıtlāq eylemişdür. Pes ol ma‘nī ile ki bu şüret anlarda muhtefīdür. Cemi‘ halkdan istiḥdām-ı ta‘abbüdī dilerler. Ve kendülerini aña lāyık ve sezā-vār bilürler. Ve her bir fi‘li ki iderler tariḫ-i teferrüd ve istiḫlālī ri‘āyet iderler. Ve her ne kadar ki esās-ı salṭanat ziyāde olsa anlarda bu şıfatuñ zuhūrı daḫı ziyāde olur. Bu taḫdīrce anlaruñ istiḡnāsı buña ṭālibdür ki, merdüm-i muhtāc kendü ‘aciz ve meskenetlerini bunlara ‘arz eylerler.

Beyt:

چه آورم بتو چون هر چه هست جمله تودانی
مگر شفاعت عجز و نیازمندی و زاری²

İkinci oldur ki miḥnet ü meşakḫat ve riyāzetlerine taḫammül ve mekārihlerine şabr olunmak gerek. Zīrā hizmet-i mülük zaḫmet ve meşakḫata mübtenīdür. Kütüb-i ḥükemāda mezḫūrdur ki, mülāzemet-i sulṭān miyān-ı merdümānda ḥā’ıldür. Ve pādīshāhlar ḥidmetinde ṭaleb-i āsāyişi ve rāḫat u lezzeti, ḫabīl-i muḫālātadan bilmek gerekdür. [152/b A] Üçüncü oldur ki her nesne’i ki işlese ve yāḫūd söylese lāzımdur ki ol maşlaḫatda pādīshāhı ve hem cihet-i dünyā’ı ve cānib-i āḫireti, mülāḫaza eyleye. Fe-ammā ṭaraf-ı āḫireti muḫaddem dutalar. [171/a D] Dördüncü oldur ki, zulmi tariḫ-i luṭf ve mülāyemetle naḫar-ı pādīshāhīde nikūhīde eyleye. Ve ‘adli ta‘rīf ve tavşīf ile anuñ gönlünde şīrīn eyleye. Ve her maşlaḫat gördüğü vech üzerine, anı zulmden girü döndüre ki eger pādīshāh cevre ve zulme raızı olursa, ol daḫı mazlemelede şerīḫ olur. Ve ‘arza’-ı maḫşerde احشر الذين ظلموا أزواجهم nidāsıyla anı daḫı

¹ “Allah’ın evinin kapısına gelirsən, boş el ile dönmen muhaldır.”

² “Sana ne getirilirse hepsi sendendir, meġer şefaāt, acziyet, ihtiyaç ve sızlanma.”

zaleme ile maḥall-i ‘itāba ve ma‘raẓ-ı ḥiṭāba getüreler. Hikāyâtda mastūr u mezkūrdu ki, Yaḥyā VāsīṭiḤaṭṭāṭī ki ḡāyetde ḥaṭṭāṭ-ı kāmīl ü zībā-nüvīs kimesne idi. Dā’imā evlād-ı ḥulefā’ Yaḥyā’dan ta‘līm alurlardı. Bir gün vüzerādan birisine ta‘rīf eylediler ki, Yaḥyā ḡāyetle ḳalemi iyü tıraş eyler. Vezīr anı ṭaleb eyledi. Buyurdı ki kendüsi için bir dāne ḳalemi tıraş eyleye. Yaḥyā iḥtiyāt-ı tamām ile bir ḳalemi kesüp vezīre virdi. Vezīr ol ḳalem ile bir tevḳi‘ taḥrīr eyledi ki, ḥaṭṭı cemi‘ ḥuṭūṭundan bihter ve yegrek görüldi. Vezīr Yaḥyā’ya bir ḥil‘at ve biñ dāne dīnār in‘ām buyurdı. Yaḥyā ḥil‘atı giydi. Ve altunı ḳabẓa’-ı taşarrufuna getirüp [171/b D] meclisden ṭaşra geldi. [153/a A] Çünkim dergāha irişdi. Fil-ḥāl girü dönüp dedi kim, “İy vezīr bu ḳalemde bir şan‘at ferāmūş eyledim. ḳalemi baña vir ki ol şan‘at yerine getürim”. Vezīr ḳalemi eline verdi. Yaḥyā ḳalem-tıraş ile ḳalemün ucunu kesdi ve zer ü ḥil‘atı, vezīrün öñüne bıraḳdı. Vezīr itdi, “Saña ne oldu ki böyle eyledün?”. İtdi ki, “Çünkim dergāha irişdüm, bu ḡuşıma ve ḡöñlüme ṭulū‘ idüp oḳundu ki *ياحشر الذين ظلموا ازواجهم* ya‘nī zālimleri şerīkleriyle ḥaşr eylüñ. Ve anlara mu‘āvenet idicilerden olam diyü ḥavf eyledim ki, bu ḳalemle bir kimesnenün sitemi için bir ḥaber yazasın. Ve bu ḳalemi ki ben tıraş eyledim, ol ḡünāhda şerīk olup, ‘itāb-ı İlähī’ye giriftār ve kendü ḥalimden şerm-sār olam.

Beyt:

يار ستمكاره مشو ای عزيز
تا كه از آن قوم نياشى تو نيز¹

Beşinci, pādīşāhi ḥayra ve ḥasenāta tergīb eyleye. Ancılayın ki anuñ nef‘i ve ḥayrı dūñliye irişe. Zīrā in‘āmün bihteri ve yegreki oldur ki ‘ām ola. Şu‘ā‘-ı āfitāb gibi her yere doḳuna ve reşehāt-ı sehāb gibi cemi‘ yere irişe. Ululardan [172/a D] birisine şordılar ki, “Ḥayr ne vech üzerine olmaḳ gerek ve ḥayrı ve yegreki ḳanḡısıdur?” Buyurdı ki, “Ḥayr ‘umüm üzerine olmaḳ gerek. Ve anuñ bihteri oldur ki, sürūr u ḥande-rüylük birle [153/b A] ola. Ve anuñla minneti hemrāh eymeyeler. Hikāyetde getürmüldür ki, Ma‘n bin Zāyide’nün kerem-ı ‘āmı vardı. Ve ‘aṭā’ u baḥşış zamānında ziyāde ḥandān ve tāze-rüy olurdu. Bir ‘azīze şordılar ki, “Ebr-i bārende mi saḥīdūr, yoḥsa Ma‘n-ı baḥşende mi?” Cevāb verdi ki,

¹ “Zālîmlere ortak olma ey aziz ki sen de onlardan olmayasın.”

“Ma‘n’uñ saḥaveti ebrden biş-ter ve bihterdür. Dediler ki, “Ne delîl ile dedüñ?” İtdi, “Şol delîlle ki her nesne’i ki Ma‘n virse, ḥandân verür ve her nesne’i ki ebr verse, giryân verür”.

Beyt:

تازه رویی و انبساط و نشاط
در سخاوت عظیم معتبرست¹
مرد بخشنده را بوقت سخا
تازه رویی سخاوت دیگرست²

Altıncı, tā bir kimesnenün vüṣūḳ tamāmını bilmedin. Ve niçe kerre şıfâtını tecrübe eylemedin, anı pâdişâh ḥuzûrunda ta‘rîf ü tavşîf eylemek olmaz. Ve sitâyiş ü medḥ eylemeye ki, vaḳt-i [172/b D] âzmâyîşde şerminde olmaya. Hikâyet olunur ki zerrâḳlardan birisi, Sultân Sencer-i Mâzî’nüñ nâ‘iblerinden birisine geldi giysülerin uzatmış ve Ka‘be’-i şerîf örtüsinden bir miḳdârın getürüp dedi ki, “Ben Ḥazret-i Risâlet-penâh’uñ şallallâhu ‘aleyh vesellem, ehl-i beytindenim. Bu yıl sultân için ḥacc eyledim. Ve Resûl şallallâhu ‘aleyh ve sellem ḥazretlerinin ravza’-ı muḳaddesisinde [154/a A] şâh için ve şâhuñ erkân-ı devleti için ḳâfile’-i ḥâcıyân ile du‘âlar eylemişim. Eger beni ḥizmet-i sultânaire göresin senden küllî minnetdâr olup, bu beşâret ile beni daḥı nevâziş buyurur”. Nâ‘ib bu şüretüñ ḡavrına ve ḥaḳîḳatına irmeden sultân ḥuzûruna gelüp, ol seyyid-i‘ Alevî’i bir mertebe ta‘rîf ü tavşîf eyledi ki, sultân anuñ muşâḥabetine müştâḳ olup iḥzârına emr eyledi çünkim ol ‘azîz içerü girdi, dest-i sultânı bûs idüpkenâr-ı bisâṭ üzerinde oturdu. Sultân istifsâr idüp itdi, “Ki ḳanḡı şehirdensin?”. Dedi ki, “Şehr-i İspahândan’ım”. Sultân itdi, “Ḥacce ne vaḳten gitdüñ?”. Dedi ki, “Bu yıl ḳazâ’ ile İspahân [173/a D] ḥâkimüñ elçisi meclisde ḥazır idi. Çünkim nâm-ı İspahânı işitdi, ol kişi’i görüp dedi kim, “İy şâh, ben bu şahşı bilürim bu seyyid degildir. Belki ol vilâyetün Karaçılıarı’ndan ve Cinganları’ndanki ol ṭâ’ifenüñ ekşeri başlarında saçlarını böyle uzadırlar. Ve bu kimesne’i bu yılda İspahân’da görmüşim. Ḥattâ rûz-ı İd-i Adḥâ’da ḳurbân talebine benim ḥânem önüne gelmişdür. Sultân bunu işidüp be-ḡâyet müte‘eşşir oldu. Nâ‘ibe ḥiṭâb eyledi ki [154/b A] ḥizmetimize ne güzel seyyid-i

¹ “Almı açık ve dürüstlük, cömertliğin bir nişanıdır.”

² “Eli açık olan cömertin dürüstlüğü başkadır.”

nâmdâr ve hâcî³-ı büzürg-vâr getürdüñ. Ol nâ⁴ib hacîl ve şerm-sâr ve münfa⁵il ü bî-çarâr olup meclisden taşra çıkdı. Ve baqıyye⁶-i ‘ömründe şermendeliginden hîdmet-i sulţâna gelmege qadir olmadı. Ve eger evvelden anuñ haqîqat-ı hâline vâkıf olup, ol bâbda tefahhuş-ı tamâmı yerine getüreydi, anuñ çehre⁷-i hâline ğubâr-ı haclet oturmıyadı. Ve ancılayın pâdişâhuñ nazârından maħrûm ve me⁸yus olmayadı.

Beyt:

مكن وصف کسی نزدیک سلطان
مگر وقتی که او را نیک دانی¹
که گر نبود بدان وصفی که گفتی
بسی در انفعال آن بمانی²

Yedinci, her nesneye ki pâdişâhuñ [174/b D] aña meyl ü muħabbet olduĝunu fehm eylese, anı kendü cihet için hıfz eylemeye. Belki tarîķ istid‘â ile, sulţânuñ nazâr-ı qabûluna irişdüre. Sekizinci oldur ki çünkim pâdişâh aña söz söylese, lâzımdur ki, dil ü cân ve ‘aql hüş ile çeşm ğuş olup, a‘zâ⁹ u cevârih ile, pâdişâhuñ kelâmı cânibine müteveccih ola ki pâdişâhuñ bir kelimesi fevt olmaya. Ve hiçbir ‘amele mütefekkir olmaya. Ve nazârını bir cânibe daħı etmeyüp, kimsenüñ sözine meşĝûl olmaya. Zîrâ ki pâdişâhlar ğâyetde ğâyûrlardur. Çünkim bir kimesneye teveccüh ideler, vaķt-i teveccühde ol kimesne bir ğayri [155/a A] yere nazâr iderse. Veyâ bir âhirün sözine meyl ederse, rûy ğayretten ol kimesneye hışm eylerler. Ve eger ol zamânda ve ol maħalde anuñ eşeri zâhir olmazsa, mürûr-ı eyyâm ile zâhir olup, aña niçe dürlü haţarlar müretteb olur.

Doķuzuncı, meclis-i mülûkda hiçbir kimesne ile maħfî-i kelimât eylemeye. Her ĝâh ki anuñ huzûrında iki kimesne sırr söyleyişseler ki ol bilnese ve işitmese ve buyurulmuş olmasa, aña hayâlât-ı bisyâr el verür [175/a D] ve envâ¹⁰ ğümânlar fehm olunur. Ve şöħbet-i selâţinde bu ma‘nî¹¹-i çokluķ mülâhaza eylemek gerek. İhtimâldur ki ğussâd ve ehl-i fesâd olanlar pâdişâhuñ hâţırına naķş idüp i‘tikâd vireler ki, falan ve filan kimesne siziñle muvâfiķ degil. Ve siziñ havâdârûñız degildür deyüp, mâbeynlerinde niçe dürlü haţar ve

¹ “Birini iyi tanımadıĝında, sultana ondan iyi olarak bahsetme.”

² “Eĝer dediĝin sîfata sahip deĝilse, sonunda sen mahcup olursun.”

ḥalel zāhir olur. Çünkim birbiri ile sırr söyleyişdiklerini pâdişāh görse, ol maḥalde şāhib-i ‘arzuñ kelāmı me’āşir olur. İkişi daḥı melikūñ ma‘raẓ-ı ğāzabına ve varṭa’-ı helāka düşerler.

Beyt:

سخن پوشیده گفتن در محافل
نباشد شیوة دانا و عاقل¹

Ve daḥı lāzımdur ki, çünkim sulṭān bir ğayri kimesneden su’āl idüp, bir ḥuṣūṣī istifsār eylese, ol kimesne ḥiffet idüp fil-ḥāl [155/b A] cevāb vermeye. Tā ki mes’ūldan cevāb gelmeyince. Zīrā ol su’āldan ki ğayriye müteveccih olmuştur bir āḥir kimesne cevāb vermek, sebük-bār ve bī-veḳārılığa maḥmūldur. Onuncı, oldur ki bir kimesne bir ḥakīmden şordı ki, “Eger ben sulṭān meclisinde olsam, sulṭān bir kimesneden bir nesne su’āl eylese, baña cevāb vermek revā mıdır?”. Ḥakīm itdi, [175/b D] “Sen cevāb verme ki, ol istiḥfāfa nişāndur. Ya’ nī kimden su’āl olunmaḥ gerek anı bilmedüñ demek olur. Ve bu bābda daḥı maḥzūr vardur ki, eger sulṭān dirse ki ben senden su’āl eyledmedüm. Sen baña ne vechle cevāb verebildüñ. Bu şūretüñ hicāb u infī‘ālından nicesine kırtulmaḥ olur. Ve eger farzā bir cemā‘atdan bir nesne su’āl olunsa. Ve sen ol cemā‘atla ḥāzır bulunsañ, cevāba sebḳat eyleme ki ğayriler saña ḥaşm olmayalar. Ve kelāmuñı ta’yib etmeyeler. Belki cevābda te’ḥīr eyle. Tā ki ğayriler cevāb verüp, her sözüñ ‘ayb ve hünerine vāḳıf olasın. Pes ol nesne’i ki bilürsin. Eger cümleden bihter ve yegrek ise ‘arz eyle ve illāh ḥāmūş ol.

Beyt:

مكن خفت اندر جواب سخن
نگردد خطا و صواب سخن²
اگر نقد تو بی غش آرد بیار
کز آن نقدت افزوده گردد عیار³ [156/a A]
و گر نی در اظهار عیب مکوش
مرا نرا بستر خموشی بیوش¹

¹ “Mecliste gizli konuşmak âlimler tarafında beğenilmez.”

² “Bir sözün doğruluğu ve yanlışlığını bilmeden cevap verme.”

³ “Eğer nakdin doğru ise söyle ki onunla denge sağlansın.”

Onbirinci, lâzımdur ki tâ ki sulţân bir nesne’i pürsiş buyurmayınca, sühana ibtidâ eylemeye. Eger su’âl iderse, kifâyet mikdârı söyleyüp hāmūş ola. Meger şol vaqtda söyleye ki, [176/a D] sühan-ı bisyâra pâdişâhuñ meyli ola. Onikinci, eger sulţân anı bir nesneye vâkıf ve haberdâr etmezse, anı tefahhūs eylemeye. Ve bilmege dağı ibrâm ve ilhâh eylemeye. Zîrâ eger mahremiyete kâbiliyeti olsaydı, ol aĥvâlden anı haberdâr iderdi. Pes anuñ vuķūfuna muķayyed olmaķ ġazab-ı pâdişâhîye mutazammındur.

Beyt:

با تو گر سیر رانمی گویند از نامحرمیست
هر که نامحرم بود با سیر سلطانش چه کار²
چون کسی را در درون خانه رفتن راه نیست
با تملقها نمودن پیش درباننش چه کار³

Onüçüncü, lâzımdür ki hiçbir tuĥfe ve hediye ve ‘aĥiye ki cânib-i pâdişâhdan verilür aña istiġnâ eylemeye. Egerçi ki ĥaķîr dağı olursa. Zîrâ ki pâdişâhlaruñ cüz’isi bisyârdur. Ve aña müstaġnî olmaķ ‘inâyet-i pâdişâhî’i ĥâr dutmaķtur. Sâye’-i İlâhî’den müteveccih olan feyzi, ‘âķıl olan anı kendüsinden dür eylemez.

Beyt:

هر چه از پیش تو آید خوش بود
اندک و بسیاران دلکش بود⁴

Ondördüncü, ĥarîķ-i emânetden [156/b A] bir ķadem ĥaşra başmaya ki, emânet bir şıfatdur ki merdümi ĥâr ve bî-i’ tibârı ‘azîz eyler. Ve ĥiyânet bir ĥaşletdür ki, merdüm ‘azîzi ĥâr u bî-i’ tibâr eyler. Mâmun Ĥalîfe buyurmuşdur ki, [176/b D] ben merd-i eymeni dost dudurum. Her ne deñlü sifle ve ĥasîs olursa. Ve merd-i ĥâin’i düşmen bilürim. Her ne vechle büzürg ve ’âlî olurse. Zîrâ ki emânet ‘alâmet-i imândur. Ve ĥadîş-i şerîfde variddür

¹ “Yoksa sözde ayıp arama, onu susmakla yetin.”

² “Seninle bir sır paylaşılmıyorsa bil ki nâmahremdir, nâmahrem olan sultan sırrıyla ne işi vardır.”

³ “Eğer kimse bir eve giremez ise, o evin bekçisine yalâkalık etmenin ne faydası vardır.”

⁴ “Senden gelen her neyse güzeldir, çokluğu ve azlığı önemli değildir.”

ki, şol kimsenüñ kim emāneti olmaya, imān dahı olmaz. Ve Haqq sübhānahu ve te‘ālā hā’ini kendü rahmeticūdundan bī-behre ve bī-naşīb eylemişdür. Nitekim Qur‘ān-ı ‘azīmde buyurmuşdır {إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ} ¹. Onbeşinci, ol nesne ki taraf-ı pādişāhiden aña bir hişşe irişse, anuñla kanā‘at idüp rāzı ve şākır ola. Ve taleb-i ziyādeye hariş olmaya ki elbetde hariş lāzım-ı hırmāndur.

Beyt:

حرص و خرمان قرین یکدیگرست

حرص از جمله خلقها بترست²

مردم از وصف حرص خوار شوند

و ز قناعت بزرگوار شوند³

On altıncı, pādişāhuñ hużūrunda ve ğaybetinde zıkr-i mehāmidine neşr-i mekārimine müdāvemmet eyleye. Eger bir kimesneden terk-i edebe müştemel bir kelāmı ışğā’ eylese, münāsib oldur ki aña naşihat eyleye. Eger münzecir olmazsa saht söyleye. Ve cefā eyleye [157/a A] [177/a D] ve eger bunuñla dahı müteyaqqız olmazsa, anuñ muşāhabet ve mücālesetini terk eyleye. Ve anuñla hiçbir nev‘ kelimāt eylemeye. On yedinci, bir kār ki aña müfevvez olunmuşdur, anuñ üzerine müdāvemmet ve bir mühime ki mütekeffil olunmuşdur, andan ğāfil olmaya. Ve cehd eyleye ki muttaşıl-ı emr-i sulţāniye hāzır olup, her gāh ki anı taleb eyleseler fil-hāl hidmetine hāzır. Ve emirlerine muntazır buluna. Muvāzabeti hużūrdan ve mülāzemet-i dā’imiden ki melālete mü’eddi veya sebep olsa, andan ihtirāz eyleye. On sekizinci, pādişāhuñ muhabbet ve rızāsına i‘timād ve kendünüñ hidmet-i bisyārına dahı ittikā’ ve i‘tikād eylemeye. Zīrā ğurūr muhabbeti çāh-ı hidmeti ve mülāzemeti ferāmūş eyler. Ve dahı hiçbir vechle pādişāha haqq-ı hidmetini ve sābıka’-ı mülāzemetini izhār eylemeye. Belki mülāzemetini tecdīd ve du‘ā-güylüğünü te’kīd idüp, levāhık-ı fermān-berdārīsini ve sevābık-ı huķūķını bir vechle tāze eyleye ki, anuñ evvel ve āhirini ihyā’ eyleye. Zīrā ki selāṭin bir hidmetüñ ki anuñ āhiri evvelinden münkaṭı‘ olmuş olsa anı ferāmūş eylerler ve hiçbir kimenüñ [177/b D] hidmet ve mülāzemetinden

¹ “Allah hiçbir hāini ve nankörü sevmez.” Hac, 22/38.

² “Hırs ile yalan söylemek birbirine çok yakındır, hırs huylarda en kötü huydur.”

³ “İnsanlar hırs yüzünden alçalır ve kanaat sayesinde yükselirler.”

minnetdār olmazlar. Zīrā ki pādīşāhlar kendülerine sezā-vār-ı hıdmet ve lāyık-ı mülāzemet bilürler. Bu taqđırce [157/b A] her kişi hıdmetine dā'im ve mülāzemetine kâ'im ola. On toközuncı, maħall-i 'arz-ı hācātı ri'āyet eyleye ki, pādīşāhlara 'arz-ı hācāt eylemek namāz hıkmündedür. Çünkim namāz vaqtinde edā olunsa, maqbül olur. Hācāt daħı maħalline dūşecek revā olur.

Beyt:

حرامش بود نعمت پادشاه
که هنگام فرصت ندارد نگاه¹

Ve lābüddür ki hāceti ol deñlü 'arz eyleye ki, pādīşāhuñ cebīninde melāmet eşeri zāhir olmaya. Yegirminci, eger sultān anı 'azīz ü mükerrem iderse, lāzımdur ki pādīşāhuñ muħarreblerinden kendüsini taqđım etmeye ki, bu şüretten anuñ sefāhet ve hıffetine ve noqşān-ı 'aqlına istidlāl eylemek olur. Zīrā şāyed ki kendüyi taqđım eyledügi tã'ifeden birisi ile pādīşāhuñ ünsi ve ülfeti ola. Ve yāhūd bir şart-ı hıdmeti yerine getürmüş ola ki, pādīşāh anuñ haqķ-i zāyi' olduğın dilemez. Pes ol kimesnetekaddüm etmek isteyecek. Pādīşāh anuñ cānibini dutup fil-hāl anı mağlūb eyler. Ve kendüsi hicāb-ı infī'ālda mestūr k'alur.

Beyt:

[178/a D] بر آنکس که او خاص سلطان بود
تقديم مجو گرچه باشد عزیز²
اگر چه ترا عزتی شد پدید
ز اعزاز او هم بر اندیش نیز³

Yegirmi birinci, lāzımdur ki, sitem-i sultānından bī-ħuzūr olmaya. Ve anlaruñ dürüşť [158/a A] ğılzetlerini dil-ħoşlığla kabül eyleye. Zīrā demişlerdür ki, pādīşāhlık 'izzeti ve

¹ "Nankör insanlara Padişahın nimeti ona haram olsun ki

² "Sultan has olan birinden eğer üstün isen, kendini üstün gösterme."

³ "Eğer sen sayga değer biri isen, ona saygı duy."

fermān-revāyīlik saṭveti bī-sebeḅ i‘rāz-ı merdümāna zebānı gūşāde eyler. Ve eger rüy yārīden ki lāzım-ı salṭanatdur, bir kimesneye dūşnām virseler, anı du‘ā bilmek gerek.

دشنام مگو دعاست اینها¹

Ve eger dürüştlük eyleseler, anı mülāyemete ḥesab ideler.

تاویل وفا کردم هر چند جفا دیدم²

Yegirmi ikinci, eger ma‘raẓ-ısaḥāya veya ğazab u ‘itāb-ı sultānīye dūşer ise, elbetde pāsühidüp şikāyet eylemeye. Ve ḥıķd u ‘adāveti kendü gönülüne yol virmeye. Ve vech günāhi kendü cānibine döndüre.

Beyt:

هر چند جفا رسد شکایت نکنیم
گویم که جرم از طرف ماست هنوز³

Andan şoñra ḥışm u ğazabuñ izālesine cidd idüp, bir tariķle luṭf ve mülāyemete getürmesine ceḥd eyleye. Yegirmi üçüncü, eger pādişāh bir kimesneye ḥışm eylese, lāzımdur ki, ol maġzūb-‘aleyh [178/b D] olan kimesneden ictināb göstere. Ve müttehem kimesne ile muḥteliṭ olup bir meclisde cem‘ olmaya. Tā şol zamāna degin ki, pādişāhuñ heybet ve ğazabı sākin olup, ümid ü ‘atıfet ve āşār-ı luṭf u merḥamet-i şāhī zuḥūr ve şudūr bulıcaķ vech luṭf ile i‘tizār eylemek gerek. [158/b A] Tā kim anlaruñ rızāsı ḥāşıl ola. Yegirmi dördüncü, oldur ki, peyveste pādişāhuñ rızāsını gözleye ki anuñ ḥoşnūdlıġı ḥāşıl ola. Ve ol dört nesne ile müyesser olur. Evvel, pādişāhuñ kelāmını taşdıķ eyleye. İllā meger bir ḥuşūşda ki, şer‘ şerīfde muḥālif ola. İkinci, pādişāhuñ ra‘y ve tedbīrini pesend idüp ta‘rif ve tavşīf eyleye. Üçüncü, pādişāhuñ meḥāmid ve menākıbını zāhir eyleye. Dördüncü, oldur ki, pādişāhuñ mesāvīsini ve ḳabāyihini pūşīde idüp āşıkāra eylemeye. Yegirmi beşinci, kitmān-ı esrārdur. Bu işe cümle şartlaruñ ‘umdesi ve cemi‘ edebleruñ aşlıdur. Pes pādişāhuñ esrārını gizlemekte mübālaġa sa‘y idüpgeregigibi ihtimām eyleye. Ve bu bābda tariķ-i ihtiyāṭ budur ki, pādişāhuñ [179/a D] aḥvāl-i zāhirine mülāzımānuñ cemi‘ sini muṭā‘lardur. Anı ḳādir olduġını ḳadr ḥıfẓ u ḥirāset eyleye. Tā kim kitmān-ı esrār

¹“Sövgü deme buna, bunlar dualardır.”

²“Cefā gördüğümde bile vefā ettim.”

³“Cefā edenden şikāyet etmeyiz, hatta suçu kendi üstümüze alırız.”

şifatiyla meşhūr ve ma' rūf olup, ol vaq̄tde añā sırr şaklamak āsān ola. Çünkim sultān anuñ bu hālīne vāq̄f ve muttali' ola, esrārdan bir sırr fāş ve āşikār olduđı zamānda, añā töhmet olunmaz. Zīrā sırr-ı mektūmi fāş iden kimesnenüñ, aḥvāl-i zāhirinden ferāsetle bilinmegeķābīldür. Ve ba' zı istidlālātından dađı mefhūm ve ma' lūmdur. Ve bu hālūñ [159/a A] eşnāsında şol kimesneler ki kitmān-ı esrāra i' timād olunmamış olalar. Cemi' si müttehem olurlar. Ve anlara gümān-ı bedi isnād iderler. Çün bir kimesne maḥrem-i esrār şifatiyla meşhūr ola. Ve esrārdan hiçbir sırr ki, andan mütereşşih olmaya. Bu tevehhüm ve töhmet dūr olur. Ve eger ' iyāzen billāh bir kimesnenüñ ' aql-ı ma' aşı za' if olsa, kitmān-ı esrāra dađı tahammüli olmaya. Anuñ seri ma' raż-ı telefeddür.

Beyt:

چنین گفت آن حکیم مصلحت کوش
که کر سر یابدت سر را فروپوش¹

Hikāyet olunur ki bir pādişāh-ı büzürg-vār, bir ḥakīm-i nām-dār, 'ālī-miḳdārdan bir vaşiyet ve naşihat taleb eyledi. Ḥakīm itdi, [179/b D] “İy şāh cemi' vaşiyetler bu iki kelimede mündericdür ki, (التعظیم لامرالله و الشفقة على خلق الله)² ya' nī Ḥaḳḳ te' ālānuñ buyruğını ulu ve büzürg ūt. Ve şefaḳati, Ḥudā-yı te' ālānuñ bendelerinden dirīğ eyleme”. Ve hem bu ma' nīde buyurmışdur ki:

Beyt:

ای تازه جوان بشنو ازین پیر کهن
یک نکته که هست بی گمان اصل سخن³
با حق با ادب باش عبادت می وزر
با خلق بر فق باش و نیکی میکن⁴

Pādişāh itdi, “Bu sā' atde bir kaç kelime yād eyle”. İtdi ki, “Ḳatl-i insāna sa' y etmeye ki, insānuñ beden ü cesmi ḥarāb olmaķ āsān kār degildür. İllā meger üç ṭā'ife' i ḳatl eylemek

¹“Bilge adam şöyle söyledi; eğer sana bir sır verilirse, onu sakla.”

²“Allah'ın emrine lebbeyk demek ve onun kullarına merhamet etmek gerekir.”

³“Yaşlı bilgeyi dinle ey delikanlı, sözün esası bir noktadan ibarettir.”

⁴“Hakkı tanı, edebli ol ve ibadet et, insanlarla samimi ol ve iyilik yap.”

cemi' [159/b A] 'âkı̄l ve dānā kı̄atında ma'zūrdu. Birisi bir cābirdür ki mülküni almak dileye. İkinci bir 'āmildür ki mālūni telef eyleye. Üçüncü bir hā'ındür ki , sırruñı āşikāre eyleye". Hikāyet olunur ki Nūşīrevān'a itdiler falan kimesne senūñ sırruñı āşikāre eyler. Buyurdu ki, "Anı toprak içinde pinhān eylūñ tā ki sırr dağı pinhān ola.

Beyt:

هر که سازد سیر سلطان اشکار
زیر خاک تیره پنهان بهترست¹
سیر نگهداری سرت ماند بجای
زانکه حفظ سیر نگهدار سرست²

Hikāyet olunur ki bir pādīshāh [180/a D] mülāzımından birisine dedi ki, "Saña bir sırr söylesim gerekdür. Anı hiç kimesneye fāş etmeyesin itdi ki emr-i pādīshāhuñdur". Buyurdu ki, "Ben kendü kı̄arındaşımdan ziyāde endīş-nākum. Andan baña bir zarar u bir şerr irmezden evvel beni hıfz eyle. Ve kı̄arındaşımdan her ne istimā' edersūñ beni haber-dār eyle tā ki anuñ def'-i şadedinde olam". Pes ol kimesne bu emri kı̄abūl eyledi. Bir gün fırsat bulup bu aḥvālden pādīshāhuñ birāderini haberdār eyledi. Ol birāderāndan minnet-dār olup dedi ki, "Senūñ ḥaqquñ benim üzerimde şābit ve zāhir oldu ki, beni bu kı̄ışşadan ḥāber-dār eyledūñ". Kı̄azā' ile bir niçe müddet geçdikten şoñra pādīshāh vefāt idüp, salṭanat aña irişdi. Çünkü taḥta cülūs eyledi. Fil-hāl ol şahşı taleb idüp, [160/a A] emr eyledi ki boynun vuralar. Dedi ki, "İy mālīk benim günāhım nedür?". İtdi ki, "Kı̄arındaşımuñ sırrını āşikāre eyledūñ. Bā-vücūd senūñ ḥaqqında bu deñlü in'ām eylemişken kendü sırrını saña āşikāre idüp seni kendüsine maḥrem eyledi. Sen anı hıfz eylemedūñ bizim dağı saña i'tikād ve i'timādımız yoқdur". [181/b D] Pes ol kimesne rāz gizilmedügi ecelden varṭa'-ı helāka düşüp kı̄atlı eylediler.

Beyt:

به پیری میکده گفتم که چیست راه نجات
بخواست جام می و گفت راز پوشیدن¹

¹ "Sultanın sırrını ifşa eden biri, kara toprağın altına girmelidir."

² "Sır saklarsan, başın yerinde olur, çünkü sır saklamak başı kurtarmaktır."

Ammā kendü cānibinüñ ri‘āyeti yedi dürlü şart-ı mer‘î dutmak gerek. Evvel bir yerden ki almak münāsib olmaya, hiçbir nesne’i almaya. Ve bir yere ki verilmesi cā’iz olmaya, virmeye, tā ki dünyada bed-nām ve bi-mikdār ve āhiretde rüsvā ve şerm-sār olmaya. İkinci oldur ki kâdir olduğu kadar her kimesneye iyliğı irişdüre. Ve her kimesneden yaramazlığı def eyleye. Üçüncü oldur ki himmeti bülend olmak gerek. Her kimesne ki ‘ulüv-himmet şıfatıyla āreste olsa, elbetde nefs-i nefīsini māl-ı dünya ki gāyetde hasīsdir, tama‘la hār eylemez. Ve yāhūd cāh ve māl fā’idesi için kendü ‘arz-ı şerīfini bāda virmez ki. Māl ve cāh bākī ve pāye-dār degildir. Ve ol hisset ve hār-lık maqāmında qalur. Dördüncü oldur ki, insāni ve kendüsini sahtlıkda qomaya. İmām Hüccetü’l- [160/b A] İslām kaddesellāhu Te‘ālā sırrahu buyurmuşdur ki, “Aceb bed-bahtdur ol kişi kim maḥlūkuñ rızası için, kendü nefsinı hısm-ı Hudā’ya giriftār eyleye. Ve pādīşāhuñ [182/a D] ferāğatı cihet için mezālīm-i merdümāni gerdenine alup, kendü nefs-i ‘azīzini āteş-i dūzeḥe hīme eyler.

Beyt:

از برای رضای خلق مکن
خویش را مستحق خشم خدای²
حیف کز بهر راحت دیگران
تو در افتی بچنگ رنج و عنا³

Beşinci oldur ki qadr-i ihtiyārını ve kıymet-i iktidārını bilüp fehm eyleye. Ve şöyle eyleye ki, şademāt-ı zilzāl-ı fevātdan muqaddem, zıkr-i cemīlini ve eşeri hūbını, cihānda yādigār qoya.

Beyt:

زان پیشتر که مرگ بنا که فرا رسد
خورشید عمر بر سر کوه فنا رسد⁴

¹ “Meyhanedeki pīre sordum ki nedir kurtuluş yolu? Bir kadeh istedi ve dedi ki sır saklamaktır.”

² “Halkın rızası için Allah rızasında uzaklaşma.”

³ “Halkın rahatı için kendini keder ve azaba atma.”

⁴ “Birinin ölümü yaklaşınca, onun ömrün güneşi fānî dağına varmış olacak.”

Altıncı, ihtiyâr ve cāhına mağrūr ve ʿizzeti ve ihtirāmına mesrūr olmaya ki, dehr-i ğaddār-ı düşmen rüylik ile mevsūf ve sipihr-i bā-sāzgār-ı cefā-cūy u tünd-hūylik birle maʿrūfdur. Zamān-ı endekde (کطی السجل الکتب)¹mücibince dūrilür. Ve şaḥīfe³-i baḥtiyārı ve kām-gārı üzerine nā-ūmidlik raqamını çekmişdür.

Beyt:

دمادم بگذری و واگذاری
بدشمن هر چه داری واسپاری²

Yedinci, kâdir olduğı miqdârı merdümāna iylik eyleye. Zīrā taḥarrüb-ı mülük ve selâḥinden fāʿide oldur ki, fevāʿid-i iḥsānını [161/a A] ḥāş ve ʿāma irişdüre. Ve māʿide³-i cāhından [182/b D] ḥurd u büzürge bir nevāle³-i feyzī tūtdura. Ve bunı taḥḳīḳ bilmek gerekdür ki, iylik iden kimesne kendüsine etmiş olur. Dīn ulularından birisi buyurmuşdur ki, cemiʿ ʿömrümde hiçbir kimesneye iylik eylemedüm. Mülāzımından birisi itdi ki, “Alaʿd-devām feyz-i inʿām ve iḥsānuñız ʿāmdur. Ve bu şehrūñ ekşer ḥalḳını niʿmetūñize meşmūl ve keremūñizden maḥzūzlardur. Bu sözüñ ne maʿnisi vardur beyān buyuruñ?” İtdi ki, “Cevābım şaḥīḥ ve dūrūstdür. Zīrā Ḥaḳḳ sübhānahu ve teʿālā kelām-ı mecīdinde buyurmuşdur ki {إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ} yaʿnī iylik iderseñüz, iyliğı kendü nefslereñüze etmiş olursız. Pes çünkim iḥsānuñ ḥāşiyeti nefsime rāciʿ ola, iyliğı kendüme etmiş olurum, yaramazlık daḫı böyledür. Eger yaramazlık iderseñüz, kendüñüze etmiş olursız. Zīrā anuñ ʿuḳūbeti girü size vāşıl olur.

Beyt:

نکویی کن چو اکنون میدهد دست
بدی بگذار اگر چه قدرتت هست⁴
که نیکویی نکویی آورد پیش
وگر بد میکنی بد آیدت پیش⁵

¹ “... yazılı kâğıtların tomarını dūrer gibi dūreriz...” Enbiyâ, 21/104.

² “Aniden ölürsün ve gidersin, düşmana bütün varlığını bırakıp gidersin.”

³ “Eğer iyilik ederseniz, kendisine etmiş olursunuz.” İsrâ, 17/7.

⁴ “Fırsat bulduğunda iyilik yap, kötülük yapma eğer gücün yetse bile.”

⁵ “Ki iyilik ileride iyilik getir ve kötülük de kötülük.”

Ammā taraf-ı ra‘iyetüñ ri‘āyetini bilmek gerekdür ki, ğaraż-ı aşlısı [183/a D] rızā-yı pādişāh ve devleti ve cāh için olmaya. Belki maqşad-ı aqşāsı ri‘āyet-i ‘ibād [161/b A] ve ‘imāret-i bilād ola. Pes cānib-i re‘āyā-yı mer‘ī dutmaq ehem-i mühimmātdandır. Ve ol ri‘āyet iki şart üzerine mebnīdür. Evvel oldur ki anlaruñ hıfz-ı hāline ğāyetle ihtimām eyleye. Ve şöyle ri‘āyet ide ki, kendü kārlarından girü qalmayupvañanlarından celā’ etmeyeler. İkinci şerr-i zaleme’i anlardan mündefi‘ eyleye ki, ulular buyurmışlardır ki, ra‘iyet ğüsfeñ gibidür. Ve ehl-i ihtiyār çopān mişlindedür. Ve pādişāh ol ğüsfeñde mālīkdür. Mālīk-i aġnām olan koyunlarını ziyānkār nesnelereñden hıfz olunmasını çopāna sipāriş eyler. Tā ki yaratıcılardan emīn ola. Ve kendü çerāġında anları ferbiñ eyleye ki anuñ neticesi ve semeresi hāşıl ola. Hem-çinīñ erkān-ı devlete ve a‘yān-ı salṭanaṭına lāzımdur ki, zararlı nesnelereñden ve sitemkärelerereñden re‘āyā-yı hıfz eyleyeler. Ve dīn ü dünyā şalāhı üzerine qonduralar. Ve anlaruñ her hālinden ğāfil olmayalar. Tā ki zaleme anlara dilediklerin etmege qādir olmayalar.

Beyt:

تویی راعی این دم غنیمت شمار
[183/b D] غنم را ز گرگ ستم بازدار¹

نیاید به نزدیک دانا پسند
شبان غافل و گرگ در گوسفند²

Çünkim ādāb-ı erkān-ı devletden bir vech icmāl bir kaç kelime beyān olundu. İki [162/a A] üç nokta dañı ādāb-ı vüzerā’ ve ümerā’ ve ehl-i qalem ü nüdemādan mezkūr olsun. Amma ümerāya lāzımdur ki, on iki dürlü qā’ ide’i ri‘āyet ideler. Evvel Hāqq te‘ālānuñ buyruġını yerine getüre. Her niçe ki halk kendüsine hizmet etdüġin isterse ol dañı cānib-i Hāqq’a andan eksik hıdmet eylemeye. Belki ziyāde olmasına ceñd eyleye.

Beyt:

گر جانب حق نگاه داری
حق نیز ترا نگاه دارد¹

¹“Sen şimdi çobansın, sürüyü kurt zulmundan kurtar.”

²“Bilge insanlar tarafından, ğāfil çoban ve sürüde kurt beġenilmez.”

İkinci, ni‘ metüñ hıfzını hıfz eylemekdür. Lâbüdd ve lâzımdur ki velî ni‘ metüñ haqqını ferāmüş etmeye. Ve tariq-i ihtilâf ihtiyâr idüp küfrân-ı ni‘ met olmaya ki, küfrân-ı ni‘ met yaramazlığa ve bed-kârlığa münticedür. Cümle² birisi oldur ki mülûkdan hiçbir kimsenüñ aña i‘timâd ve i‘tikâd kılmaz. Ve cümlesinüñ nazârında bî-ğadr ve bî-i‘tibâr olur. Ve hiçbir nâ-sipâs kâfir ni‘ met, murâdına ve maqşûduna irmiş degildir. ‘Âkıbet’ü-l-emr nikbet ve hizlâna giriftâr olmışdur.

Beyt:

[184/a D] حق نعمت نگاه باید داشت

حرمت پادشاه باید داشت³

هر که رو تابد از ولی نعمت

بخت ازو روی تا بد و دولت⁴

Ve dağı demişlerdür ki, merdâneliğün ‘alâmeti oldur ki, eger velî ni‘ metinden aña bir mazarrat veya bir kere nesne irişürse [162/b A] fâ’ide ve menfa‘at muqâbelesinde ki andan görmüşdi. Ol mazarratı maħv ve nâbüd eyleye. Tâ ki anuñ ni‘ met-i şükrini yerine getürmüş ola. Hikâyet olunur ki bir hâcenüñ bir ‘âkıll ve dâñâ ğulâmı vardı. Bir ğün kendü ğulâmı birle tarafı bâğa müteveccih oldı. Temâşâ eşnâsında bir fâlıze irişür. Ol fâlızden bir dâne ğıyâr kıparup ğulâma virdi. Ğulâm ol ğıyârũñ kıbun şoyup, rağbet-i tamâm ile anı tenâvül eylemegeâğâz eyledi. Ancılayın ki ol ğıyâra hâcenüñ hevesi düşdi. Ve ol ğıyârdan bir miqdârın alup, tatdı. Be-ğâyet telh buldı. Dedi ki, “İy ğulâm, bu acı ğıyârı neşâf ve sürür ile nicesine ekl eyledüñ?”. Dedi ki, “Bu ğıyârı baña sen verdüñ ve niçe kerre senüñ elüñden çerb ü şîrîn ekl eyledüğimden bir loğma’-ı telh ile yüzümi, tağyîr eylemege [184/b D] şerm ü hayâ eyledüm”.

Beyt:

از دست تو صد شربت شیرین بچشیدم

¹ “Eğer sen yüzünü Allah’a çevirirsen, Allah da sana bakar.”

² Cümle A: cümleden B.

³ “Bizlere verilmiş nimetlerin hakkını vermemiz gerekir, padişaha hürmet etmemi gerekir.”

⁴ “Eğer kimse velinimetinden yüz çevirirse, devletden uzak ve bahtı kara olur.”

Hâceye bu söz hoş gelüp dedi ki, “Çünkim ni‘ metüñ haqqını edā’ eyledüñ, ben dağı seni bendelikden halāş eyledim”. Fil-ḥāl ğulāmı āzād idüp in‘ ām-ı bisyār ile ḥātırını şād eyledi. Üçüncü ādāb-ı ümerādan oldur ki, māl u menālı ele getürmesine [163/a A] cehd eyleye. Ve māl-ı pādişāhiye ṭama‘ etmeyeler ki, māl maḥbūb meşābesindedür. Her kimse ki bir āḥir kimesnenüñ maḥbūbına ṭama‘ eylese, bu muḥarrerdür ki ma‘raż-ı ‘adāvete düşer. Hükemā’ buyurmışlardur ki, selāṭinden esbāb-ı menāfi‘ ṭaleb eylemek gerekdür. Nefs-i menāfi‘ degil. Meşelā bir ‘āmeli ṭaleb eyleye ki anda ḥuşūl-ı emvāl ola. Tā kim su‘āldan fāriğ olup menfa‘ata irişe. Zīrā fā’ide’-i mülük için dileyeler. Mülükdan fā’ide’i ṭaleb eylemeyeler. Dördüncü, lāzımdur ki, esbāb ve māldan ğaraż, zīnet-i pādişāh ve şöret-i bārgāh ola. Kendü nefesine olmaya. Zīrā bu nev‘, edebe nezdik ve ḥaḥ-şināslığa lāyıkrekdür. Belki ol esbābuñ istib‘ adı [185/a D] bu şüretde maḥşürdür. Beşinci, kendüsini pādişāha teşbih eylemekden ḥazer eyleye. Bir nesnede ki pādişāh anuñla münferid ola, libās u menāzilden ve merākib ü me’kūldan ve yāḥūd bir nesne ki ol mülūka münāsib ola. Ve bu ma‘nī terk-i edebe maḥmūldur. Yümkin ol sebeb ile varṭa’-ı helāka düşe. Altıncı, lāzımdur ki her bir fi‘l ki pādişāhdan şadır olsa, ol dağı şer‘ şerīfe muḥālif olmasa, anı medḥ idüp ḥūblığla ol fi‘li sitāyiş eyleye.

Beyt:

اگر شه روز را گوید شبست این [163/b A]

بباید گفت اینک ماه و پروین²

Ve cemi‘ ‘uḳalā’ bunu bilürler ki, dünyāda hiçbir kār yoḳdur ki, anda iki vech olmaya. Birisi cemīl ve birisi dağı ḳabīḥdür. Eger pādişāh vech cemīli ṭaleb eylese, anı pādişāha ḥavāle eyleye. Mā-bāḳīsini tedbīrāt-ı ḥakīmāne ile pādişāha ḥātır-nişān eyleye. Yedinci, eger sulṭān bir fikr ü ra’y eylese ki, ol kendü nefesine muḥālif olsa, veya bir söz söylese ki, kendü ṭab‘ma mekrūh olsa, aña muvāfaḳat eylemek gerek. Ve tezellül gösterüp aña

¹ “Senin elinde yüz tatlı şerbet içmişim, eğer bir acı şerbet içersen ne olur.”

² “Eğer şah gündüze gece diyorsa, işte Ay ve Süreyya demek lazım.”

muhâlefet etmemek gerek. [185/b D] Ve haqîqatda bunı bilmek gerekdür kim, ol pâdişâhdur ve bu çâkerdür. Çâkere lâzımdur ki muṭâva‘at ve mütâba‘at eyleye. Sekizince oldur ki kendünüñ câh ve taḡarrübüne maḡrūr olmaya. Ve pâdişâhuñ i‘zâz u ikrâmına aldanup, ḡademini ḡaddinden tecävüz etdirmeye ki, büzürgân-ı dîn buyurmışlardur ki, eger pâdişâh saña birâder dese, sen anı Ḥudâvendigâr bil. Ve eger oḡlumsın dese, sen kendüñi ḡidmetgâr bil. Her ne ḡadar saña ta‘zîm iderse, tevâzu‘ ve ḡidmetgârlıḡını ziyâde eyle.

Beyt:

شاه اگر لطف ببعدد راند
بنده باید که حد خود داند¹

Eger bir emîrden ki, ḡâyet ihtiyârından ve nihâyet iḡtidârından bir şüret vücûda gelse ki, siyâsât-ı sulṭâniye şebîh olsa [164/a A] elbetde ol fi‘l pâdişâhuñ ṭab‘ eşrefine ḡoş gelmese gerekdür. Eger-çi anı zâhir etmezler ise, ḡâtırda durması muḡarrerdür.

Beyt:

مكن در ملك سلطان هر چه خواهی
که شرکت بر نتابد پادشاهی²

Ḥikâyet olunur ki Sulṭân Mahmûd Ġâzi bendelerinden birisinüñ dirhem-ḡarîde olan ḡullarından birisi, bir günâh-ı ‘azîm [186/a D] işlemekle te‘dîb idüp aña çûbulet vurdurdi. Ġulâm şikâyet idüp Sulṭân Mahmûd’a geldi. sulṭân emr eyledi. Tâ ki esâs-ı salṭanata lâyıḡ olan, ‘alem ükös u naḡḡâre ve esbâb-ı növbetibil-tamâm, birâderinüñ ḡapusuna iletdiler. Çünkim ḡarındaşı bu aḡvâlden ḡaber-dâr olıcaḡ, ziyâde ḡavf idüp, ıztırâbından bî-tevaḡḡuf sulṭân bâr-ḡarına geldi. Ve ser-i niyâzı, zemîn-i ḡuzu‘ üzerine ḡoyup, dedi kim, “İy şâh bu bendeden ne ḡaṭâ şâdır ve ne cerîme vâḡi‘ oldı ki, pâdişâhlara lâyıḡ ve münâsib olan esbâb-ı salṭanatı benim ḡapuma göndere”. Sulṭân itdi, “Eger pâdişâhlıḡ benim ḡaḡḡım ise, ḡullaruñuza siyâset eylemek siziñ ne ḡadduñuzdur. Lâzım idi ki bu ḡâlet baña ‘arz olunaydı. Tâ ki tefahḡus idüp memlûkına mâlik olan kimesneden ve memlûkdan mâlik olan kimesneye ḡayf u zûlm olmasına mâni‘ olaydım. Zîrâ Ḥaḡḡ sübhânahu ve te‘âlâ

¹“Eḡer şâh sayısız lütufda bulunursa, kölesi de kendi haddini bilmelidir.”

²“Sultan mülkünde yapma her istediğini, senin şirkini padişah kabul etmez.”

kullarını baña sipāriş buyurmuşdur. Anlaruñ cevābı baña maḥşūşdur. [164/b A] Saña degil”. Pes şefā‘ at-ı bisyārdan şoñra qarındaşınıñ günāhını ‘afv eyledi.

Beyt:

[186/b D] سیاست نشاید ز کار آگهان

که آن خاص باشد بشاهنشهان¹

دلیری مکن بر در شهریار

مهمات شاهان بدیشان گذار²

Ṭoḫuzuncı, çünkim ‘asker ve sipāhiyānuñ umūrı, ümerāya maḥşūş ve müfevvezdür lāzımdur ki muttaşıl ‘asker ve leşkerini āreste idüp, ceng ve ḥarb için āmāde eyleye ki, ‘ālem ḥādışdür. Ve ḥādışenüñ vaḳt-i tevellüdini ve fitne ḳanḡı tarafdan geleceginikimse bilmemişdür. Eger pādişāh cem‘ mālā müdāvemēt idüp, ‘asker ve leşker cem‘ine meşḡül olmazsa, vaḳt-i zarūrātda ‘āciz ve dermānde ḳalur. Zīrā ki ‘asker māl ile müyesser olur. Ve eṭrāf-ı memālik leşker ile müsahḥar olur. (لا ملك الا بالرجال ولا رجال الا بالمال)³.

Beyt:

بلشکر شود ملک عالم مسخر

بمالست ترتیب لشکر میسر⁴

Ḥikāyet olunur ki selāṭından birisi, bir emīr ile meşveret eyledi ki, ben māl ve ‘asker ḳışşasında ḡāyetde müteḥayyirüm. Eger mālī cem‘ idersem. ‘Asker müteneffir ve müteferriḳ olurlar. Ve eger leşker tertīb idersem. Māl elden gider. Emīr itdi, “İy şāh mālī cem‘ eyle ki vaḳt-i ḥācetde [187/a D] māl ile ‘asker cem‘ olmasına āsāndur”. Sulṭān itdi, “Bu şūrete delīlūñ [165/a A] nedür?”. Dedi ki, “İy şāh bu ḥāne megesden ḥālīdür. Buyuruñ bir kāse ile ‘asel getürsünler”. Çünkim kāse ile ‘aseli getürdiler fil-ḥāl ‘asel üzerine bī-ḥadd meges cem‘ oldılar. Dedi ki, “İy şāh cevābımuñ delīli ve nümūdārı budur”. Pādişāh āña taḥsīn idüp in‘ām buyurdu. Bir gün bir ḡayri emīr ile bu sözi der-miyān eyledi. Emīr itdi, “İy şāh ‘askeri tertīb idüp, anları kendüñe mūnis ve havadār eyle. Zīrā anları

¹ “Şaha yakışan işi kendine yakıştırma.”

² “Sultanın kapısında kendi çok zeki gösterme, şahın işini şaha bırak.”

³ “Askersiz mülk (devlet) olmaz, parasız asker toplanmaz.”

⁴ “Ancak bir ordu ile dünyayı elde edebilirsiniz. Ve o ordu mal ve varlık ile kurulabilir.”

cem‘ eylemek diledüğüñ zamānda şāyed ki cem‘ olmayalar”. Sultān itdi, “Bu mā‘ nāya delīlūñ var mıdır?”. Dedi ki, “Bu gece huzūriña ‘ arz eyleyim”. Çünkim gece oldu. Buyurdu tā ki bir zarf ile ‘ aseli hāzır eylediler. Kat‘ ā anuñ üzerine bir meges peydā ve zāhir olmadı. Dedi ki, “İy şāh bir kimesneden gönüller nefret eylese. Her çend mālī anlara cilve etdireseler, anuñ eṭrāfını kimse devr eylemez. Ve bābda bir hikāye zıkr olunmuşdı”. Melik itdi, “Nice olmuşdur olhikāyet”. Emīr itdi, “Diyār-ı Mısır’da bir pādīşāh vardı di mālī cem‘ iderdi. Ve ‘ askerūñ aḥvālını [187/b D] tefahḥus eylemezdi. Ve her ne yerden ki aña māl gelseydi, anı şandıqlara koyup, hıfzında mübālağa sa‘ y iderdi. Kazā’ ile emīr-i Şām ‘ asker cem‘ idüp [165/b A] Mısır üzerine yürüdü. Bu haber Mısır’a iricek, erkān-ı devletden birisi, melik-i Mısır’a itdi ki, “İy şāh, emīr-i Şām senūñle ceng eylemege gelür. Senūñ merdān leşkerūñ kıandadır”. Pādīşāh şandıqlara işāret idüp dedi ki, “Benim ‘ askerim kīselerde ve leşkerim şandıqlardadır. Her ne vaḳt dilersem taşra gelürler”. Ol eṣnāda emīr-i Şām irişüp, ceng ve muḥārebede anuñ üzerine gālīb oldu. Ve şandıqları dest-i taşarrufuna getürüp dedi ki, “Eger merdān-ı kārī ve mübārizān-ı kār-güzārı, bu māl ile cem‘ idüp, anları terbiyet idi. Hezīmetlik aña yol bulmaz idi”.

Beyt:

مال دهی مرد بدست آیدت
ورندهی زود شکست آیدت¹

Onuncı, mülkūñ şalāḥ ve felāḥ bulması için muttaşıl cāsūslar göndermek gerekdür. Tā kim cevānib ve eṭrāfdan aña ḥaberler irişe. Hikāyetde getürmüşlerdür ki, Şāḥib [188/a D] bin ‘ Abādullāh² ki, Faḥruddevle’-i Deylemī’-nūñ mülāzımı idi. Ve ekşer evḳātda Şirāz’da sākin olurdu. İttifāḳ üç güne dekin Faḥruddevle’-nūñ mülāzemetine gelmedi. Dördüncü gün mülāzemetine gelicek. Sebeb-i taḥallūfını su‘āl eyledi. Şāḥib itdi ki, “İy şāh, ṭaraf-ı Ḥaṭāy’dan cāsūsımız gelüp, şöyle taḳṭir eyledi ki, Ḥaṭāy pādīşāhı [166/a A] kendü firāş-ḥānesine gidüp, erkān-ı devletden birisi ile envā‘ dürlü kelimāt eylemiş. Üç gündür ki ol fikirde mütehayyirim ‘ acabā ne söylendi diyü. Ve leşker ü ‘ askeri tefahḥus idüp, anuñ

¹ “Mal ve varlığın varsa asker toplayabilirsin, yoksa çabuk yenilirsen.”

² Abādullāh A: ‘ Abād B.

te' arruzı def' ine çäreler tedârik iderdüm. Tâ kim bu şabâh kışıdumuz gelüp i' lâm eyledi ki, Haṭây pâdişâhı ' asker cem' idüp kendü memleketinüñ bir tarafına göndermiş. Ba' d ez ân hâṭırımı cem' eyledim. Ve mülâzemetüñe irişdim". Ümerâ' ve vüzerâ'nuñ nazarıları daḥı, aḥvâl-i selâṭinüñ tefahḥüsunda, tâ bu ğâyete dek bu nev' le olmaḳ gerekdür. Bâ-vücüd ki Haṭây şehr-i Kande ve Şirâz vilâyeti kandedür. On birinci oldur ki, fuḳarâ'ı sulṭâna irişdirmege [188/b D] vesîle ola. Ve dâd ü sitetleri pâdişâh öñüne eyleye. Tâ ki aḥvâllerini sem' -i sulṭâna irişdüreler. Ve ra' iyet ki her emirüñ ḥafvından ḥidmet-i sulṭâna gelmege ḳâdir olmayalar. Anuñ mişâlı oldur ki, bir âb-ı şâf-ı olup, anuñ içinde bir neheng-i ' aẓîm olsa. Ve anuñ ḥafvından teşne diller ol âbdan maḥrûm olsalar.

Beyt:

چو داری اختیاری آنچنان کن
که درویشان ز تو آسوده گردند¹

Ammâ vüzerânuñ edebi, cemi' erkân-ı devletüñ edebinden ziyâde olmaḳ gerek. Zîrâ ki dergâh-ı selâṭinde vezâretten [166/b A] şa' b-ter hiçbir kâr yoḳdur. Anuñ için ki aña ḥased idinüñ nihâyet yoḳdur. Ve aña ḥased idenlerüñ ekseri pâdişâha yakın olanlardır. Ḥuşuşen ki bir cemâ' at menâşib ve müdâḥilde ki anuñla müsâhim ve müşârik olalar. Muttaşıl anuñ manşabına ṭama' idüp aña ḥîle ve mekr eylemege ḳaşd eylerler. Ve dâ'imâ anı varṭa'-ı helâka veya ' azla bırakmaḳ isterler ki, hiçbir vechle rüy ḥalâşı görmeye. Bu taḳdîrce, aña ṭoḅrulukdan özüñe bir tedbîr, ve ṭama' sızlıḳdan ğayri hiçbir ' ilâç yoḳdur. [189/a D] Ve lâzımdur ki, bâb-ı âdâbda ve şürûṭ-ı vezâretde, hiçbir daḳîḳa' i fevt eylemeye ki, anuñ ḥarfine parmaḳ başmaḳa ḳâdir olmayalar. Ḥükemâ' buyurmuşlardır ki, "Çünkim bir kimesne kendü mühimmini pâklık ile işlese, ' ayb-cüyân aña daḥl eylemege ḳâdir olmazlar". Ebu Zer-i Cimhr'e şordılar, "Vezârete lâyıḳ olan kimlerdür?". Dedi ki, "Anda dört ve üç ve iki ve bir ḥaşlet müteḥakkıḳ ola". İtdiler ki, "Anuñ taşîlin beyân eyle". Dedi ki, "Dörtten birisi ḥüşyârlıḳdur ki ser-encâm-ı kârı bile. İkinci bîdârlıḳdur ki, kendüyi varṭa'-ı helâka bırakmaya. Üçüncü mu' azzam olan işlerde dilîr ola. Dördüncü saḫî ve civân-merd ola. Ammâ ol üçdan birisi oldur ki, çünkim bir kimesneden bir iyü ḥidmet görse anuñ

¹ "Yetkiye sahip olduğunda öyle davran ki bütün dervişler senden razı olsunlar."

mükāfātını [167/a A] tīzciik edā eyleye. İkinci bir t̄a'ife ki anuñ emrinden yüz döndürseler anları, māliş idüp te'dīb eyleye. Üçüncü havādiş-i rūzigāra āmāde ola. Ve ol ikiniñ birisi oldur ki, cānib pādişāhı ri'āyet eyleye. Ve ra'iyet cānibinden gāfil olmaya. Ve ol birisi oldur ki, hiçbir mühim ve kārda, cānib-i haqqı ferāmūş eylemeye". Hādīşde [189/b D] gelmişdür ki, Haqq sübhānahu ve te'ālā bir emīre ya' nī bir kimesne ki emr ü fermān şāhibi olsa, aña iylik dilese. Bir vezīr-i rast-kār ve rast-güftārı 'atā ider. Tā ki eger kavā'id-imu' tedilden bir nokta'ı ferāmūş iderse, ol vezīr anuñ hātırına getürür. Ve eger yādında ise, ol vezīr aña mu'āvenet eyler. Ve eger Hudā-yı te'ālā bir emīre yaramazlık dilese, ol emīre bir vezīr-i bed-kār ve nā-ḥoş-kirdārı verir ki, eger daqāyık-ı 'adl ferāmūş iderse anuñ hātırına getürmez. Ve eger yādına gelürse, aña i'ānet ve imdād göstermez. Pes vezīr ki rastlık ve pāklik şifatiyla mevsūf olsa sulṭānuñ temhīd-i kavā'idine meded-kār olur.

Beyt:

چراغ افروز ملک اند آن وزیران
 که رحم آرند بر حال فقیران¹
 وزیرار جاه خود در ظلم داند
 اوزکی نام سلطان زنده ماند²

Ve vezāretüñ şürūṭ-ı küllīsinden ve ādābından on toköz kelime [167/b A] zikr olunsa gerekdür. Evvel cānib-i haqqı ri'āyet eylemekdür. Bu şuret cemi' nesnelere muḳaddemdür. Zīrā ki bir kimesne cānib-i haqqı ferāmūş etmeyüp ri'āyet eylese. Elbetde kendü aḥvālını fikr idüp mülāḥaza eyler. İkinci, şāh ve sipāh [190/a D] ve ra'iyet mā-beynini müsāvat idüp berāber dutmaḳdur. Ve hiçbir cānibe meyl etmeye. Üçüncü bir kārā ki havz ve şürū' eylese, anuñ 'āqıbetine iylikle nazar eyleye. Ve ol mühimüñ hātimesini fikr eyleye. Tā ki³ pişmān olmaya.

Beyt:

کاری که گرفته تو در پیش

¹ "Vezirler devleti aydınlatan ışıklardır ki fakirlerin haline acır."

² "Vezir makamı zulümde görürse, o şahın adı bâkî kalır mı?"

³ Derkenâr: tā ki bir hayf ve zulüm vâki' olmaya.

از عاقبتش نکو بر اندیش¹

گر مصلحت ست آنچنان کن

ور نیست صلاح ترک آن کن²

Dördüncü oldur ki iyü kı̄'ideler naşb eyleye ki, her kimse ki anuñla 'amel eylese, anuñ müzdi ve şevābı aña irişür. Ve her kimse ki bir bid'at-ı nā-pesendi ve şun' eylese, her kimse ki anuñla 'amel eylese, anuñ vebāli ve günāhı aña irişür.

Beyt:

ای آنکه بکار شاه گشتی مشغول

خواهی که همیشه باشدت عزو قبول³

بر صفحه روزگار رسمی بگذار

کان پیش خدا و خلق باشد مقبول⁴

Beşinci oldur ki umūr-ı küllīde, kendü kifāyetini zāhir eyleye ki, vüzerānuñ kifāyeti, temhīd-i meşālīh devlete andan artıkdur ki taqrīr olunsa gerek. Hikāyetde getürmüşlerdür ki, 'Adüdüdevle, Ebū 'Āli Ḥaşrī ki anuñ [168/a A] vezīriydi. Andan rencide olup, resül ile aña bir bürehne kılıc gönderdi [190/b D] ve dedi ki, "Bu kılıcı, anuñ önüne kıo". Elçi dağı böyle eyledi. Vezīr dağı bir dāne kıalem elçinüñ önüne birağup, dedi kim, "Senüñ cevābuñ budur. Ve rüy teveccüh kıarı 'Adüdd'e getürüp, erkān-ı devlete nāmeler yazdı. Ve 'Askeri taşra kııkarup āl-ı pūyeden bir begüñ üzerine yürüdi. Ve anı giriftār idüp, bend eylediler. Ve anuñ memleketini kendü pādīşāhı memleketine inzimām eyledi.

Beyt:

همه کار شاهان حکمت پژوه

ز رای وزیران پذیرد شکوه⁵

Altıncı eger pādīşāh bir maşlahatda ra'y u fikr eylese, hālbuki māla ve memlekete andan fā'ide olmasa. Lāzımdur ki aña rāzı olmaya. Ve liken maḥall-i mecma' da anı pesend idüp cem'iyetlerde iyülükle zıkr eyleye. Ve bunu bilmek gerekdür ki, pādīşāhlar tağdan gelen

¹ "Bir işi yapmadan önce onun âkibetini düşünmelisin."

² "Yap eğer o işte salâh görürsen, yoksa o işten sakın."

³ "Padişahın işiyle meşğül olan kimse, eğer hep izzet ve itibar istiyorsan."

⁴ "Öyle işlere imza at ki halka ve Allah'a makbul olsun."

⁵ "Şahların hikmet dolu işleri, vezir onayından sonra ihtişam bulur."

selebeñzerler. Ve bir kimesne dilese ki bir def' ā anı bir taraftan bir tarafa döndüre. Elbetde varṭa'-ı helāka düşmesi muḳarrerdür. Eger gönülle müsā'adet gösterüp müdārā ve ihtiyāt birle anuñ bir cānibini ḥāk ve ḥāşāk ile bülend iderse, her ḳanḡıtarafa dilese ol cānibe gider ve hem bu siyāk üzere, şarf-ı ra'y pādişāhda fesāda [168/b A] mutazammın olan nesne'i, ṭarīḳ-i luṭf ile [191/a D] ve tedbīr ile anı döndürmek olur. Ve luṭf ḡiyel ile ol ra'y ḡāṭırdan gidermek olur.

Beyt:

توانی بنرمی و کار آگهی
که تغییر رای سلاطین دهی¹
وگر از درشتی بر آری نفس
نیابند از آن رای خود بازپش²
پس آن به که اول مدارا کنی
بفرصت ره چاره پیدا کنی³

Yedinci oldur ki mañşab ve mertebesine ve taḳarrüb-i melike maḡrūr olmaya ki, selāṭinūñ mizācı āb u āteş ḡükmündedür ki, anlara i' timād olunmaḳ ḳaṭ' ā cā'iz degildür. Ve bunu taḡḳīḳ bilmek gerekdür ki, her bir mañşabuñ 'azli muḳarrer ve her bir devletūñ şoñ nıkbetdür. Ululardan birisine dediler ki, “Niçün kendüñe bir sarāy bünyād eylemezsin?”. Dedi ki, “Bu şehirde benim iki sarāyım vardur. Bir sarāyım dīvāndur ki vaḳt-i 'amelde anda olurum. Ve bir sarāyım zindān ḡüşesidür. Ol vaḳtde ki maḡrūr olam”. Sekizinci, fırsat el virdükçe ḳādir olduḡı miḳdārı iḡsān eylemekdür.

Beyt:

زان بیش که دست ساقی دهر
در شربت دولت افگند زهر⁴
از سر بنه این کلاه و دستار
جهدی کن و دولت بدست آر⁵

¹ “Eğer yumuşak ve azimli çalışırsan, padişahın fikrini değiştirebilirsin.”

² “Eğer sert bir davranışta bulunursan, onun görüşünü asla değiştiremezsin.”

³ “Eğer öyle ise önce azimli ve sabırlı davran, sonra tedricle bir çare bulursun.”

⁴ “Zaman sākisi devlet şerbetine zehir katmadan önce.”

⁵ “Çıkar bu külah ve sarıḡı başından, çabala ve devlet kazan.”

کین سر همه ساله با کله نیست

[191/b D] وین روی همیشه همچو مه نیست¹

Doğuzuncı oldur ki, hâcât-ı maḥrûmân ve ümîd-vârânı revâ eylemege, sa‘y belîğ eyleye ki [169/a A] kefâret-i mülâzemet-i şâhân, қаzâ’-ı hâcât-ı muḥtâcândur. Emirü’l-Mü’minîn Ḥâzret-i Ḥüseyn’den raḍıyallâhu ‘anh, menḳûldur ki buyurmışlardur ki, bir mü’minüñ ḥâcetini bitürmek baña yigrek gelür. Yetmiş yıl i‘tikâfa oturmaḳdan. Ve Ḥâzret-i Danyâl’dan rivâyet iderler ki, bir niçe yıllar pâdişâhuñ rikâbını dutup süvâr eyledim. Ve bundan ğarażım buydı ki hâcât-ı merdümânı revâ eyleyim. Ve evliyâ ve ḥükemâdan ekşeri hemîn bu ma‘niden ḥidmet-i selâṭini iḥtiyâr buyurmışlardır. Ve Ḥâzret-i Şeyḫ-i Kebîr’den ḳaddezellâhu rûḥa menḳûldur ki, bir mü’minüñ maşlaḫatı içün bir günde yetmiş kerre ‘Adüddüle öñüne varup, henüz ol maşlaḫat müyesser olmadı. Āḫir-i kâr ‘Adüddüle itdi ki, “İy şeyḫ ne ‘aceb âdem imişsin ki bu deñlü gelüp gidersin. Senüñ ol maşlaḫatuñ olmaz diyü cevâb verilür. Henüz mümteni‘ degilsin”. Şeyḫ-i a‘zam itdi ki, “İy melik benim maşlaḫatım müyesserdür ki, niyetüm Ḥudâ-yı te‘âlânıñ rızâsıdur. [192/a D] Ve bunu bilürim ki, gelüp gitdügümden Ḥaḳḳ sübhânahu ve te‘âlâ râzı ve ḥoşnuddur. Ammâ senüñ kârüñ ve maşlaḫatuñ tamâm olupmüheyyâ olmadı. Zîrâ bir muḥtâcı nâ-ümîd idüp bir mü’minüñ mühimmine ihtimâm eylemedüñ. [169/b A] ve bunu bilmezsin ki erbâb-ı sa‘âdet, tâ ki bir kimsenüñ mühimmini edâ etmeyince kendünüñ daḫı maşlaḫatı görölmez”.

Beyt:

کار درویش مستمند برار

که ترا نیز کارها باشد²

‘Adüddüle, mütenebbih olup vâfir ağladı. Ve şeyḫüñ maşlaḫatını bil-tamâm edâ eyledi. Onuncı oldur ki, pâdişâhı dâ’imâ ḥayra taḫrîş eyleye. Ancılayın ki, pâdişâhuñ ḥayr u iḥsânı cemi‘ ‘âme vâşıl ola. Ḥikâyet olunur ki Atabegüñ vezîri mâl-ı pâdişâhiden çoḳluḳ ḥayr idüp şadaḳa verirdi. Atabeg’e şöyle ‘arz eylediler ki, “Vezîr senüñ mâluñı ‘abeş yerlere ḥarc u şarf eyler”. Atabeg müstevfi’i taleb idüp dedi ki, “Bir daḫı iḳtâ‘ kimseye vermeyesin. Yoḫsa elüñi ḳaṭ‘ iderim”. Bir gün bir dervîş gelüp vezîrden bir nesne diledi.

¹ “Ki bu külah hep senin başında olmaz ve yüzün hep ay gibi olmaz.”

² “Yoksulun işini yerine getir ki senin işin de yerine getirilsin.”

Vezîr müstevfiye dedi kim, “Falan maqtû‘ı bu kimesneye taḥrîr eyle”. [192/b D] Müstevfi te’emmül idüp ḥayrete vardı. Vezîr itdi, “Ne fikr idersin. Elüñi keserler diyü ḥavf edersin. Ammâ seni berdâr idim diyü qorqmaz mısın?”. Bu ḥaberi Atabeg’e irişdürdiler. Vezîri taleb idüp dedi ki, “Müstevfi’i niçün berdâr edersin?”. Vezîr itdi, “İy melik ben dilerim ki senün devletüñ serâ-perdesini miḥ-i devâm ile, istihkâm eyleyim. Mâni‘ olan kimesne aşılmağa lâyıq, ve berdâr olmağa [170/a A] sezâ-vâr degil midür?” Atabeg bunu işidüp ağladı. Ve vezîrün mertebesini bülend ve ‘âlî eyledi. On birinci, ol günüñ ve ol manşabuñ qadrini bilüp andan fâ‘ide aḥz eyleye. Ve kâr-sâzlığa ve dost-nevâzlığa dürişüp, kimsenün âzârına ve îzâsına meşgûl olmaya. Ve eger bu ḥâl üzere olmazsa bu kuvvet ve qüdrret ve bu manşab ve devlet, elden çıkdıkdan şoñra ḥasret ve nedâmetden özüñe kendüye nesne qalmaz. Ehl-i manşabuñ birisi ma‘zül olup, feryâd iderdi. Aña dediler ki, “Revâ mıdır ki sencileyin ‘azîz ma‘zullıkdan ötüri ceza‘ idüp feryâd eyleye”. İtdi ki, [193/a D] “Ma‘zulluq için feryâd idüp ceza‘ eylemezim. Zîrâ ki taḥkîk bilürim ki her bir manşabuñ ‘azli vardır. Feza‘ ve iztirâbımuñ sebebi budur ki, iylik etdügim kimesneye, ne olaydı daḥı ziyâde iylik ideydim. Ve eger bir kimesnenün ḥaqqında benden bir yaramazlık nesne şadır oldıysa, kâşki etmemiş olaydım”.

Beyt:

چون دید نیت نیک و بدی خلق را جزا
ای کاش نیک از همه کس پیش کردمی¹

On ikinci, ḥalkuñ rücû‘undan ve gelüp gitdiklerinden muḫtarib olmaya. Ve anlar ile mülâkî olduğu ḥâlde yüzün pürtarmaya. Getürmüşlerdür ki Fazl bin Sehl’ün vezâreti zamânında bir kimesneye dedi ki, “Ḥalkuñ [170/b A] gelüp gitdiklerinden ziyâde bî-ḥuzûrum. Ve dâd-ḥâhuñ güft ü şinüdündan melül olurum”. Dedi ki, “İy vezîr hiçbir kimesne ile kelimât eyleme. Ve mesned-ivezâreti bertaraf eyle. Benim ‘uhdemde olsun ki, hiçbir kimesne seni rencide etmeyüp ve hiçbir kimesne mühimmi için saña rücû‘ eylemeye”.

Beyt:

پیش آنکس که اختیارش هست

¹ “Sonunda kötü ve iyi niyeti karşılığı verildiğini gördüğünde, dersin ki keşke herkesten çok iyilik yapsaydım.”

خلق بی اختیار می آیند¹
وگر آن اختیار رفت ز دست
بدر او چه کار می آیند²

On üçüncü, hâliş dostları [193/b D] zâhir ü peydâ eyleye ki, yek-dil ve yek-cihet olan dostlar, cemi' ni' metlerden lezîz ve bihterdür. Ve demişlerdür ki, dost-ı muhliş zer-i hâlişden yigrekdür . On dördüncü, 'ummâl-ı zâlimden ve hâ'inden gâfil olmaya. Muttaşıl anlarıñ ahvâlini tefahhus ve tecessüs eylemege meşgûl ola. Ve zâlimleri mazlûmlar üzerine musallağ eylemeye. Çünkim bu tâ'ifeden bir zûlm veya bir hiyânet zâhir olsa, anı 'ukûbete giriftâr eyleye ki, sâ'irler andan 'ibret alalar. Ve siyâset-i zalemede muţlağa müsâhele eylemeye. On beşinci 'ummâldan rüşvet almaya. Ol dağı kimseye, rüşvet vermege kâdir olmaz çünkim bir vezîr, rüşvete firifte olup, aña meyl eylese, ğayrilere dağı rüşvet almağa icâzet olur³. Ve dağı rüşvet almak ve rüşvet [171/a A] virmek hâramdur. Bir dağı bu kim, rüşvet alıcı ve rüşvet vericiniñ zebûnı olur. Erbâb-ı devlete ve aşhâb-ı sa' âdete zebûnluğ münâsib degildür. On altıncı eger bir hâsidüñ keydine ve bir müfsidüñ mekrine muţtali' olursa, anlardan kaţ' â havfı ve bâkı olmaduğı şüretin göstere. Ve pâdişâh [194/a D] huzûrunda anlara hışm ve kîn eyledügin hiçbir vechle, izhâr eyleme ki, anlarıñ 'ömri mü'ekked olmaya. Ve eger su'âl ve cevâb maķâmında münâzara ve cidâl vâķi' olursa, hilm ve vekâr yüzünden cevâb verüp, hiffet ve sebük-bârlıķ eylemeye ki hemişe ğalebeliķ hâlîm cânibinden olur. On yedinci kendüsini pâdişâha şöyle teslîm eyleye ki, cüz'î kelime ile ve kemter işâret ile, bil-tamâm kendü ahvâlini ve cemi' cihâtını pâdişâha bezl eyleye. Ve eger böyle iderse, pâdişâh anuñ mâlına tama' eylemekden emîn olur. Zîrâ anları kendünüñ bilüp cemi' sini dest-itaşarrufunda añlar. On sekizince, eger bir kimesneye manşab ve bir 'amel virmek dilese, andan te'emmül ü tefekkür idüp bir niçe kerre anı imtiñân etmeyince mu'temed eylemeye.

Beyt:

بعقلش ببايد نخست آزمود

¹ "Yetki ve makama sahip olan kimsenin yanına hep yetkisiz kişiler gelir."

² "Eğer o yetkiyi kaybederse, insanlar ne diye gelsin yanına."

³ Derkenâr: Zira tâ ki bir kimesne ğayrlerden rüşvet almasa.

بقدر هنر پایه اش را افزود¹

بایام تا بر نیاید بسی

نشاید رسیدن بغور کسی² [171/b A]

On doğuzuncı, bir k̄ara ve bir m̄uhimme ki m̄übāşeret olunması ola āsān olsa. Ammā anuñ ‘uhdesinden gelinmesi d̄üşvār olsa, aña ḥavz u şürū‘ eylemeyeler.

Beyt:

[194/b D] تو بمهمی که درآیی نخست

رخنُبیرون شدنش کن درست³

Ammā, erbāb-ı alemden birisi k̄uttābdur ki pādīşāha m̄üte‘ allı olup, d̄ivān-ı inşā’, anlara m̄üte‘ allı ola. Ve bu t̄ā’ifeye lāzımdur ki, em̄in olup, mu‘ temed ve k̄āfı ve ḥoş-tab‘ ve t̄iz-zihn ve ışılāḥātdan ḥaber-dār olalar. Ḥakīm Aristo’dan su‘āl itdiler ki, “Pādīşāhuñ ḥācibi mi yeg, yoḥsa k̄ātibi mi yegdür?”. Buyurdı ki, “Ḥācib cüz’ı ve k̄ātib küllıdır. Ve eger k̄ātib laṭıf-tab‘ olıca olursa, nie iyü kifāyetler eylemege m̄ümkindür”.

Ḥikāyet olunur ki İrān pādīşāhınuñ ‘ādeti buydı ki, vaqt-i muḥārebede kendü ‘askeri ihtiyarınıñ bir bölükine cāme’-i siyāh giydürürdi. Çünkim ceng muḥkem olsa emr iderdi t̄a ki siyāh cāmelüler, ön şafa varup anlaruñ meded ve mu‘āvenetleriyle ḥaşma zafer bulurlardı. İttifā Turān pādīşāhı elli biñ merd-i neberd ile anuñla ceng eylemege geldi. İki leşker birbirine muābil durup, şaflar bağladılar. İrān pādīşāhı ḥavāşdan ba‘zı kimesne ile bālāy k̄uha ıup leşker-i ḥaşma nazar eylediler. Çünkim ḥaşmuñ [172/a A] isti‘dādını ve keşretini gördi. Diledi ki ol gün ceng eylemeye. Pes eline k̄āğız ve alem [195/a D] alup bunı yazdı ki, “Siyāh-dārāna söylüñ ki girü dursunlar”. K̄ātibi ‘āıl ve āmil kimesne idi. Bildi ki eger ‘asker girü durur ise ḥaşm alebe eylemek ihtimālı var. Fil-ḥāl alem alup siyāh-dārānuñ altına bir nota kodı. sipāh-dārān oldu. Çünkim mektüb sipāh-dārāna irişdi ki, anlar ‘asker ü leşkerüñ begleri di. Taşavvur etdiler ki anlara meded ve mu‘āvenet irişdi diyü, ‘askeri ilerü dutup bir uğurdan ḥamle eylediler. D̄üşmen ‘askeri ol cür’ete ve heybete

¹ “Birine bir iş verildiğinde önce o kişi aklıyla sınanmalı, sonra hüneri kadar rütbesi olmalıdır.”

² “Günlerce sınıandıktan sonra bir kişinin fikrine ve hünerine erişilebilir.”

³ “Bir işin uhdesinden ıkabilirsen, o işe başlayabilirsin.”

tâkat getürmeyüp münhezim oldılar. Bundan ğayri bâb-ı küttâbda bir hikâyet vardur ki, bir pâdişâh erkân-ı devletine yazdı ki, “Bundan evvel ki kendüni baña vurmağ dileyesin. Ben dahı kendümi saña vurdum”. Erbâb-ı devlet buña cevâb yazmağa ‘âciz kaldılar. Pâdişâhuñ kâtibi olan ‘âkil ve hoş-ıtab’ ve zirek kimesne idi. Dedi ki, “Ben buña cevâb yazayım ki cemi‘ üñüze hoş gelsün”. Pes eline kalem alup yazdı ki, “Sizüñle bizim mişâlımız şîşe ile seng gibidür. Dilerseñ şîşe’i senge vur. Ve yâhüd sengi şîşeye vur”. A‘yân-ı hazretüñ cemi‘ si bu cevâbı pesend idüp, [172/b A] taşsîn eylediler.

Beyt:

[195/b D] سخن کان از سر دانش نویسد

بنزد عاقلان مقبول باشد¹

Diger, ‘amel tutacılar dur ki, anlar vüzerâya müte‘ allıklar dur. Ve ‘âmil olan kimesneye lâzımdur ki, iyü-ıhulu olup, hırşdan ve tãma‘ dan dür ola. Nüşrevân buyurmuşdur ki, ‘âmilüñ elleri bağılu gerek. Ve hem güşâde gerek. Ya‘nî iyüğe elleri güşâde olup, hiyânetlikden bağılu ola. Bir dahı bu ki, resm-i bedî ve kânûn-ı mevce vaz‘ eylemeye ki, pâdişâha bed-nâmlıq getürüp kendüsini dahı hâlküñ nefretine giriftâr eyler². Hikâyet olunur ki bir gün bir ‘âmili bir yere göndermişlerdi. ‘Âmil vezîre yazdı ki, “Eger falan işi işlersem bî-nihâyet altun hâşıl olur”. Vezîr cevâb yazdı ki, ‘avâneler bâzârı bizim huzûrumuzda kâsiddür. Ve anlaruñ zebânları güng ve destleri be-ğâyet kütâhdur. Beş günlük ‘amelüñde şöyle eyleme ki bed-nâmlığıña sebeb ve zillet ve hârlığıña vâsıta ola. Bir dahı bu ki pâdişâh ve yâhüd vezîr benden râzı olıcağ. Ra‘iyet cânib-i sehldür diyü taşavvur eyleme. Zîrâ ki bir kimesneye bir niçe biñ âdem haşm olsalar belki pâdişâh tarafı sehldür. Hikâyet olunur ki hulefâdan birisi, [196/a D] bir kimesne’i Vâsıta-nâm vilâyetüñ ‘âmilligine gönderdi. Ol kimesne gidüp ol vilâyetde niçe nâ-ma‘kûl resmler vaz‘ eylemege [173/a A]vâfir mâl taşsîl eyledi. Çünkim hâlifenüñ huzûrına geldi. Hâlife andan rencide hâtır olup, bir niçe müddet hâbs eyledi. Andan soñra anı zindândan çıkarup, girü ol ‘amel üzerine gönderdi. Ve on beş yıllık güzeşte maşşulâtını cem‘ idüp, gönderilmesini buyurdi. Ol şahş bu ‘amelde mütehayyir olup, bu bâbda bir şeyhle müşâvere eyledi. Şeyh itdi, “Gam

¹ “Eğer bir söz mantığa doğruluğa dayanırsa, o söz akıllı insanlara makbuldur.”

² Derkenâr: Selâmete çıkmasına niçe kabildür. İkrandan du‘ aya hoşnud olsalar.

yeme, ol ‘ameli qabul eyle. Fe-ammā bu senede iyüresmleri vaz‘ idüpbid‘atları terk eyle. Ve ra‘iyetüñ rızāsını hāşıl eyle. Ve dervişlerüñ ve halîfelerini ve tağyînlerini edā idüp,tîmār u iktā‘ı bil-tamām şāhiblerine verüp gelesin. Benim ‘uhdemde olsun kim saña hiçbir zarar ve āfet irişmez. Ol şahş bu tarîki ihtiyār idüp, şeyhün qavli üzerine yürüdi. Çünkim girü geldi. Geçen senenüñ on dînarı bu senede sekiz dînarı tutmadı. Bunuñ ile yine halîfe aña küllî ri‘āyetler ‘atıfetler gösterdi. Bu şüretüñ sebebine mütehayyir olup, şeyhden su’āl eyledi ki, “Geçen senede [196/b D] bî-hadd māl getürdüm. Yine ‘ukûbet çekdim. Ve bu sene de mālî az getürdüm terbiyet ve ‘atıfet buldum”. Şeyh itdi, “Ol növbette niçe biñ ādem saña hāşm olmuşlardı. Öyle [173/b A] netîce virdi. Ve bu senede bu deñlü merdüm saña şefi‘ oldılar. Böyle şemere virdi.

Beyt:

بداس دهن همان بدروی که میکاری
بدی مکن که درین کشت زار زود زوال¹

Ammā nüdemā’ çünkim devlet mücāleset-i pādişāhi ile müşerref olmuşlardur. Anlara lāzımdur ki qavā’id-i edeb ve hürmeti ri‘āyet ideler. Ve anlaruñ şart oldur ki, pādişāh huzūrunda maqbul ve mekrüh olan nesneleri bilmekdür. Ve huzūr-ı pādişāhda maqbul olan nesneleri ihtiyār ideler. Ve pādişāha nedim olan kimesneler lāzımdur ki, Haqq te‘ālāya bendelik izhār itmekden ve maqlūqa hizmet eylemekden nefsi muqtezāsını terk eylemekden, fā’ideli bir nesne yoğ idüğü kendüye muqarrer eylemekdür. Ve çün bu ma‘nā kendüde muhaqqak ve muqarrer ola. Ve her mu‘āmele ve muhāverede ki kendüsi ile pādişāh arasında vāki‘ olur,ol mu‘āmeleden kendüsine bir behre görünse ol behre’i terk ideler. Tā ki aña şemere’-i hayr irişe. Ve dağı [197/a D] hizmet-i mülükda, çeşm ü destini ve dil ü zebānını, pādişāhuñ fermānı üzerine eylemek gerek.

Beyt:

فرمان ورا چشم بره باید داشت
پیوسته دو گوش سوی شه باید داشت²

¹ “Bu fānî dünyada kötülük etme ki ne ekersen onu biçersin.”

² “İki kulağımız hep Şah’da olması gerek, onun emrini dört gözle beklememiz gerek.”

بر نیکویی زبان روان باید کرد
و زبیدل و دیده رانگه باید داشت¹

Ve edeb-i nüdemâda getürmüşlerdür ki, Aşma‘î ider bir gün Hārūn, [174/a A] Reşîd’e vardım gördüm ki taht üzerinde oturmuş ve önünde on beş yaşında var ola bir duhter-i nîķ-ahter qarār eylemiş. Baña itdi, “Bu duhteri bilür misin kimdür?”. Ben itdim, “Ma‘lümüm degildür”. Dedi ki, “Benim duhterümdür var alnını öp”. Bu huşûşda mütehayyir qaldım. Ve kendüme itdim, “Eger pâdişâhuñ emrine muhâlefet idersem, baña ‘uķûbet ider. Ve eger cür’et idersem şâyed ki pâdişâha ğayret gelüp, baña rencide hâtır ola”. Pes qaftânım yeñini kızuñ başı üzerine qodum. Ve qaldırup yeñümü öpdüm. Hārūn Reşîd’e bu edeb hoş gelüp dedi ki, “Eger bunuñ hilâfin etmiş olayduñ, ni‘met hayatından mahrûm qalırduñ”. Pes baña on biñ aķça in‘âm eyledi. Ben daħı ol varıdan hâlâş olduğumuñ şükrânesine cemi‘ sini taşaddük eyledüm bir daħı hikâyet olunur ki mülûkdan birisinin be-ğâyet şâhib-i cemâl [197/b D] bir mülâzımı vardı.

Beyt:

رخی چنانکه ز خورشید و ماه نتوان کرد
خطی چنانکه ز مشک سیاه نتوان کرد²

Bir gün kendü nedîmine dedi ki, “Bu cevânüñ zîbâ-şüretî ve dilkeş hey’eti vardur”. Nedîm itdi, “Belî pâdişâhum be-ğâyet şabiḥ ve melîhdür. Ve bisyâr laṭîf ve zarîfdür”. Sulṭân itdi, “Sen anı dost [174/b A] dutunup, sever misin?”. Nedîm itdi ki, “Yoķ”, sulṭân itdi, “Niķün sevmezsin?”. Nedîm itdi, “Bir kimesne pâdişâhı sevse, ben daħı anı severim. Ammâ bir kimesne’i ki pâdişâh muḥabbet idüp sevse, benim ne ḥaddımdur ki anı dost dutunup muḥabbet eyleyim”. Pâdişâha anuñ bu edebi hoş gelüp derece ve mertebesini bülend ve ‘âlî eyledi.

Beyt:

هر که را مایهٔ ادب دادند
گر بجای رسد عجب نبود³

¹ “İyilik ve doğru söylemeye dilimizi alıştırmamız gerekiyor ve gönlü ve gözlerimizi kötülükten muhafaza etmemiz gerek.”

² “Onun yüzü ay ve güneşten daha güzel, onun zülfü siyah miskten daha güzel.”

³ “Edepli olan biri eğer bir yere varırsa, şaşmayınız.”

Hātīme³-i Kitāb:

Elḥamdü lillāh ve el-minne bu risāle³'i müsteṭāba ḥadd-i iṭnāba iriṣṭi. Edeb buni iḳtiṣā³ eyledi ki, bundan ziyāde, bisāṭ-ı inbisāṭ üzerine bir ḳadem ḳonulmaya. İllā megerki du³'ā³ devām-ı devlet-i rüz-efzūn ile semt-i iḥtitām bula. Hemīṣe eṣi³'a³-ı rāyāt-ı āsumān-fersāy[198/a D] ve lem³'āt-ıelviye³-i sipihr-āsāyı, bu pādiṣāh-zāde³'i ḥāzret-i sulṭān-ı ³ālī üzerine, müḳarız edvāra dekin lāyih ve lāmi³ ola. Ve bu risāle³-i ṣerīfe esrār-ı ḥikmete müṣtemel ve ḥāḳāyık-ı eṭvār-ı ehl-i devlete munṭavīdūr. İm³'ān-ı nazār olunsa, mü³'ellif-i ³azīzūn murādātı üzerine, biñde biri tercüme olunmamışdur. Ammā vüs³'at-ı aḥlāḳ aṣḥāb-ı keremden mütevaḳḳī³ ve mutazarrı³dur ki, ³uyübını zeyl ³afv ile [175/a A] mestūr ve ṣāhibini zıkr-i ḥayr ile mesrūr ideler. Zīrā bu kitāb-ı pūr-naṣāyihde yūmn ü mübāreklik olduḡı buña ṣāhid ve güvāhdur ki, bu ḥāḳīr ḳalīlū³'l-biḳa³ iye tercüme olunması buyurulduḡı zamānda, pādiṣāh Nuṣret Ṣe³'ār ḥāzretlerinūñ, eṭ³'ime³-i menāṣıbı ve eṣribe³-i merātibi ki gūnāḡūn ve buḳalemūn. Ḥarem-i ḥarīm-ı ³izzete dāḡil olup, merātib ve menāṣibe lāyık ve ḳābil olan, fırḳa³-ı zevvāḳān ve zümre³-i ḳāṣnigīrāndur. Müddet-i medīd ve zamān-ı ba³'id idi ki, maṭbah-ı ³āmire³-i, pādiṣahide ḳīnī-keṣlik ve süḡāngirlik ḡidmetine ḳā'im olunmuşdı. [198/b D] Zīrve³-i ³aleyheye ṣevḳimiz ḡadden bīrūn ve mertebe³-i celiyyeye ṭalebimiz ³adedden efzūn iken, maḳāle³-i dil-pezīr ve risāle³-i bī-nezīrūn tercümesine ṣürū³ olunduḡı gibi, ṭavā³'if-i sipāhiyānuñ āḡālīḳlarından birisi ki ḡurebā³ āḡālīḡıdur. Zamān-ı endekde ve bir vaḳt-i mübārekde ṣadaḳa olunup, tesvīd ü taḡrīr-i tamām olunmadın, ³ulūfeciyān-ı yemīn āḡālīḡı müyesser olmuşdur. Ve mevālī-i ³izāmdan niḳe kimesneler te³'līf-i kitāba ṭālib ve ḡüsn-i ḡiṭāba rāḡib olup, bu risālenūñ meymenet-i ciheti iḳün işbu kitābı me³ḡāz edinmişlerdür. Cümleden birisi, Faḡrū³'l-³ulemā³ Mevlānā [175/b A] ³Azmī efendi Enīsū³'l-³Ārifīn adlu risāle³'i te³'līf idüp, bu sülūka sālīk olmuşdur. Ammā ṭarīk-i mecma³ı iḡtiyār idüp, bu kitābuñ ba³'z-ı kelām-ı dūrer-bārını iḳtiṣār idüp terk eylemişdür. Ve yādından olan eḡḡādīṣ-ı Nebeviyye³'den ve kelimāt-ı ekābirden ve ebyāt u eṣ³'ār-ı

¹ “Çünkü edep hasepten az deḡildir, edepten iyi bir hasep yoktur.”

şu‘arādan münasebetiyle götürüp, tesvīd ve taḥrīr eylemişdür. Liken feşāḥat u belāḡatı muḡlaḡ ma‘nā üzerine olmaḡın, her kes anuñ istiḥrācına mālīk ve ḡādir degildür. Ammā bu kimsene‘-i ḡaḡīr kitāb-ı müsteḡābuñ ma‘nā-yı lūḡavīsı her ne ise, isti‘arāt-ı kelām-ı ḡayriden ‘ārī olunup, be-ḡasb-ı maḡdūr-ı lafzı ve kelimesi üzerine tercüme eyledüm. Ümīddür ki bu güzergāhda bir nişāne olup, du‘ā olunmaḡa bir bahāne ola. Yoḡsa bu degildür ki, mecālis-i ehālī-i rūzgārda ve meḡāfil-i efāzıl-ı mülk ü diyārda, ‘arz-ı güher ve da‘vā-yı hüner ḡaşdın eyleyüm.

Beyt:

Ġarażım pes bu naḡş dilkeşde
Bu durur ḡāḡır-ı müşevveşde
Naḡl idicek bu dār-ı ḡayretten
El yuyıcak ḡuyūd-ı şūretten
Bu güzergāhda nişāne ola
Bir du‘ā itmege bahāne ola

Temme

SONUÇ

Ahlak “hulk” kelimesinin çoğulu ve insanların davranışlarını kötü veya iyi yönden belirleyen bir takım kural dairesidir.

Rıdvan b. Abdülmennen bu tercümesini kırk bab halinde düzenlemiştir. Kitapları kırk bâb halinde hazırlamak zaman zaman gelenek olmuştur. Yazarın bu kitabında Ahlak ve siyaset ile ilgili önemli prensipleri dile getirdiğini görüyoruz. Ahlaka uygun yaşamaya dair en güzel sözler bir araya getirilmiştir.

Bu araştırmada, Ahlak-ı Muhsinî isimli eserin 31. babından 40. babının sonuna kadar incelendi. Yazar, ahlak konusunda, günümüzde de geçerli, pek çok ahlakî kuralı gündeme getirdiği görülmektedir.

Yazarın bazı düşüncelerine katılmak mümkün değildir. Örneğin “Firasat” babında bazı insanların organlarının şeklinden ve fizikî özelliklerinden anlam çıkarmaya çalışmış ki bunları genellemek doğru olmaz. Yaratılışından ve şeklinden dolayı kimseyi suçlayamayız.

Ahlak, insanda yerleşmiş bulunan bir karakter yapısına işaret eder. Zaman, toplum ve kültürle göre değişiklik gösteren davranış biçimlerine karşılık ahlak, değişmeyen davranış kurallarına işaret etmektedir. Ahlak evrenseldir, kişiden kişiye değişmez. Örneğin doğru söylemek iyidir, yalan söylemek kötüdür, bunun sana göresi bana göresi olmaz. Bu incelediğimiz kitapta, bu evrensel ahlak kurallarının pek çoğu dile getirilmiştir.

İslam ahlakının esasları Kur’an ve Sünnettir. Hz. Peygamber, “Ahlakı tamamlamak için gönderildim” buyumuşlardır.

Ahlak, edep ve edebiyat, kültür kavramları birbirlerine bağlıdır. Bir ülkede ahlak yoksa o yerde güven ve emniyet olmaz. Kültür ve edebiyat da olmaz. Günümüz çağında, çoğu ülkelere baktığımızda, bir kısım insanların ahlakî değerlerini yitirmiş olduklarını görmekteyiz. Bu durum o ülkenin kültürünü doğrudan etkilemektedir.

İslam dîninde ahlak ve ahlakî konulara epey çok önem verilmiştir. İslam dîninin kaynağı olan Kur’ân veya hadislerle bakıldığında ahlakî konuların ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

Abdülmennan’ın Ahlak-ı Muhsinî’si Fars edebiyatından Türk edebiyatına kazandırılarak Türk edebiyatının gelişmesine katkıda bulunulmuştur. Eserin dili o günün şartlarına göre sade sayılır. Bu eserde icaz (vecize) sanatının çokça kullanıldığını görüyoruz. Kitapta verilen öğütler, günümüzde de geçerlidir. Bu arada ahlak kurallarını

bilmenin yanısıra ahlaklı yaşamayı bir yaşam biçimine döndürmenin daha önemli olduğu bilinmelidir.

Bu çalışmada Ahlakî, siyasî ve kültürel konuları içeren Rıdvan bin Abdülmennan'ın Terceme-i Ahlak-ı Muhsini'si transkripsiyon edilip hakkında bilgi verilmiştir. Mezkûr eser Osmanlı zamanında din, ahlak, siyaset ve tasavvufın ne kadar önem taşıdığını belirtmektedir. Bu çalışmanın amacı, eserde olan ahlakî konuları günümüze aktarmanın yanısıra Türk Dili ve Edebiyatı alanına katkıda bulunmaktır.

KAYNAKÇA

- Abdölmennân, R. b. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*. Ankara: Milli Kütüphanesi 60 HK 40.
- Aclûni, (1985) İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, C. I-II. nşr. Ahmed el-Kalâş), Beyrut.
- Akseki, Ahmed Hamdi, (1969). *İslam Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Altınpay, H. (2008). Hocazade Abdölaziz Efendi Ahlak-ı Muhsini Tercümesi (Fatih Ktp. 3467 "1A - 60B"). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ataç, S. (2021). Rıdvân B. Abdölmennân'ın Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî'si (1b-85b, İnceleme-Metin). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aydın, M. S. (1989). Ahlak. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 2*, s.10-14.
- Aynî, M. Ali. (1939). *Türk Ahlakçıları*, İstanbul: Bayrak yay.
- Bardakçı, M. N. (2000). Hz. Peygamber'in Ahlak Anlayışının Mutasavvıflara Yansıması. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, III. Kutlu Doğum Sempozyumu.
- Bursalı Mehmet Tahir, (1915 - 1925). Osmanlı Müellifleri, İstanbul
- Çağrııcı, M. (1989). Ahlak. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 2*, s. 1-9.
- Çağrııcı, M. (1995). Emir bi'l-Ma'ruf ve nehiy ani'l-münker. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt. 11*, s. 138-141.
- Çelik, R. (2018). Ali Kemal'in İlmî Ahlak Eserinin Latin Harflerine Aktarılması ve Değerlendirilmesi. Elazığ: Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ece, S. (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri* (Cilt 1-2). Erzurum: Eser Basım Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Ersoy, M. A. (1988). *Safahat*. (M. E. Düzdağ, Dü.) İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Firdevsi. (2013). *Firdevsi Şehname*. (N. Lugal, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yay.

- Hasan Hüsnü Erdem, K. B. *Riyazü's-Salihin* (Cilt 2). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Huncan, Ö. S. (2010). Tamgaç Han. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 39*, s. 556-557.
- İbn Manzur, (1999). *Lisanu'l-Arab*, Daru İhy'a'î Turasi'-l Arabî, Beyrut.
- İmamoğlu, M. R. (1965). *İyilerin Ahlakı*, Ankara: Doğu Matbaacılık ve Ticaret.
- Kanar, M. (1996). Firdevsî. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 13*, s. 125-127.
- Kandemir, M. Y. (1997). Hadis. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 15*, s. 27-64.
- Kandemir, M. Y. (2003). Kütüb-i Sitte. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 27*, s. 6-8.
- Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vaiz-i Kâşifî. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 19*, s. 16-18.
- Kaşifi, H. V. (1978). *Ahlak-ı Muhsini*. University of Toronto.
- Kaşifi, H. V. (1978). *Ahlak-ı Muhsini*. Toronto, Kanada.
- Kâşifî, H. V. (2019). *Ahlâk-ı Muhsinî*. (P. D. Demirkol, Çev.) İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın Tic. ve San. Ltd. Şti.
- Kınalzâde, A. E. (1248). *Ahlak-ı Alâî*, Bulak: Ragıp Paşa Kütüphanesi nr: (820/966).
- Korkmaz, S. (2000). Atabetü'l-Hakayık Türk İslam Edebiyatında İlk Türkçe Manzum Hadis Tercümesi midir? TÜRK KÜLTÜRÜ, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, S. 450, s. 610-613.
- Korkmaz, S.(2001). Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş Veli Aralarındaki Bağlar, Fikirleri, Tesirleri ve Türk İslâm Edebiyatına Katkıları. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Journal of SocialSciences), S.11, s.325-355.
- Koyuncu, F. (Hz) 2019). *Enîsü'l-Ârifîn*. İstanbul, Türkiye: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanaji A.Ş.
- Levend, A. S. (2008). *Türk Edebiyatı Tarihi* (Cilt 1). Ankara: Pulat Yay.
- Merçil, E. (2003). Mahmûd-ı Gaznevî. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 27*, s. 362-365.
- Mermer, A. (2016). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 40*, s. 119-126.
- Pekolcay, N., Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M., & Subaşı, M. H. *İslami Türk Edebiyatında Şekil ve Nevilere Giriş*. İstanbul.

Şahin, M. S. (2002). Kısas-ı Enbiyâ. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 25*, s. 495-496.

Şahinoğlu, M. N. (1989). Ahlâk-ı Muhsini. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 2*, s. 17.

Tefazzüli, A. (1995). Enûşirvân. *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt. 11*, s. 255.

Turgut, M. (2019). Osmanzade Ahmed Taib'in Ahlak-ı Ahmedî İsimli Eseri (İnceleme -
Metin - İndeks). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SÖZLÜK

A:

Adavet (Ar.) عداوت: Düşmanlık

Araste (Far.) آراسته: Süslü

Âri (Ar.) عارى: Kurtulmuş, uzak

Aşikâre (Far.) آشكاره: Açık

Ahenger (Far.) آهنگر: Demirci

Atiyye (Ar.) عطيه: Armağan, ihsan

Ahu (Far.) آهو: Ceylan

Aram (Far.) آرام: Sakin

Amil (Ar.) عامل: Etken. İcra eden kimse

Ayn (Ar.) عين: Göz

Avaz (Far.) آواز: Ses, seda

Ayende (Far.) آینده: Gelecek

Âlâm (Ar.) آلام: Acılar, elemeler

Azine (Far.) آذینه: Cuma günü

Asel (Ar.) عسل: Bal

At'ime (Ar.) اطعمه: Yemekler

Akran (Ar.) اقران: Aynı yaşta olanlar

Azamet (Ar.) عظمت: Büyüklük

Avam (Ar.) عوام: Halk, millet

Amihte (Far.) آمیخته: Karışık, karışmış

Ahir (Ar.) آخر: Son

Ahit (Ar.) عهد: Yemin, Söz verme

Âsitane (Far.) آستانه: Eşik. İstanbul'un diğer bir adı.

Amim (Ar.) عميم: Umumi, yaygın

Ahmal (Ar.) احمال: Yükler, ağır şeyler

B:

Ber-taraf (Far.) برطرف: Yok etmek

Bünyad (Far.) بنياد: Esas, kök

Barik (Far.) باريك: İnce

Bast (Ar.) بسط: Yayma, serme

Beliğ (Ar.) بليغ: Etkili, yeterli

Bini (Far.) بينى: Burun

Beli (Far.) بلى: Evet

Büzürg (Far.) بزرگ: Büyük

Burhan (Ar.) برهان: Kanıt, delil

Beyyine (Ar.) بيينه: Açıklama, bildirmek

Ba'is (Ar.) باعث: Sebep

Berdar (Far.) بردار: Asılmış, asılmak

Basiret (Ar.) بصيرت: Görmek, idrak etmek

Bülent (Far.) بلند: Yüksek, yüce

Bar (Far.) بار: Yük, ağırlık

Berk (Ar.) برق: Şimşek, elektrik

Berin (Far.) برين: Yüce, yüksek

BezI (Ar.) بذل: Sarfetme, harcama

Beraya (Ar.) برايا: Halk

Bahir (Ar.) باهر : Açık, belli
Berhurdar (Far.) برخوردار :
Faydalanmak
Beliyat (Ar.) بليات : Belalar, kederler
Bühtan (Ar.) بهتان : İftira
Baz (Far.) باز : Doğan, şahbaz (kuş)
Bigâne (Far.) بیگانه : Yabancı
Beri (Ar.) بری : Arınmış, temiz
Bisat (Ar.) بساط : Halı, kilim
Bürehne (Far.) برهنه : Çıplak, yalın
Bala (Far.) بالا : Yukarı, üst
Bıza'at (Ar.) بضاعت : Sermaye, mal
Bisyâr (Far.) بسیار : Çok
Badiye (Ar.) باديه : Çöl, sahra
Bürudet (Ar.) برودت : Soğuk, soğukluk
Belahat (Ar.) بلاهت : Kalın kafalılık
Behçet (Ar.) بهجت : Hüsün, güzellik
Bezm (Far.) بزم : Meclis, topluluk
C:
Cellât (Ar.) جلاذ : İdam hükmünü
yerinegetirmekle görevli kimse.
Civan (Ar.) جوان : Delikanlı, yiğit
Celis (Ar.) جليس : Sohbet arkadaşı
Cife (Ar.) جيفه : Kokmuş ceset
Cerrar (Ar.) جرار : Kendisine
menfaatsağlayan, zorla para toplayan
Cisr (Ar.) جسر : Köprü

Cüst ü cu (Far.) جست و جو : Etraflıca
arştırmak
Cenup (Ar.) جنوب : Güney
Cerime (Ar.) جریمه : Para cezası
Cevarih (Ar.) جواريح : Organlar
Ceng (Far.) جنگ : Savaş
Ç:
Çera-gâh (Far.) چراگاه : Çayır, otlak
Çâkerân (Far.) چاکران :
Hizmetçiler
Çalak (Far.) چالاک : Çabuk hareket eden
Çeşm (Far.) چشم : Göz
Çar- su (Far.) چارسو : Dört taraf
Çaşţ (Far.) چاشت : Öğle yemeği
Çerb (Far.) چرب : Yağlı
Çub (Far.) چوب : Değnek, sopa
Çaşnigir (Far.) چاشنگير : Saraylarda
yemek işlerinden sorumlu olan ve
yemeklerin tadına bakan kimse
D:
Dest (Far.) دست : el
Dervaze (Far.) دروازه : Kapı
Dağdağa (Ar.) دغدغه : Gürültü, boşuna
telaş
Dıraşan (Far.) درخشان : Parlayan,
parlak
Duzeh (Far.) دوزخ : Cehennem

Derban (Far.) دربان : Kapıcı, bekçi

Düşvar (Far.) دشوار : Zor, güç

Derun (Far.) درون : İç, iç taraf

Dun (Ar.) : Alçak

Diraht (Far.) درخت : Ağaç

Düm (Far.) دم : Kuyruk

Didar (Far.) دیدار : Görünüş, tecelli

Dür (Ar.) در : İnci tanesi

Durûdger () درودگر :

Marangoz

Dimag (Ar.) دماغ : Beyin

Dud (Far.) دود : Duman

Damen (Far.) دامن : Etek, uç, kenar

Dereke (Ar.) درکه : Aşağı derece, aşağı seviye

Dânâ (Far.) دانا : Âlim, bilgin

Denaet (Ar.) دنایت : Alçaklık

Debir (Far.) دبیر : Kâtip, yazıcı

Dad ü sitet (Far.) داد و ستد : Alışveriş

Dilkeş (Far.) دلکش : Çekici

Dil-hah (Far.) دلخواه : İstekli

Düzd (Far.) دزد : Hırsız

Dürüş (Far.) درشت : Sert söz, kaba

Diraz (Far.) دراز : Uzun

Dürüğ (Far.) دروغ : Yalan

Dehan (Far.) دهان : Ağız

Dendan (Far.) دندان : Diş

Dide (Far.) دیده : Göz

Derhast (Far.) درخواست : İstek, talep

Dehr (Ar.) دهر : Dünya, cihan

Duhter (Far.) دختر : Kız

E:

Esb (Far.) اسب : At

Ekâbir (Ar.) اکابیر : Büyükler

Engur (Far.) انگور : Üzüm

Efrašte (Far.) افراشته : Yükselmiş, yukarıya kaldırılmış

Efrahte (Far.) افراخته : Efrašte

Esağır (Ar.) اصاغر : Küçükler

Ebrar (Ar.) ابرار : Takva sahibi

Eşrar (Ar.) اشرار : Şerirler, çok kötü kimseler

Elviye (Ar.) الویه : livalar, sancaklar

Enduh (Far.) اندوه : gam, keder

Eşbah (Ar.) اشباه : Benzerler

Emsal (Ar.) امثال : Benzerler

Evbaş (Ar.) اوباش : Serseri

Etfal (Ar.) اطفال : Çocuklar

Evtad (Ar.) اوتاد : Direkler

Emval (Ar.) اموال : Mallar, mülkler

Ef'i (Ar.) افعی : Engerek yılanı

Ebru (Far.) ابرو : Kaş

Ezrak (Ar.) ازراق : Mavi
 Enfas (Ar.) انفاس : Nefesler
 Etvâr (Ar.) اطوار : Tavırlar, davranışlar
 Eşribe (Ar.) اشربه : İçecekler
 Evrat (Ar.) اوراد : Dualar
 Enaniyet (Ar.) انانیت : Benlik, kibir
 Enhar (Ar.) انهار : Nehirler
 Erzan (Far.) ارزان : ucuz, bol
 Engüş (Far.) انگشت : Parmak
 Esrar (Ar.) اسرار : Sırlar
 Eşi'a (Ar.) اشعه : Işıklar, aydınlıklar
 Erzel (Ar.) اردل : Kötü, fena
 Evsat (Ar.) اوسط : Orta derecede olan
 Etvâr (Ar.) اطوار : Haller, tarzlar
 Ebr (Far.) ابر : Bulut

F:

Firib (Far.) فريب : Kanma, kandırma
 Ferzend (Far.) فرزند : Oğul, evlat
 Fûrumaye (Far.) فرومايه : Soysuz
 Fer (Far.) فر : Nur, parlaklık
 Fûruht (Far.) فروخت : Satma, satış
 Fıtnat (Ar.) فتنه : Zihin açıklığı
 Ferş (Ar.) فرش : Kilim, halı
 Fütüvvet (Ar.) فتوت : Cömertlik
 Fütur (Ar.) فتور : Usanç, bıkkınlık
 Fayih (Ar.) فايح : Güzel kokan

Faliz (Far.) فاليز : Çiftlik
 Feraset (Ar.) فراست : Zihin uyanıklığı, çabuk kavrama
 Fatir (Ar.) فاتر : Durgun, uyuşuk
 Firavan (Far.) فراوان : Çok, bol
 Feza (Ar.) فزع : Ağlama, sızlama
 Firifte (Far.) فريفته : Aldanmış

G:

Germ (Far.) گرم : Sıcak
 Galat (Ar.) غلط : Yanlış, hata
 Gejdüm (Far.) گزدم : Akrep
 Giyah (Far.) گياه : Bitki
 Gılaf (Ar.) غلاف : Kılıf, zarf
 Gaile (Ar.) غايله : Sıkıntılı iş veya durum
 Güft ü şinud (Far.) گفت و شنود : Söz alışverişi
 Gubar (Ar.) غبار : Toz, toprak
 Güft ü gû (Far.) گفت و گو : Konuşma, tartışma
 Girdrah (Far.) گرد راه : Kavşak
 Giryan (Far.) گريان : Ağlayan, ağlayıcı
 Gunâgun (Far.) گوناگون : Çeşit çeşit
 Geda (Far.) گدا : Fakir, dilenci
 Güzeşte (Far.) گذشته : Geçmiş olan, geçen
 Gurfe (Ar.) غرفه : Köşk
 Gürg (Far.) گرگ : Kurt

Gusun (Ar.) غصون : Ağaç dalları,
budaklar

Guş (Far.) گوش : Kulak

Gaddar (Ar.) غدار : Vahşi, hunhar

Gusfend (Ar.) گوسفند : Koyun

Gürz (Far.) گرز : Ağır topuz

Guşe (Far.) گوشه : Köşe

Gılgıt (Ar.) غلظت : Kabalık, çirkinlik

Gendüm (Far.) گندم : Buğday

Gürisne (Far.) گرسنه : Aç

Gav (Far.) گاو : Öküz

Geşt (Far.) گشت : Gezme

Güzin (Far.) گزین : Seçkin

Gerden (Far.) گردن : Boyun

Gazlan (Ar.) غزلان : Ceylanlar

H:

Hiyam (Ar.) خيام : Çadırlar

Hayme (Ar.) خيمه : Çadır

Hail (Ar.) حائل : Engel

Hamide (Ar.) حميده : Övülmeye layık

Hirasın (Far.) هراسان : Korkan, korkmuş

Hışm (Far.) خشم : Gazap, öfke

Heybet (Ar.) هيبت : Ululuk, azamet

Hord (Far.) خورد : Küçük

Hazer (Ar.) حذر : Çekinme, sakınma

Hezar (Far.) هزار : Bin

Hane (Far.) خانه : Ev

Hayyız (Ar.) حيز : Mekân, yer

Hıtta (Ar.) خطه : Memleket, diyar

Hüccet (Ar.) حجت : Delil, belge

Haris (Ar.) حريص : Hırslı, istekli

Hüveyda (Far.) هويدا : Belli, zahir

Hiffet (Ar.) خفت : Hafiflik

Hire (Far.) خيره : Şaşkın, hayran

Hemsaye (Far.) همسايه : Komşu

Hub (Far.) خوب : iyi

Huddam (Ar.) خدام : Hizmetçiler

Hasım (Ar.) خصم : Düşman

Havf (Ar.) خوف : Korku

Halel (Ar.) خلل : Eksiklik, noksan

Huşe (Far.) خوشه : Salkım

Hibre (Ar.) خبيرة , خبرت : Tecrübe, Bilgi,
uzmanlık

Hil'at (Ar.) خلعت : Çok kıymetli kaftan

Hiyanet (Ar.) خيانت : İhanet etmek

Hırman (Ar.) حرمان : Nasipsizlik

Hufre (Ar.) حفرة : Çukur

Hıkd (Ar.) حقد : kin

Huşmend (Far.) هوشمند : Akıllı

Hak (Far.) خاک : Toprak

Hiddet (Ar.) حدت : Öfke

Haşak (Far.) خاشاک : Çöp, süprüntü

Hiyel (Ar.) حيل: Hileler	Hun (Far.) خون: Kan
Halecan (Ar.) خلجان : Yürek çarpıntısı	Hevam (Ar.) هوام: Zararlı böcekler
Huceste (Far.) خجسته : Uğurlu, hayırlı	Hatar (Ar.) خطر: Tehlike
Huld (Ar.) خلد : Sonsuzluk, ebedilik	Heyet (Ar.) هيات: Şekil
Halâvet (Ar.) حلاوت : Hoşluk, tatlılık	Hazer (Ar.) حذر : Sakınma, çekinme
Hayyat (Ar.) خياط: Terzi	Hutut (Ar.) خطوط : Hatlar, çizgiler
Huşk-sali (Far.) خشک سالی : Kıtlık, kuraklık	Husumet (Ar.) خصومت : Düşmanlık
Haif (Ar.) خائف: Korkak	Hüşyar (Far.) هشيار : Akıllı, uyanık
Himem (Ar.) همم : Himmeler	Haziz (Ar.) حضيض : En aşağı ve alçak yer
Heşt (Far.) هشت : Sekiz	Humul (Ar.) خمول : Şöhresiz
Habbe (Ar.) حبه : En ufak şey, zerre	Hime (Far.) هيمه: Odun
Halvet (Ar.) خلوت : Yalnız kalma, tenhaya çekilme	Hırman (Ar.) حرمان: Nasipsizlik
Hazık (Ar.) حاذق : Usta, maharetli	I:
Hisal (Ar.) خصال: Hasletler, huylar	Isga (Ar.) اصغاء: Kulak vermek
Hamuş (Far.) خاموش: Sessiz, sedasız	Itnap (Ar.) اطناب: Sözü uzatmak
Hisset (Ar.) خست: Pintilik, cimrilik	Itlak (Ar.) اطلاق: Tabir etme, denilme
Hizlan (Ar.) خذلان: Sefalet, zillet	İ:
Hasb (Ar.) حسب: Sebebiyle, gereğince	İstifsar (Ar.) استفسار: Açıklamak
Haşmet (Ar.) حشمت: Gösterişlilik	İctinap (Ar.) اجتناب : Kaçınma, sakınma
Hamiyet (Ar.) حميت: Şeref, gurur	İhtiraz (Ar.) احتراز : Çekinme, kaçınma
Hasse (Ar.) خاصه: Bir şeye veya kimseye mahsus olan, keyfiyet	İm'an (Ar.) امعان : Dikkatli araştırma
Has (Ar.) خاص: Özel	İkân (Ar.) ايقان : Sağlam bilme
Hiraset (Ar.): Saklamak, korumak	İltifat (Ar.) التفات : Teveccüh, ilgilenme
Helak (Ar.) هلاك: Yok olma	İrtifa (Ar.) ارتفاع : Yükselme, yükseklik
	İkap (Ar.) عقاب : Eziyet, azap

İğtinam (Ar.) اغتنام : Savaşta ganimet elde etme, yağma

İmame (Ar.) عمامة : Tespihlerin başına takılan parça

İkap (Ar.) عقاب : Azar, eziyet

İhtimam (Ar.) اهتمام : Dikkat etme, ilgi gösterme

İyazen billâh (Ar.) عيادا بالله : Allah korusun

İntizam (Ar.) انتظام : Düzen, düzene koymak

İza (Ar.) ايذا : Eziyet verme

İnkıraz (Ar.) انقراض : Son bulma, çökme

İstical (Ar.) استعجال : Acele etme, sabırsızlanma

İstibat (Ar.) استبعاد : Mümkün görmeme, ihtimal vermeme

İzam (Ar.) عظام : Büyükler, ulular

İstiare (Ar.) استعاره : Ödünç alma

İ'tisam (Ar.) اعتصام : Sarılmak, yapışmak

İbram (Ar.) ابرام : Zorlama

İştihar (Ar.) اشتهار : Meşhur olma, şöhret

İnbisat (Ar.) انبساط : Yayılma, açılma

İstifaza (Ar.) استفاضه : Feyiz alma

İnkıyat (Ar.) انقياد : Boyun eğme

İstid'a (Ar.) استدعاء : Dilekçi, arzuhal

İstihfaf (Ar.) استخفاف : Küçük görme, hor görme

İnfial (Ar.) انفعال : Kırılma, etkilenme

İstiğna (Ar.) استغناء : Tok gözlülük

İtikad (Ar.) اعتقاد : İnanma, inanç

İhya (Ar.) احيا : Diriltme, canlandırma

İzale (Ar.) ازاله : Giderme, yok etme

İm'an (Ar.) امعان : Dikkatlice araştırma

İhvan (Ar.) اخوان : Kardeş

İsmet (Ar.) عصمت : Namuslu olma

İnzimam (Ar.) انضمام : Birleştirmek

İlhah (Ar.) الحاح : İsrar etmek

İhtiraz (Ar.) احتراز : Çekinmek, kaçınmak

İzale (Ar.) ازاله : Giderme, yok etme

İ'raz (Ar.) اعراض : Kaçınma

İfaza (Ar.) افاضه : Taşmak, çoğalmak

İnkıta (Ar.) انقطاع : Kesilme, son bulma

İnan (Ar.) عنان : İdare, kontrol

İkta (Ar.) اقطاع : Toprak parçası

K:

Kuşış (Far.) كوشش : Çaba göstermek

Kalil (Ar.) قليل : Az

Kesir (Ar.) كثير : Çok

Kard (Far.) كرد : Bıçak

Kebud (Far.) كبود : Açık mavi

Kec (Far.) كعج : Yamuk	Kürbet (Ar.) كربت: Acı
Karin (Ar.) قرين : Yakın, karib	Kise (Far.) كيسه: Kese
Kıvam (Ar.) قوام : Direk, dayanak	Kaşki (Far.) كاش كه: Keşke
Kasır (Ar.) قصر : Köşk	Kemter (Far.) كمتر: Az, azıcık
Kudek (Far.) كودك : Çocuk	Kar (Far.) كار: İş
Kaht (Ar.) قحط : Kıtlık	Keman (Far.) كمان: Yay
Kevkebe (Ar.) كوكبه : İhtişam, gösteriş	Küşte (Far.) كشته: Ölmesi, Ölmek
Küre (Far.) كوره : Ocağ, ateş ocağı	Kamet (Ar.) قامت : Boy, endam
Kâğız (Far.) كاغذ : Kâğıt	Kutah (Far.) كوتاه : Kısa
Kal' (Ar.) قلع : Söküp çıkarma	Kef (Ar.) كف : Avuç
Kam' (Ar.) قمع : Zapt etme	Kudema (Ar.) قدمات : Eskiler
Küfran (Ar.) كفران: Nankörlük	Kitman (Ar.) كتمان : Sır saklama
Karn (Ar.) قرن: Yüzyıl, asır	Kelal (Ar.) كلال : Yorgunlun, bıkkınlık
Kâhil (Ar.) كاهل: Tembel	Kefaf (Ar.) كفاف : Yaşamaya yetecek kadar rızık
Kuh (Far.) كوه: Dağ	Kisvet (Ar.) كسوت: Elbise
Kallaş (Far.) فلاش: Kalleş kelimesinin eski hali, ikiyüzlü, hilekâr	Kerahet (Ar.) كراهت: Tiksinme, iğrenme
Kûçe (Far.) كوچه : Sokak	Kadh (Ar.) قذح : Ayıbını söyleyerek çekiştirme
Ketif (Ar.) كتف : Omuz	L:
Kabih (Ar.) قبيح: Çirkin	Lâbüd (Ar.) لايد : Lâzım
Kem (Far.) كم : Az	Lerze (Far.) لرزه: Titreme
Kâh (Far.) كاخ : Köşk	Levend (Far.) لوند: Serseri, tembel
Kös (Far.) كوس: Büyük davul	Libas (Ar.) لباس: Elbise
Kuh (Far.) كوه: Dağ	Lika (Ar.) لقاء : Yüz, çehre
Kağız (Far.) كاغذ: Kâğıt	Lafügüzaf (Far.) لاف و گزاف : Yersiz söz
Kavim (Ar.) قوم : Kavim, budun	

Linet (Ar.) لينت : Yumuşaklık
Leb (Far.) لب : Dudak
Levzine (Ar.) لوزينه : Badem helvası
Lâgar (Far.) لاغر : Zayıf
Lem (Ar.) لم : Parlama
Lami (Ar.) لامع : Parlayan
Licam (Ar.) لجام : Atın ağzına vurulan
gem, dizgin
Lâcerem (Ar.) لاجرم : Şüphesiz, besbelli
Levahık (Ar.) لواحق : Eklenen şeyler,
ilâveler
Levn (Ar.) لون : Renk
Levs (Ar.) لوث : Kir, pislik
Levami (Ar.) لوامع : Parıldayan şeyler,
nurlar

M:

Mühimmat (Ar.) مهمات : İşler
Muhalif (Ar.) مخالف : Karşı
Mukteza (Ar.) مقتضى : Gereken şey
Münzecir (Ar.) منجزر : Yasaklanmış
Müyesser (Ar.) ميسر : Kolaylaştırılmış.
Mutezir (Ar.) معتذر : Özür dileyen
Muhtesip (Ar.) محتسب : Memur
Mübayat (Ar.) مبيعات : Alım satım
(çoğul)
Mellah (Ar.) ملاح : Gemici, kaptan
Mürde (Far.) مرده : Ölü, ölmüş

Meyus (Ar.) مايوس : Ümitsiz
Melih (Ar.) مليح : Latif, sevimli
Mütenahi (Ar.) متناهي : Sona eren
Mer'i (Ar.) مرعى : Hükmü geçerli ve
câri olan
Müşâhede (Ar.) مشاهده : Göstermek,
görünmek
Men' (Ar.) منع : Yasak
Mani' (Ar.) مانع : Engel
Müteferrik (Ar.) متفرق : Dağılmak
Mümtaz () ممتاز : Üstün
Mu'tat (AR.) معتاد : Alışkanlık edinmek
Muhadderat (Ar.) مخدرات : Namuslu
kadınlar
Melaz (Ar.) ملاذ : Sığınacak yer
Mecal (Ar.) مجال : Güç, kuvvet
Muntazır (Ar.) منتظر : Beklemek,
bekleyen, beklenen
Manend (Far.) مانند : Gibi
Müteselli (Ar.) متسلى : Teselli bulan
Müstehak (Ar.) مستحق : Hak eden, hak
etmek
Merdüman (Far.) مردمان : Şahıslar
Mahlukât (Ar.) مخلوقات : Yaratıklar
Mahz (Ar.) محض : Saf, aslı
Mar (Far.) مار : Yılan
Miyān (Far.) میان : Arasında

Maruf (Ar.) معروف: Ünlü

Mutemed (Ar.) معمد: Güvenilir, inanılır
bireyler

Mahfi (Ar.) مخفى: Gizli

Menâhi (Ar.) مناهى : Yasaklanmış olan,
yasaklar

Mefhum (Ar.) مفهوم : Anlam, ifade ettiği
mânâ

Mukarrer (Ar.) مقرر : Karar verilmiş

Minval (Ar.) منوال : Şekil, tarz

Müte'accip (Ar.) متعجب : Şaşan, şaşkın

Meşiyet (Ar.) مشيت : İstek, arzu

Mazik (Ar.) مضيق : dar olma, darlık

Mücerred (Ar.) مجرد : Düşüncede var
olan bir şey, zihinde soyutlama

Mebhut (Ar.) مبهوت : Şaşkın, hayran

Medhuş (Ar.) مدهوش : Ürkmüş, korku
içinde kalmış

Muttali (Ar.) مطلع: Öğrenmek, bilmek

Muvacehe (Ar.) مواجهه : Yüz yüze
gelme

Meftuh (Ar.) مفتوح : Açılmış, Açık

Müsta'it (Ar.) مستعد : Yetenekli

Mergup (Ar.) مرغوب : İstenilen, arzu
edilen

Methal (Ar.) مدخل : Giriş, giriş yeri

Mutavassıt (Ar.) متوسط : Orta, orta yolu
seçmek

Melahi (Ar.) ملاهى : Oynamak,
eğlenmek

Mela'ib (Ar.) ملاعب : Oyun oynanacak
yerler

Mest (Far.) مست : Sarhoş

Musavvir (Ar.) مصور : Ressam

Mu'azzez (Ar.) معزز : Değerli, kıymetli

Müstazhir (Ar.) مستظهر : Kimesne
tarafından yardım edilen

Melâmet (Ar.) ملامت : Kınama,
azarlama

Mütevellit (Ar.) متولد : Doğan, doğmuş

Müstenis (Ar.) مستأنس : Alışmak

Merkum (Ar.) مرقوم : Yazılmış

Mastur (Ar.) مسطور : Yazılmış, çizilmiş

Mer'a (Ar.) مرعى : Otlak, çayırılık

Makiyan (Far.) ماكيان : Tavuk

Me'ad (Ar.) معاد : Geri dönüş

Meva'id (Ar.) مواعد : Sözler, vaatler

Münir (Ar.) منير : Aydınlatan, parlak

Mümatalet (Ar.) مماطلت : Geciktirme,
uzatma

Medid (Ar.) مديد : Çok süren, uzun

Ma'tuf (Ar.) معطوف : Yönelmiş,
meyletmiş

Mevkuf (Ar.) موقوف : Durdurmak, alıkoymak	Makal (Ar.) مقال: Söz, laf
Müfit (Ar.) مفيد : Yararlı, faydalı	Melül (Ar.) ملول: Üzgün, mahzun
Meşveret (Ar.) مشورت : Fikir alma, danışmak	Mahzul (Ar.) مخذول: Hor, hakir
Müteezzi (Ar.) متاذى : Eziyet çeken, üzülen	Mesaib (Ar.) مصاعب: Belalar, felaketler
Müeddi (Ar.) مودى : Sebebiyet veren	Mehek (E.T) محك: Sınama, ölçeme
Menkup (Ar.) منكوب : Felakete uğramış, talihsiz	Müstait (Ar.) مستعد: Yetenekli
Makhur (Ar.) مقهور : Yenilmiş, mağlûp olmuş	Muhil (Ar.) مخل: Zararı dokunan
Matbuh (Ar.) مطبوخ : Pişirilmiş yemek	Mufarakat (Ar.) مفارقت: Ayrılık, ayrılma
Müzayaka (Ar.) مضايقه : Darlık, sıkıntı	Mevkuf (Ar.) موقوف: Bağlı, vabeste
Melhuz (Ar.) ملحوظ : Belenen, umulan	Merkum (Ar.) مرقوم: Yazılmış, anılan
Mahzuz (Ar.) محظوظ : Hoşnut, memnun	Meluf (Ar.) مالوف: Ülfet etmiş, alışık
Mutmain (Ar.) مطمئن : Emin olmak, sükûnet bulmak	Merkuz (Ar.) مركز: Saplanmış
Müterassıd (Ar.) مترصد: Gözleyen, gözetleyen	Müstefiz (Ar.) مستفيض: Feyiz alan,
Mezbur (Ar.) مزبور: Mezkûr	Müstecmi (Ar.) مستجمع : Toplayan
Muallil (Ar.) معلل: Bir şeyi sebep olarak ortaya koyan, ta'lil eden	Mehabet (Ar.) مهابت: Ululuk, heybet
Meşşate (Ar.) نشاط: Gelin başı yapan	Madara (Ar.) مدارا: Mahcup olma
Meşiyet (Ar.) مشييت: İstek, arzu, irade	Müfevvez (Ar.) مفوض : Havale edilmiş, ısmarlanmış
Menhec (Ar.) منهج: Açık yol	Mahdum (Ar.) مخدوم: Kendisine hizmet edilmiş kimse
Müteahhir (Ar.) متخير: Sonra gelen, sonraki	Mülevves (Ar.) ملوث: Kirli, iğrenç
	Muta (Ar.) مطاع: Sözü dinlenen, itaat edilen
	Mütereşşih (Ar.) مترشح: Sızan
	Mazur (Ar.) معذور: Özürlü
	Mazarrat (Ar.) مضرت: Zarar, ziyan
	Münferid (Ar.) منفرد: Tek, müstakil

Mutavaat (Ar.) مطاوعت : Karşı çıkmama	Mütala'a (Ar.) مطالعه : Düşünme, tetkik
Mütehayyir (Ar.) متحير : Şaşmış, şaşırılmış	Müzeyyen (Ar.) مزين : Süslenmiş, süslü
Meges (Far.) مگس : Sinek	Mefret (Ar.) مفرت : Kocaman, büyük
Maliş (Far.) مالش : Sürme, sürtme	Muy (Far.) موى : Saç, kıl
Müzd (Far.) مزد : Ücret	Mû'tedil (Ar.) معتدل : Orta halde
Müdara (Ar.) مدارا : İdare etme	Muhal (Ar.) محال : İmkânsız
Mümteni (Ar.) ممتنع : Çekinen, vazgeçen	Musanna (Ar.) مصنع : Sanatlı
Mih (Far.) ميخ : Çivi	Mihman (Far.) مهمان : Misafir, konuk
Mazul (Ar.) معزول : Azledilmiş	Müstakim (Ar.) مستقيم : Düz, doğru
Mulaki (Ar.) ملاقى : Buluşan, kavuşan	Mizban (Far.) ميزبان : Misafirleri ağırlayan kimse, ev sahibi
Müekked (Ar.) موكد : Sağlam ve güvenli bir duruma getirilmiş	Makule (Ar.) مقوله : Tür, takım, çeşit
Mübaşeret (Ar.) مباشرة : Bir işe başlama	Muhalatât (Ar.) مخالطات : İnsanlar arasında karışma, onlarla dostluk ve arkadaşlık etme
Münhezim (Ar.) منهزم : Hezimete uğramış	Mümted (Ar.) ممتد : Uzanmış, yayılmış
Melih (Ar.) مليح : Latif, sevimli	Mev'ize (Ar.) موعظه : Öğüt, nasihat
Müstetab (Ar.) مستطاب : İyi, güzel	Mutayebe (Ar.) مطايبه : Şakalaşma, latifeleşme
Münkariz (Ar.) منقرض : Yıkılmış	Muhkem (AR.) محكم : Sıkı, sağlam
Melûf (Ar.) مالوف : Alışmış, alışık	Mukavvi (Ar.) مقوى : Güçlendirmek, takviye eden
Medar (Ar.) مدار : Çember, halka	Mukarreb (Ar.) مقرب : Yakın kimse
Mukteza (Ar.) مقتضى : Gerektirmek, gerekli kılmak	Merd (Far.) مرد : Adam, erkek
Menal (Ar.) منال : Mal, mülk	Mersum (Ar.) مرسوم : Yazılmış, çizilmiş
Muzır (Ar.) مضر : Zararlı	Ma'asi (Ar.) عاصى : Günahlar
Mürg (Far.) مرغ : Tavuk, hindi	Mukayyit (Ar.) مقيد : kayıtlı
Minkar (Ar.) منقار : Gaga	

Measir (Ar.) مآثر : Sanat, eserler	Mevahib (Ar.) مواهب : Bahşışler, ihsanlar
Mevc (Ar.) موج : Dalga	Meserret (Ar.) مسرت : Sevinç
Mekremet (Ar.) مكرمت : Kerem, ihsan	Mektum (Ar.) مكتوم : Saklı, gizli
Mader (Far.) مادر : Anne	Melal (Ar.) ملال : Hüzün, keder
Me'ali (Ar.) معالی : Yüce ve üstün dereceler	Mezaya (Ar.) مزایا : Üstün vasıflar
Müteellim (Ar.) متالم : Kederli, mahzun	Müneccim (Ar.) منجم : Astrolog, astronom
Müteallikat (Ar.) متعلق : Yakınlar, akrabalar	Müberra (Ar.) مبرا : Temize çıkarmak, arınmış
Mesnet (Ar.) مسند : Dayanak, mevki, makam	Mübtega (Ar.) مبنغى : İstenen, arzu edilen şey
Mesul (Ar.) مسول : Sorumlu	Memduh (Ar.) ممدوح : Övülmüş, methedilmiş
Mekabir (Ar.) مكابر : Mezarlar	Mütefferid (Ar.) متفرد : Eşsiz
Mezellet (Ar.) مذلت : Hakirlik	Mahzur (Ar.) محذور : Sakınca, engel
Merdut (Ar.) مردود : Kovulmuş, defedilmiş	Mukayyet (Ar.) مقيد : Bağlı, kayıtlı
Müteaffin (Ar.) متعفن : Çürümüş, kokuşmuş	Mutazammın (Ar.) متضمن : İçeren, kapsayan, kefil olma durumu
Mümsik (Ar.) ممسك : Cimri olmak	Mehamid (Ar.) محامد : Övgüler, medihler
Mebguz (Ar.) مبغوض : Nefret edilen	Müştemel (Ar.) مشتمل : Kapsanan
Muztarip (Ar.) مضطرب : Acı çeken, rahatsız olmak	Müteyakkız (Ar.) متيقظ : Uyanık, dikkatli
Mezmun (Ar.) مذموم : Kötülenmiş, kınanmış	Mütekeffil (Ar.) متكفل : Kefil olan, kefil
Matbah (Ar.) مطبخ : Mutfak	Mevali (Ar.) موالى : Mollalar
Makdur (Ar.) مقدور : Güç, kuvvet	Müla'abe (Ar.) ملاعبه : Şakalaşma
Müşevveş (Ar.) مشوش : Düzensiz, karışık	Musaraa (Ar.) مسارعه : Kavga, didişme
	Muhtel (Ar.) مختل : Bozulan, bozuk

Mühmel (Ar.) مهمل: İhmal edilmiş

Muntavi (Ar.) منطوی: Dürülüp
bükülmüş

N:

Nâ-çâr (Far.) ناچار: Çaresiz

Nehc (Ar.) نهج: Doğru yol

Nesayih (Ar.) نصائح: Öğütler

Na're (Ar.) نعره: Ses, görüntü

Nihal (Far.) نيهال: Ağaç

Nökeran (E.T) نوکران: Hizmetçiler

Nukre (Ar.) نقره: Gümüş

Nafiz (Ar.) نافذ: Etkili, kapsayan

Nevaib (Ar.) نوايب: Belalar

Nısıf (Ar.) نصف: Yarım, yarısı

Nar (Ar.) نار: Ateş

Necat (Ar.) نجات: Kurtuluş, kurtulma

Nuhus (Ar.) نحوس: Uğursuz

Nüh (Far.) نه: Dokuz

Nafe (Far.) نافه: Kese

Nakkare (Ar.) نقاره: Saz aleti (zurna
gibi)

Nesak (Ar.) نسق: Tarz, üslup

Na-bud (Far.) نابود: Mahv olma

Nebat (Far.) نبات: Ağaç

Nevaht (Far.) نواخت: Övmek

Na-güzir (Far.) ناگذير: Çaresiz

Nahif (Ar.) ضعيف: Zayıf

Nan-ı Cevin (Far.) نان جوین: Arpa
ekmeği

Nevale (Ar.) نواله: Yiyecek ve içecek
şeyler

Nikbet (Ar.) نيكبت: Bahtsızlık

Nekal (Ar.) نکال: İşkence, azap

Nize (Far.) نيزه: Mızrak

Nemime (Ar.) نميمه: Laf taşıyıcılık

Nikap (Ar.) نقاب: Yüz örtüsü, peçe

Nezdik (Far.) نزديک: Yakın

Nemed (Far.) نمد: Keçe, kaba kumaş

Nezir (Ar.) نذر: Adak adama

Nadan (Far.) نادان: Bilgisiz

Nihade (Far.) نهاده: Koymuş, konulmuş

Nezahet (Ar.) نزاهت: Ahlak temizliği

Nemek (Far.) نمک: Tuz

P:

Puşide (Far.) پوشيده: Kapalı

Penah (Far.) پناه: Sığınmak

Pesendide (Far.) پسندیده: Herkes
tarafından kabul edilmiş bir şey

Peyda (Far.) پيدا: Ortaya çıkmak

Pişani (Far.) پيشانی: Alın, ön

Perdaz u perdaht (Far.) پرداز و پرداخت: :
Parlatmak, cilalamak

Paymal (Far.) پایمال : Ayaklar altına alınmış

Pak (Far.) پاک: Temiz

Puye (Far.) پویه: Koşma, seğirtme

Peyveste (Far.) پیوسته: Hep, her zaman

Piraye (Far.) پیرایه: Süs, ziynet

Paye-dar (Far.) پایه دار: Sağlam

Püşt (Far.) پشت : Sırt, arka

Peleng (Far.) پلنگ: Kaplan

Pişkeş (Far.) پیشکش : Armağan etmek

Pinhan (Far.) پنهان : Gizli

Pelas (Far.) پلاس : Aba, kaba kumaş

Peyvent (Far.) پیوند : Bağ, ilgi

Püser (Far.) پسر : Oğlan, erkek

Puhte (Far.) پخته : Pişmek, pişkin

Pend (Ar.) پند : Öğüt, nasihat

Pes (Far.) پس: Arka, geri

Pasüh (Far.) پاسخ: Cevap

R:

Rasti (Far.) راستی: Dürüstlük

Raiyyet (Ar.) رعیت: Halk

Rifat (Ar.) رفعت : Yücelik, yükseklik

Revzen (Ar.) روزن : Pencere

Ruk'a (Ar.) رقعہ : Mektup

Rahnüma (Far.) راهنما : Yol gösteren

Refi (Ar.) رفع : Yüce, yüksek

Rıfk (Ar.) رفق: Nezaketle davranma

Remide (Far.) رمیده: Korkmak, korkutmak

Ruhsar (Far.) رخسار : Yanak

Rekâket (Ar.) رکاکت : Gevşeklik, zaaf, kekemelik

Rey, Ra'y (Ar.) رأى : Düşünce, fikir, rey

Riyazet (Ar.) رياضت : Perhiz, nefsi temizleme

Ragıp (Ar.) راغب : İstekli, isteyen

Reşk (Far.) رشک : Kıskanma, haset

Rayiha (Ar.) رایحه : Koku, güzel koku

Reşhat (Ar.) رشحات: Sızıntılar, damlalar

Rüsva (Far.) رسوا: Rezil olma

Ruşen (Far.) روشن: Parlak

Rah (Far.) راه: Yol

Rustahiz (Far.) رستاخیز : Mahşer

Ragıp (Ar.) راغب : İstekli, isteyen

S:

Sıyanet (Ar.) صیانت : Korumak

Saht (Far.) سخت: Zor, sert

Setr (Ar.) ستر: Gizleme, örtme

Sine (Far.) سینه: Göğüs

Sürh (Far.) سرخ: Kırmızı

Suffe (Ar.) صفه : Bahçeli evlerde binanın önünde olan geniş alan

Sâlik (Ar.) سالک : Bir yolu tutup onu takip etmek veya takip eden kimse

Satı' (Ar.) ساطع : Yükselen, yücelen

Sak (Ar.) ساق : Baldır, incik

Si vü penc (Far.) سی و پنج : Otuz beş

Sayeban (Far.) سایه بان : Gölge

Sıla (Ar.) صلہ : Bağış, ihsan

Sebkat (Ar.) سبقت : Geçme, önde bulunma

Simin (Far.) سیمین : Gümüştan yapılmış, gümüş gibi

Süyuf (Ar.) سیوف : Kılıçlar

Sebat (Ar.) ثبات : Kararlılık

Sefid (Far.) سفید : Beyaz, Ak

Serir (Ar.) سریر : Taht

Safi (Ar.) صفی : Temiz, saf

Sal (Far.) سال : Yıl, sene

Savb (Ar.) صوب : Yön, taraf

Sarik (Ar.) سارق : Çalan, hırsız

Sehil (Ar.) سهل : Kolay

Sehab (Ar.) سحاب : Bulut

Seyyat (Ar.) سیات : Kötülükler

Satvet (Ar.) سطوت : Güç, kuvvet

Sübyan (Ar.) صبيان : Çocuklar

Sirayet (Ar.) سرايت : Bulaşma

Saye (Far.) سایه : Gölge

Subh (Ar.) صبح : Sabah vakti

Sab (Ar.) صعب : Zor, çetin

Siyak (Ar.) سياق : Şekil, biçim

Seng (Far.) سنگ : Taş

Sabih (Ar.) صبيح : Latif

Sual (Ar.) سوال : Soru

Siba (Ar.) سباع : Yırtıcı hayvanlar

Seg (Far.) سگ : Köpek

Sa'y (Ar.) سعی : Çabalamak

Sevabık (Ar.) : سوابق Geçmişte kalan olaylar

Sebz (Far.) سبز : Yeşil

Saib (Ar.) ثابت : Doğru, uygun

Salar (Far.) سالار : Baş, Reis

Simat (Ar.) سماء : Yemek, ziyafet

Serd (Far.) سرد : Soğuk

Sümüv (Ar.) سمو : Yüce

Sermedi (Ar.) سرمدی : Sonsuz, ölümsüz

Savm (Ar.) صوم : Oruç

Süüd (Ar.) سعود : Uğurlu sayılan yıldızlar

Sifle (Ar.) سفله : Alçak, sefil

Sefahat (Ar.) سفاهت : Eğlenceye düşkün olma

Ş:

Şâgird (Far.) شاگرد : Çırak

Şayed (Ar.) شاید : Olabilme olasılığı, ihtimal	Tâziyâne (Far.) تازیانه: Kırbaç
Şebangah (Far.) شبانگاه : Akşamlayın	Tavk (Ar.) طوق : Gerdanlık, tasma, halka
Şübehat (Ar.) شبهات : Şüpheler	Tersan (Far.) ترسان: Korkan
Şahne (Ar.) شحنة: Görevli	Taife (Ar.) طایفه: Cemaat, takım
Şark (Ar.) شرق: Doğu	Tebessüm (Ar.) تبسم : Gülümseme
Şek (Ar.) شك : Şüphesiz	Telkin (Ar.) تلقین : Öğretme
Şemşir (Far.) شمشیر : Kılıç	Tasvir (Ar.) تصویر : Resim
Şematet (Ar.) شماتت : Sevincini gösterme	Tama (Ar.) طمع : Hırs, istek
Şuriş (Far.) شورش : Kargaşalık	Teşeddüt (Ar.) تشدد : Şiddet, artma
Şeni (Ar.) شنيع : Kötü, fena, çirkin	Ta'riz (Ar.) تعريض : Dokunaklı söz söyleme
Şeamet (Ar.) شامت: Uğursuzluk	Tahris (Ar.) تحريص : Hırsla düşürme
Şenaat (Ar.) شناعة: Alçaklık	Turra (Ar.) طره : Alna düşen saç
Şerm (Far.) شرم : Utanma	Tevfir (Ar.) توفير : Çoğaltma, arttırma
Şegaf (Ar.) شغف : Aşırı sevgi	Tezvir (Ar.) تدوير : Yalan dolan, yalan söyleme
Şikem (Far.) شكم : Karın	Tecerru (Ar.) تجرع : Yudum yudum içme
Şeb (Far.) شب : Gece	Tesvit (Ar.) تسويد: Müsvedde yapma
Şermende (Far.) شرمنده : Mahcup duruma düşmüş olan	Ta'zir (Ar.) تعزير : Kınamak
Şinevende (Far.) شنونده : Dinleyen, dinleyici	Teşne (Far.) تشنه: Susamış
Şüru (Ar.) شروع: Başlama	Tir (Far.) تير: Ok
T:	Tedip (Ar.) تاديب: Terbiye etme
Temşiyet (Ar.) تمشيت: Yürütme, ilerletme	Tazip (Ar.) تعذيب: Eziyet verme
Tağyir (Ar.) تغيير: Değişim	Tebah (Far.) تباه: Yıkılmış, harap olmuş
	Tezelzül () تزلزل: Sarsılma

Teemmül (Ar.) تامل: Sabır, beklemek	Tasaddi (Ar.) تصدى: Bir işe girişme, teşebbüs etme
Tahrir (Ar.) تحرير: Yazmak	Tefakkud (Ar.) تفقد: Arayıp sorma, sorup soruşturma
Tastir (Ar.) تسطير: Satır halinde yazmak	Tahzir (Ar.) تحذير: Sakındırma, çekindirme
Telef (Ar.) تلف: Yok etme, Mahvetme	Tacil (Ar.) تعجيل: Acele ettirme
Tuhfe (Ar.) تحفه: Hediye	Tezellül (Ar.) تذلل: Alçalma
Tefavüt (Ar.) تفاوت: Farklı, farklı	Tevki (Ar.) توقيع: Padişah tuğrasını taşıyan ferman
Tüvanger (Far.) توانگر: Zengin, paralı	Tayip (Ar.) تعيب: Ayıplama
Tezkiye (Ar.) تزكيه: Kusurlardan arıtıp temiz duruma getirme	Tekaddüm (Ar.) تقدم: İleri geçme, önce davranma
Tünd (Far.) تند: Sert, şiddetli	Töhmet (Ar.) تهمت: Suçlama, suçlanma
Tevehhüm (Ar.) توهم: Vehme kapılma	Temaşa (Ar.) تماشا: İzleme, seyretme
Tütün (E.T) توتون: Duman	Tahriş (Ar.) تخريش: Zedelemek
Tire (Far.) تيره: Siyah, karanlık	Tehavün (AR.) تهاون: Önemsiz görme
Taravet (Ar.) طراوت: Tazelik	Tekâsül (Ar.) تكاسل: Tembellik, üşenme
Tezyin (Ar.) تزيين: Süsleme, süslenme	Teyakkuz (Ar.) تيقظ: Uyanık olmak
Tabistan (Far.) تابستان: Yaz mevsimi	Tecessüs (Ar.) تجسس: Dikkatlice araştırmak
Taharet (Ar.) طهارت: Temiz olma	Tevakkuf (Ar.) توقف: Durma, Beklemek
Tek ü تنها (Far.) تک و تنها: Tek başına	Tefahhus (AR.) تفحص: Araştırmak
Tesyir (Ar.) تسيير: Yürütme, ilerletme	Tehi (Ar.) تهی: Boş
Teşviş (Ar.) تشويش: Kaygı, düşünme	Taam (Ar.) طعام: Yemek
Tarassut (Ar.) ترصد: Gözetleme	Takrir (Ar.) تقرير: Sözle anlatma
Tefviz (Ar.) تفويض: İhale, bir görevi kimseye vermek	Tenbih (Ar.) تنبه: Uyarı, uyarma
Tarh (Far.) طرح: Atmak, çıkarmak	
Teenni (Ar.) تئانی: Tedbirli olma	

Takat (Ar.) طاقت : Kuvvet

Teng (Far.) تنگ : Dar

Telh (Acı) تلخ : Acı

Taş (Far.) طشت : Leğen

Tume (Ar.) طعمه : Yiyecek, lokma

U:

Unf (Ar.) عنف : Şiddet

Ukubet (Ar.) عكوبت : Ceza, işkence

Ulüv (Ar.) علو : Yücelik

Ulufe (Ar.) علوفه : Maaş, masraf

Ü:

Üstüvar (Far.) استوار : Kuvvetli, sağlam

Üryan (Ar.) عريان : Çıplak

Ülfet (Ar.) الفت : Alışma, kaynaşma

Üns (Ar.) انس : Alışkanlık

Üstühan (Far.) استخوان : Kemik

V:

Vera (Ar.) ورع : Takvâ, temiz

Vüfur (Ar.) وفور : Çokluk, Fazlalık

Vefk (Ar.) وفق : Uygun olma

Vesak (Ar.) وثاق : Bağ, antlaşma

Vüsuk (Ar.) وثوق : İnanma, güvenme

Virane (Far.) ویرانه : Yıkılmış, harap olmuş

Vehamet (Ar.) وخامت : Tehlike

Y:

Yassı (E.T) یصی : Basık, yayvan

Yümn (Ar.) يمن : Uğur, bereket

Yen (E.T) ين : Giyecek şeylerin kol kısmı

Yağ (Far.) یاغی : Serseri

Z:

Zeban (Far.) زبان : Dil

Zühd (Ar.) زهد : Dindâr

Zevrak (Ar.) زورق : Kayık

Zünnar (Ar.) زنار : Keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan uzun kuşak

Zahm (Far.) زخم : Yara

Zemistan (Far.) زمستان : Kış mevsimi

Zimmet (Ar.) زمت : Bir kimsenin üzerine geçirdiği ve ödemeye mecbur olduğu borç

Zılal (Ar.) ظلال : Gölgeler

Zin (Far.) زين : Eyer

Zemime (Ar.) ذميمة : Yerilmiş, kötülenmiş

Zelel (Ar.) زلل : Yanılma, küçük günah

Zarp (Ar.) ضرب : Darp, şiddet

Zer (Far.) زر : Altın, değerli taşlar

Zükâk (Ar.) زقاق : Sokak kelimesinin eski hali

Zan (Ar.) ظن : Şüphe

Zic (Ar.) زيچ : Yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren cetvel

Zift (Ar.) زفت: Kömür katranı

Zerrak (Ar.) زراق: İkiyüzlü

Zen (Far.) زن : Kadın

Zebun (Far.) زبون : Güçsüz, karşı
koyamaz hale getirmek

Ziver (Far.) زيور : S s

Zenah (Far.) زنخ : Çene

Zimam (Ar.) زمام : Yönetim, idare

Zirek (Far.) زيرك : Akıllı

Zehi (Far.) زهي : Ne güzel, ne hoş

Zebun (Far.) زبون: Güçsüz, zayıf

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı :Ershad Ahmad RAHIMI

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lisans : Kabil Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

